

**TÜRKİYE'DE TÜTÜN ARZININ KONTROLÜ
VE EKONOMİK ETKİLERİ**

**Prof.Dr. Emin İŞIKLI
EGE ÜNİVERSİTESİ**

**Doç.Dr. Ali KOÇ
TARIMSAL EKONOMİ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ**

**Doç.Dr. Bülent MİRAN
EGE ÜNİVERSİTESİ**

**Nermin AKYIL
TARIMSAL EKONOMİ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ**

**Doç.Dr. Canan ABAY
EGE ÜNİVERSİTESİ**

**Dr. Sevtap GÜLER GÜMÜŞ
EGE ÜNİVERSİTESİ**

**Arş.Gör. Cihat GÜNDEN
EGE ÜNİVERSİTESİ**

Proje Raporu 2001-12

Nisan

Ankara

İÇİNDEKİLER

Çizelge Listesi.....	iii
Grafik Listesi.....	vii
Önsöz.....	viii
Yönetici Özeti	ix
1. Giriş	1
1.1. Araştırmanın Önemi	1
1.2. Araştırmanın Amacı	1
1.3. Materyal Ve Yöntem	2
1.3.1. Materyal	2
1.3.2. Verilerin Analizi Sırasında İzlenen Yöntem	2
1.4. Literatür Özetleri	4
2. Dünya'da Ve Türkiye'de Tütün Tarimi	7
2.1. Son Yıllarda Dünya'da Tütün Tarımının Gelişimi.....	7
2.2. Şark Tipi Tütün Üreten Ülkelerin Mevcut Durumu Ve Gelişme Eğilimleri	8
2.3. Türkiye'den Tütün İthal Eden Ülkelerde Tütün Üretimi	11
2.4. Türkiye'de Tütün Dikim Alanı, Üretim, Verim, Kullanım Durumu	14
2.5. Türkiye'de Tütüne Yönelik Politikalar Ve Sonuçları	20
2.5.1. 1970-1980 Dönemi İtibariyle Türkiye'de Tütüne Yönelik Politikalar.....	20
2.5.2. 1981-1990 Dönemi İtibariyle Türkiye'de Tütüne Yönelik Politikalar.....	23
2.5.3. 1990 Yılından Sonra Türkiye'de Tütüne Yönelik Politikalar	28
2.6. Son Yıllarda Uygulanan Tütün Politikalarının İncelenen İşletmeler Üzerindeki Etkileri... 33	
3. Araştırma Bölgeleri İtibariyle İşletmelerin Sosyo-Ekonomik Özellikleri.....	37
3.1. Üreticilerin Yaş Ve Eğitim Durumu, Mesleki Deneyimleri.....	37
3.2. İşletme Arazisi Büyüklükleri Ve Tütün Parsellerinin Özellikleri	39
3.3. İncelenen İşletmelerde Üretim Deseni	44
3.4. İncelenen İşletmelerde Ağırlıklı Olarak Yetiştirilen Ürünlerin Gelirleri, Değişken Masrafları Ve Brüt Marjları	45
3.5. İncelenen İşletmelerde Tütünün Pazarlama Durumu	47
4. Türkiye'de Tütün Piyasasının Ekonomik Analizi	49
4.1. 1980 Sonrasında Tütün Ve Sigaranın Arz Ve Talebinde Meydana Gelen Gelişmeler	49
4.2. Türkiye Tütün Piyasası Kısmi Denge Modeli	56
4.2.1. Yöntem	56
4.2.2. Modelde Kullanılan Veriler.....	58
4.2.3. Model Tahmin Sonuçları Ve Dönem Ortalamasından Hesaplanan Esneklikler	59
4.2.3.1. Türkiye Tütün İhracatının Talep Esnekliği:	61
4.2.3.2. Tütün Net Ticaret Esnekliği	62
4.3. Tütün Arz, Talep, Ticaret Ve Stok Projeksiyonları.....	62
5. Tütünde Translog Girdi Talep Modeli.....	66
5.1. Girdi Talep Modelinde Kullanılan Veriler	66

5.2.	Yöntem	66
5.3.	Model Sonuçları:	68
5.4.	Kota Uygulamasının Sosyal Maliyeti.....	69
6.	Tütün Üretiminde Etkinliğin Belirlenmesi	73
6.1.	Yöntem	73
6.2.	Veri Zarflama Yönteminde Kullanılan Veriler	74
6.3.	Veri Zarflama Yöntemiyle Etkinlik Sonuçları	74
6.4.	Etkinsizlikten Kaynaklanan Kayıplar	77
6.5.	Etkinsizlikten Kaynaklanan Parasal Kayıplar	78
7.	Araştırmanın Toplu Sonuçları, Sorunlar Ve Öneriler.....	80
7.1.	Araştırmanın Toplu Sonuçları	80
7.2.	Türkiye’de Tütün Politikasına Yönelik Sorunlar	85
7.2.1.	Türkiye’de Arz-Talep Dengesinin Sağlanmasına Yönelik Sorunlar Ve Kota Sisteminin Uygulanmasındaki Aksaklıklar	85
7.2.2.	Tütünün Fiyatlandırma Sisteminde Karşılaşılan Sorunlar.....	86
7.2.3.	Tütünde Pazarlama Sisteminde Karşılaşılan Sorunlar.....	86
7.3.	Alternatif Politikalar Ve İlgili Öneriler	87
7.3.1.	Üretim Politikası İle İlgili Önlemler.....	87
7.3.2.	Fiyatlandırma Politikası İle İlgili Önlemler.....	88
7.3.3.	Tütün Üreten Yörelere İçin Alternatif Ekonomik Faaliyetler Ve Tarım Ürünlerinin Belirlenmesi.....	89
	Kaynaklar	91
	Summary	96
	Ek-1	97
	Ek-2	101

ÇİZELGE LİSTESİ

Çizelge 1-1:Bölgelere Göre Tütün Alım Noktaları İtibariyle Anketlerin Dağılımı	3
Çizelge 2-1: Dünya Tütüncülüğü Gelişme Eğilimi	8
Çizelge 2-2: Şark Tipi Tütün Üreticisi Bazı Ülkelerin Şark Tipi Tütün Üretim Oranları %	9
Çizelge 2-3: Yunanistan, Bulgaristan, Rusya Federasyonu ve Türkiye Tütüncülüğünün Genel Durumu.....	10
Çizelge 2-4: Türk Tipi Ve Yabancı Çeşit Tütün Üretici Sayısı, Dikim Alanı Ve Üretim Miktarındaki Değişim (%)	14
Çizelge 2-5:Bölgeler itibariyle Tütün Üretici Sayısının Dağılımı.....	15
Çizelge 2-6: Bölgelere Göre Tütün Üretim Alanının Dağılımı (ha)	16
Çizelge 2-7: Türkiye Tütün Üretimi İçinde Şark Tipi.....	16
Çizelge 2-8:1989-98 Döneminde Üretim, İç Kullanım, İhracaat ve Stok Miktarlarında Bölgelerin Payı (%).....	16
Çizelge 2-9: 1997-1999 Dönemi İtibariyle Türkiye'de Şark Tipi Tütün Üretim/Kullanım Durumu* (Ton).....	18
Çizelge 2-10:1985-98 Dönemi İtibariyle Bölgelere Göre Tekel ve	19
Çizelge 2-11: 1970-1980 DönemindeTütüne İlişkin Politikalar	20
Çizelge 2-12: 1980-1990 Döneminde Tütüne İlişkin Politikalar	24
Çizelge 2-13: 1990 Sonrası Tütün Politikaları	29
Çizelge 2-14: Bölgeler İtibariyle Üretim Kota Miktarları (TON).....	30
Çizelge 2-15: Bölgeler İtibariyle İncelenen İşletmelerde Kota Sonrası	33
Çizelge 2-16:Bölgeler İtibariyle İncelenen İşletmelerde Kota Sonrası	33
Çizelge 2-17:Kota Öncesi Tütünün Toplam Gelir İçindeki Payı	34
Çizelge 2-18: Kota Sonrası Tütünün Toplam Gelir İçindeki Payı	34
Çizelge 2-19: İncelenen İşletmelerde Tütün Randımanında	35
Çizelge 2-20: Üreticilerin Kota Uygulamasından Memnuniyet Durumu	36
Çizelge 2-21: Kota Sonrası Tütün Arazisinin Değerlendirilişi	36
Çizelge 2-22:Kota Sonrası Tütün Arazisinde Yetiştirilen Ürünler	36
Çizelge 3-1: Bölgeler itibariyle Üreticilerin Yaş Gruplarına Göre Dağılımı	37
Çizelge 3-2: Bölgeler İtibariyle Üreticilerin Çiftçilik Deneyimi.....	38
Çizelge 3-3: Üreticilerin Bölgelere Göre Tütün Yetiştiriciliği Deneyimi	38
Çizelge 3-4: Üreticilerin Eğitim Durumu.....	39
Çizelge 3-5: İşletmelerin Arazi Büyüklük Gruplarına Göre Dağılımı	39
Çizelge 3-6: Bölgeler İtibariyle İncelenen İşletmelerde Parsel Sayısı	39
Çizelge 3-7: İncelenen İşletmelerde Tütün Parsellerinin Ortalama Genişliği	40
Çizelge 3-8: Bölgeler İtibariyle Toplam İşletme Arazisi İçinde Sulanan Arazi Oranına Göre İşletmelerin Dağılımı.....	40
Çizelge 3-9: Bölgeler İtibariyle İşletme Araziselerinin Toplamı İçinde Sulu Tarla Arazisi Oranı ..	40
Çizelge 3-10: Tütün Parsellerinin Sulama Durumu	41
Çizelge 3-11: Tütün Parsellerinin Mülkiyet Durumu.....	41
Çizelge 3-12: Tütün Parsellerinin Topografik Durumu	41
Çizelge 3-13: Tütün Parsellerinin Toprak Yapısı.....	42
Çizelge 3-14:Tütün Parsellerinin Toprak Verimliliği	42
Çizelge 3-15: İncelenen İşletmelerde Tütün Verimi	43
Çizelge 3-16: Tütün Parsellerinin Değeri.....	44
Çizelge 3-17: Bölgeler İtibariyle Tütün Parsellerinin Rayiç Kira Bedelleri	44
Çizelge 3-18: İşletmelerde Yer Verilen Üretim Dalı Sayısı.....	44
Çizelge 3-19: Bölgeler İtibariyle, İncelenen İşletmelerde Ürün Deseni	45
Çizelge 3-20:Bölgeler İtibariyle, İncelenen İşletmelerde Ağırlıklı Olarak Yetiştirilen Ürünlerin Geliri, Değişken Masrafları ve Brüt Marjları	46
Çizelge 3-21: İncelenen İşletmelerde Ağırlıklı Olarak Yetiştirilen Ürünlerin Tütüne Göre Brüt Marj İndeksi	47
Çizelge 3-22: Bölgeler İtibariyle İncelenen İşletmelerde Tütünün Satış Yeri	47
Çizelge 3-23: Bölgeler İtibariyle, Pazarlama Yerine Göre Satılan Tütün Miktarı	47

Çizelge 3-24:Tütünün Pazarlama Yerine Göre Üreticinin Eline Geçen Fiyat Ortalaması (000 TL/kg)	48
Çizelge 3-25: PazarlamaYerine Göre Tütünün Randıman Ortalaması	48
Çizelge 4-1: Tütün Talep ve Arz Esneklikleri	60
Çizelge 4-2: Projeksiyona Esas Olan Veriler	64
Çizelge 4-3: Tütün Arz, Talep, Ticaret ve Stok Projeksiyonları	64
Çizelge 4-4: Kota Uygulamasının Arz ve Stok Üzerine Etkisi	65
Çizelge 4-5:Sigara Sağlık Vergisinin Tütün Talebi, Tütün İthalatı ve Tütün Stok Miktarı Üzerine Etkisi	65
Çizelge 5-1: Faktör Talep Modeli Ekonometrik Sonuçları (SUR Tahmini)*	69
Çizelge 5-2: Girdilerin Fiyat ve Teknik İkame Esneklikleri (SUR)	69
Çizelge 5-3: Birim Maliyet Modeli Tahmin Sonuçları	72
Çizelge 6-1: İncelenen İşletmelerde Genel Etkinlik Sonuçları	75
Çizelge 6-2: Karadeniz ve Marmara Bölgelerinde Etkinlik Sonuçları	75
Çizelge 6-3: Doğu ve G.Doğu ve Ege Bölgelerinde Etkinlik Sonuçları	76
Çizelge 6-4: Bölgelere Göre İşletmelerde Girdiye Yönelik Toplam Teknik Etkinlik Sonuçlarının Değişik Açılardan Büyükten Küçüğe Sıralanışları	76
Çizelge 6-5*: Bölgelere Göre İşletmelerde Girdiye Yönelik Saf Teknik Etkinlik ve Ölçek Etkinliği Sonuçlarının Değerlendirilmesi	76
Çizelge 6-6: Bölgeler Genelinde Girdi Kullanımı ve Etkinsizlikten Kaynaklanan Girdi Kayıpları ...	77
Çizelge 6-7: Bölgelere Göre Girdi Kullanımı ve Etkinsizlikten Kaynaklanan Girdi Kayıpları	77
Çizelge 6-8: Bölgelere Göre Girdi Kullanımı ve Etkinsizlikten Kaynaklanan Girdi Kayıpları	78
Çizelge 6-9: Bölgeler Genelinde Girdi Kayıplarının Değeri	78
Çizelge 6-10: Bölgelere Göre Girdi Kayıplarının Değeri	78

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 2-1: Çeşitler İtibariyle Dünya Tütün Üretimindeki Gelişmeler Kaynak: TEKEL, Tütün Enformasyon Bülteni, İstanbul, Çeşitli Sayılar	8
Grafik 2-2:Şark Tipi Tütün Üreten Ülkelerin Üretim Miktarlarındaki Gelişmeler	9
Grafik 2-3: Amerika Birleşik Devletlerinde Tütün Üretimi (ton)	11
Grafik 2-4:Almanya'da Tütün Üretimi (ton)	12
Grafik 2-5: Bel- Lux Ülkelerinde Tütün Üretimi (ton)	12
Grafik 2-6: Rusya Fedarasyonu'nda Tütün Üretimi (ton)	13
Grafik 2-7 Ukrayna'da Tütün Üretimi (ton)	13
Grafik 2-8: Fransa'da Tütün Üretimi(ton)	14
Grafik 2-9:Kota Öncesi ve Kota Sonrası Tütünün Toplam Gelir İçindeki Payı	35
Grafik 3-1: Bölgeler İtibariyle, Türkiye ve İncelenen İşletmelerde Tütün Veriminin Karşılaştırılması	43
Grafik 4-1:Türkiye'de Sigara ve Tütün İthalatında Meydana Gelen Gelişmeler (Bin Ton).....	49
Grafik 4-2: Türkiye'de Mamul İçin İşlenmiş Yaprak Tütün Miktarı, İşlenmiş Yaprak Tütün İhracatı ve Sigara İhracatında Meydana Gelen Gelişmeler (bin ton)	50
Grafik 4-3: Türkiye'nin Tütün ve Mamülleri Dış Ticaretinde Meydana Gelen Değişmeler	50
Grafik 4-4:Sigara Talebi ve İşlenmiş Yaprak Tütün İhracatı	51
Grafik 4-5: Sigara Tüketiminin Sigara Üretimine Oranı.....	51
Grafik 4-6: Tütün İthalatının Sigara Talebine Oranı	52
Grafik 4-7: Sigara Üretiminde Kullanılan İşlenmiş Yaprak Tütünün Sigara Talebine Oranı	52
Grafik 4-8: Filtreli Sigara Şatşları (Talebi) İçinde Tekelin Payı (%)	53
Grafik 4-9: İşlenmiş Yaprak Tütün İhracat Fiyatı ve Miktarı	53
Grafik 4-10: Türkiye ve ABD Tütün İhracat Fiyatları (\$/Pound)	54
Grafik 4-11: Bölgelerin Tütün Üretimindeki Paylarındaki Değişmeler	55
Grafik 4-12: Tütün Reel Üretici Fiyatları (1968=100).....	55
Grafik 5-1: Ekim Alanı Kısıtlamasının Refah Etkileri.....	70
Grafik 5-2: Ekim Alanı Kısıtlamasının Yarattığı İlave Sosyal Maliyet (Etkinsizlik)	70

ÖNSÖZ

YÖNETİCİ ÖZETİ

Türkiye'nin ekolojik koşullarına ve sosyal yapısına uygun nitelikte bir ürün olan tütün; başta dışsatım olmak üzere, istihdam, devlet gelirleri ve ulusal gelir açısından Türk ekonomisinde oldukça önemli bir yere sahip bulunmaktadır.

Türkiye'de, tütünün uzun yıllardan bu yana devlet tekeli şeklinde yönlendirilmesi, seçimli siyasal yapıdan dolayı tütün fiyatlarının genellikle ekonomik boyutun ötesinde belirlenmesi, arz-talep dengesinin kurulamamasına neden olmuştur.

Türkiye ekonomisi açısından çeşitli yönlerden önem taşıyan tütüncülüğün, üretim ve pazarlama düzeninde halen birçok sorununun bulunması, konunun sosyal boyutunu da dikkate alarak, uzun dönemde kaynakların daha iyi değerlendirilmesi açısından arz-talep dengesinin kurulmasını gerekli kılmaktadır.

Bu yaklaşımla, dış ticaret koşulları ile birlikte, üretici ve tüketici refahı açısından Türkiye'de optimum tütün üretiminin belirlenmesi ve buna uygun politikaların geliştirilmesiyle ortaya çıkacak refah değişimlerinin saptanması ve arz- talep dengesinin sağlanması büyük önem arz etmektedir.

Bu araştırmayla: Dünyada şark tipi tütün üretim, tüketim ve ticaretinin yanısıra, Türkiye'de şark tipi tütün üretiminin bölgelere göre dağılımı, tüketimi ve ticaretinin belirlenmesi; Tütün politikalarının, tarihi gelişim içinde irdelenmesi; Türkiye ve tütün üreticisi diğer ülkelerin üretim, tüketim, ihracat ve ithalat durumlarının analiz edilmesi ve geleceğe dönük tahminlerin yapılması; üretici ve tüketici refahı açısından Türkiye'de optimum tütün üretiminin belirlenmesi ve buna uygun politikaların geliştirilmesiyle ortaya çıkacak refah değişimlerinin hesaplanması; Tütün üretiminde kullanılan girdiler arasındaki ilişkilerin belirlenmesi; Her bölgedeki alım noktaları itibariyle girdi kullanım etkinlikleri aptanarak, refah kaybının hesaplanması amaçlanmıştır.

Bu çalışmada, konunun gereği olarak, hem zaman serileri, hem de yatay kesit verileri kullanılmıştır. Zaman serileri, 1978-1999 yılları itibariyle ikincil verilerden oluşturulmuş olup, refah analizlerinin yapılmasına dönük olarak kullanılmıştır. Yatay kesit verileri ise; üretim masrafları, translog maliyet fonksiyonu ve veri zarflama analizi için toplanmıştır. Yatay kesit verileri tütün üretiminin gerçekleştirildiği Ege, Marmara, Güney ve Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgelerini kapsamakta olup, bölge üretimlerinin en az %75'ini oluşturan iller seçilmiştir. Bu iller; İzmir, Manisa, Denizli, Tokat, Samsun, Bursa, Balıkesir, Hatay, Batman, Adıyaman, Muş ve Bitlis'tir. İller içerisinde de, yine üretimde ağırlığı olan, tütün alım noktaları kapsama dahil edilmiş ve 300 çiftçiyle görüşülmüştür

Refah analizleri için, tütünde kısmi denge modeli geliştirilmiştir. Bu modelin beş davranışsal ve bir özdeşlik olmak üzere altı eşitliği bulunmaktadır. Davranışsal eşitlikler tütün arzı, tütün talebi (sigara), tütün ihracatı, tütün ithalatı ve fiyat transfer modellerinden oluşmaktadır. Tütün stok seviyesi ise, Pazar denge şartından (market closure) kalıntı eşitliği olarak türetilmiştir. Kısmi denge modelinde tütün arzı, dört bölgeli olarak, ekim alanı ve verim modellerinden hareketle tahmin edilmiştir.

Bu çalışmada, eldeki maliyet bilgilerinin tek bir çıktıya (tütün) ait olması ve ekonometrik tahmininin kolay olması nedeniyle tütün tarımında girdi talebini belirlemek için Translog maliyet fonksiyonundan yararlanılmıştır.

Tütün üretiminin teknik etkinliğini belirlemek amacıyla ise, Veri Zarflama Yöntemi (Data Envelopment Analysis) kullanılmıştır. Bu yöntemle, "üretilen çıktı miktarlarında herhangi bir değişiklik olmaksızın girdi miktarları oransal olarak ne kadar azaltılabilir?" sorusuna cevap aranmıştır.

Araştırma, sekiz bölümden oluşmaktadır. Giriş Bölümünden sonra dünyada ve Türkiye'de tütün tarımı ayrıntılı olarak incelenmiş, hemen ardından Türkiye'de tütüne yönelik politikalar ve sonuçları, tarihsel süreçte değerlendirilmiştir. Dördüncü bölümde, araştırma kapsamına giren bölgelerde faaliyet gösteren tütün üreticilerinin sosyo-ekonomik özellikleri ele alınmıştır. Beşinci bölümde, tütün arz ve talebi, piyasa dengesi ve refah analizleri yapıldıktan sonra, tütünde translog girdi modeli üzerinde durulmuştur. Yedinci bölümde parsel bazında etkinlik analizleri yapılmıştır. Son bölümde ise, araştırma sonuçları toplu olarak değerlendirilip, alternatif politika önerilerinde bulunulmuştur.

Genel olarak Türkiye'deki tütün üretimi incelendiğinde, son on yıllık dönem itibariyle dünya tütün dikim alanının, üretim , stok ve kullanım miktarının azalma eğilimi içerisinde olduğu, aynı dönemde,

dünya tütün ticaretinde, ithalatın yaklaşık %11 ve ihracatın da %15 düzeyinde artış eğilimi içerisinde olduğu belirlenmiştir. Dünya yaprak tütün üretiminin %25'i yaprak tütün dış ticaretine, geri kalan %75'lik kısmı ise iç ticarete konu olmaktadır. Çeşitler itibariyle dünya tütün üretimindeki gelişme incelendiğinde, Flue-cured ve Burley tütün çeşitlerinin üretim miktarında artış, şark ve yarı şark tipi tütünlerin üretim miktarlarının azalma eğilimi içerisinde olduğu söylenebilir. Dünya'da şark tipi tütün üretiminin yaklaşık %72'si sırasıyla Türkiye, Yunanistan, Moldavya, Kırgızistan ve Bulgaristan tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu ülkeler içerisinde Türkiye, hem şark tipi tütünün üretim miktarı, hem de toplam tütün üretimi içinde şark tipi tütünün payının en yüksek olduğu ülkedir.

Genel bir değerlendirme ile, dünya tütün üretiminde %10'luk bir paya sahip olan şark tipi tütün üretiminin azalma eğilimi içerisinde olduğu, Türkiye dışında şark tipi tütün üreten ülkelerde de arzın talebin gerisinde kaldığı, bir başka deyişle, ihtiyacın karşılanamadığı ifade edilebilir.

Türkiye'de satın alınan tütünlerin stok maliyetlerinin artması nedeniyle zaman zaman yakılarak imha edilmesi gibi istenmeyen uygulamalar, kaynakların daha etkin kullanılması açısından, 1993 yılı sonrasında üretim planlamasını zorunlu kılmıştır. Kota sistemi ile birlikte uygulamaya geçirilen, Tütünde A Grad oranı dikkate alınarak yapılan randıman usulü fiyatlandırma sistemi ile üretim planlamasının daha etkin olarak gerçekleştirilebileceği düşünülmüştür. Avrupa Birliği fiyatlama sisteminden alınarak uygulamaya başlanılan bu sistem, prim ödemelerini içermesi nedeniyle ve özü itibariyle, iyi bir sistem olmakla birlikte, fiyatlama skalasının kaliteli üretimi teşvik edecek şekilde belirlenmemiş oluşu nedeniyle üretim-fiyat-kalite ilintisini sağlamaktan uzak kalmıştır. Genel bir değerlendirme ile, Türkiye'de tütünde gerek yasal düzenlemeler ve gerekse üretim ve fiyat politikasındaki son uygulamalarda amaç, araç ve yöntem seçiminin iyi yapılamaması ve uygulamaların daha çok da siyasal yaklaşımlarla yürütülüyor olması, çıkarılan kararname ve alınan kararlarda belirsizliklerin oluşu, politikadaki başarıyı doğrudan etkilemekte olup arz-talep dengesinin oluşturulmasını engellediği ifade edilebilir.

1999 yılı itibariyle, Türkiye toplam tütün üretimi içerisinde tütün üretici sayısı ve tütün dikim alanının %99'u ve tütün üretiminin de %98'ini şark tipi tütün oluşturmaktadır. Bu üretim, gerek özel sektör, gerekse TEKEL tarafından sigara harmanlarının ihtiyacında kullanılmak ve ihraç edilmek üzere satın alınmaktadır. TEKEL destekleme alımlarını yapan kuruluş olarak ihtiyaç fazlası tütünleri de satın almaktadır. TEKEL sigara fabrikalarında kullanılan tütünlerin yaklaşık yarısı (%48), Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde yetiştirilen tütünlerden oluşmaktadır. Bunu %26 ile Karadeniz Bölgesi ve %23 ile Ege Bölgesi izlemektedir. Genel bir değerlendirme ile, bölgelere göre, ihtiyaç oranları değişmekle birlikte, %22'si TEKEL sigara harmanları, %48'de ihracat olmak üzere Türkiye'de üretilen şark tipi tütünlerin ancak %70'inin kullanılabilirdiği, kalan tütünlerin ise destekleme alımları kapsamında TEKEL stoklarına eklendiği belirtilebilir. 1997-1999 yılları ortalaması olarak, Ege Bölgesinde üretilen tütünlerin yaklaşık %24'ü, Marmara Bölgesinde üretilen tütünlerin yaklaşık %18'i, Karadeniz Bölgesinde üretilen tütünlerin %39'u, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde üretilen tütünün %38'inin ihtiyaç fazlası olduğu belirlenmiştir. 1985-98 dönemi ortalaması olarak, Türkiye geneli itibariyle, toplam tütün alımlarının %63'ünü Tekel'in, %37'sini de özel sektörün gerçekleştirdiği söylenebilir. Bölgeler itibariyle durum incelendiğinde, özel sektör dış pazar için gerekli tütünü öncelikle Ege Bölgesinden temin etmekte ve tüccarın aldığı tütünlerin %90'nını Ege Bölgesi tütünleri oluşturmaktadır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Marmara Bölgesi ve Karadeniz Bölgesi tütün alımlarının büyük bir kısmının Tekel, Ege Bölgesi ve Karadeniz Bölgesi tütün alımlarının ise oranları biri birine yakın olmak üzere hem Tekel ve hem de tüccar tarafından gerçekleştirilmektedir.

Tütün üretici fiyatları 1980 yılından 1989 yılına kadar istikrarlı bir şekilde artış göstermiştir. 1980 yılından 1989 yılına kadar, reel fiyatlar üç kat artmıştır. Üretici fiyatları 1989 yılından sonra çok büyük dalgalanma göstermiştir. 1989 yılından sonra fiyatlar özellikle seçim öncesi veya seçim yapılan yıllarda, diğer yıllara göre, daha yüksek olmuştur.

Çalışmada sigaranın gelir-talep esnekliği kısa dönem için 0.18 ve uzun dönem için 0.35 olarak tahmin edilmiştir. Fiyat-talep esneklik katsayısı ise kısa dönem için -0.13 ve uzun dönem için -0.25 olarak hesaplanmıştır. Bu bulgular, kısa ve uzun dönem gelir yetersizliği dolayısıyla sigara tüketiminin azalacağı veya tüketmeyen tiryakilerin gelir artışıyla birlikte tekrar sigara içmeye başlayabileceği ve zamanla sigara tüketim miktarını artıracığı şeklinde yorumlanabilir.

Fiyat-talep esneklik katsayısına göre de sigara az esnek bir maldır. Diğer bir ifadeyle, fiyat değişmelerine çok fazla tepki göstermemektedir.

Bu çalışmada, Türkiye’de tütünün kısa dönem arz esnekliği 0.88 ve uzun dönem arz esnekliği ise 1.25 olarak hesaplanmıştır. Talebin az esnek olması ve arzın esnek olması tütünde üretim kontrolü uygulamasını zorunlu kılan en önemli sebeplerden biridir. 1995-1999 dönemi yıllık ortalama değer dikkate alınarak, toplam talep içinde yurt içi kullanımın payı %34 ve dış talebin payı %66 olarak hesaplanmıştır. Kısa dönem sigara talep esneklik katsayısı -0.13 ve ihracat talep esneklik katsayısı -0.88 ve ilgili ağırlıklarla çarpılıp toplandığında toplam talep esnekliği -0.62 olarak hesaplanmıştır

Çalışmada, Türkiye'nin tütün ihracat talep esnekliği, kısa dönem için -0.88 ve uzun dönem için -1.35 olarak hesaplanmıştır.

Hesaplanan esneklikler Türkiye tütün ihracat fiyatlarını artırdığında ihracatın çok büyük bir düşme göstereceğini ifade etmektedir. Örneğin, ABD doları kurundaki artış enflasyonun %10 gerisinde kaldığında, kabaca Türk tütününün ihracat fiyatı alıcılar için %10 artacak ve alıcılar alımlarını kısa dönemde %8.8 ve uzun dönemde %13,5 azaltacaklardır.

Türkiye'nin tütün net ticaret esnekliği kısa dönem için 1,05 ve uzun dönem için 1,81 olarak hesaplanmıştır. Çalışmada 1999 yılında uygulamada olan politikaların gelecek 10 yıllık dönem boyunca aynı şekilde uygulamada kalacağı kabulüne dayanılarak hazırlanan temel projeksiyonlara göre gelecek on yıllık dönem süresince tütün üretiminde önemli bir artış olmayacağı saptanmıştır. Gelecek on yıllık dönemde tütün üretimindeki artış, talep büyümesinin gerisinde kalacak olmasına rağmen stoklar hızlı bir büyüme gösterecektir. Bunun en önemli iki nedeni, ithalattaki artış ve mevcut üretimin iç ve dış talep miktarından oldukça fazla olmasıdır. Projeksiyon döneminde ihracat her yıl %0,1 dolaylarında azalma gösterecek olmasına rağmen, ithalat yıllık %5 ile %8 oranında büyüme gösterecektir.

Hesaplanan projeksiyona göre, işlenmiş yaprak tütün talebinde de bir azalma beklenmektedir. Bu durum, sigara talebindeki artışın ithal tütün lehine olacağını ifade etmektedir. Projeksiyon döneminde toplam iç talep büyümesinin ithal tütünle karşılanacak olması ve yerli tütüne olan talebin azalacak olması stok miktarındaki artışı hızlandıracaktır.

Bu çalışmada 2001 yılında üretim kotası uygulaması başlatılsa ve toplam üretim miktarı 200 bin ton ile sınırlandırılırsa stok miktarı ne olur sorusuna yanıt aranmıştır. Sonuçlar, dönem sonunda stok miktarının 580 bin ton veya %76 azalarak 178 bin tona düşeceğini göstermektedir. Sonuçlar, kota miktarının 200 bin ton olması durumunda bile Türkiye'nin tütün stok miktarının bir yıllık iç talep ve ihracat talebine yeteceğini göstermektedir.

Araştırmada, sigara talebini azaltmak için sigara toptan satış fiyatlarını %100 artıracak yeni bir verginin (sağlık vergisi) pazar üzerindeki etkisinin ne olacağı sorusuna da yanıt aranmıştır. Böyle bir verginin uygulanması durumunda, iç talep ve ithal tütün talebinde aynı oranda azalma beklenmektedir. Bu durum tütün stoklarının temel projeksiyona göre daha da artacağını göstermektedir.

Temel projeksiyonlar ve senaryo sonuçları birlikte değerlendirildiğinde, ortaya çıkan sonuç, Türkiye'nin tütünde üretim sınırlamasına gidilmesinin kaçınılmaz olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, tütün tarımında kota uygulamasının sosyal maliyetini hesaplayabilmek için, politikanın yol açacağı olası etkinlik kaybının da belirlenmesi gerekir. Buna göre, kg başına maliyet ve üretimin-maliyet esnekliği kullanılarak, kota uygulaması sonucu üretimdeki azalmanın yol açacağı etkisizliğin parasal olarak hesaplanabileceği ifade edilmiştir.

Tüm bölgelerde üreticilerin yarısından fazlası 2.5 hektarın altında işletme arazisine sahiptirler. Türkiye genelinde ortalama işletme genişliğinin 5.9 hektar olduğu göz önüne alınırsa, tütün tarımının çoğunlukla küçük işletmelerde yapıldığı anlaşılmaktadır. Araştırma kapsamına giren işletmeler küçük oldukları kadar çok parçalı arazilere sahiptirler. İncelenen işletmelerde tütün yetiştirilen parsellerin ortalama genişliği ise 1.2 hektardır.

Genel olarak incelenen işletmelerin %61'i dekara 100 kg'ın altında verim elde etmektedirler. İncelenen işletmelerdeki ortalama tütün veriminin Türkiye tütün verimi ortalamasına çok yakın (92 kg/daa) olduğu saptanmıştır.

İncelenen işletmelerde kota sonrası işletmede yer verilen tütün üretim alanında en fazla değişim %46 oranında bir azalma ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde, en az değişim ise yaklaşık olarak %12 oranında bir azalma ile Karadeniz Bölgesinde meydana gelmiştir. Üretim miktarında da en fazla değişim, % 57 oranında Doğu ve Güneydoğu bölgesinde, en az değişim %8 oranı ile Karadeniz Bölgesinde meydana gelmiştir.

Kota uygulamasının önemli bir amacı olan tütün kalitesinin iyileştirilmesi hususu, incelenen işletmeler itibarıyla ele alındığında, uygulamanın tütün kalitesinde önemli bir değişmeye neden olmadığı anlaşılmaktadır.

Üreticilerin uygulanan tütün kotasına ilişkin görüşleri sorulduğunda %77'si kota uygulamasından memnun olmadıklarını belirtmişlerdir. Kota sonrası boşta kalan tütün arazilerinin durumu incelendiğinde, başka ürün yetiştirenlerin oranı sadece %17'dir.

Çalışmada, incelenen işletmeler itibarıyla tütün üretiminin hiç bir bölgede etkin bir şekilde yapılmadığı da ortaya konmuştur. Ancak Doğu ve Güneydoğu'nun kaynak kullanımında görece olarak daha başarılı olduğu görülmektedir. Bu durum da, o bölgedeki üreticilerin daha sınırlı kaynaklara sahip olmaları nedeniyle bunları görece olarak daha özenli ve etkin şekilde kullandıkları biçiminde yorumlanabilir.

Etkinlik analizi sonuçları dikkate alındığında, tütün üretim düzeyine herhangi bir olumsuz etki yapmaksızın, fazladan kullanıldığı anlaşılan kaynakların başka alanlara, örneğin alternatif ürünlere yönlendirilmesini sağlayacak politikaların son derece önem arz ettiği anlaşılmaktadır.

Türkiye'de tütünde; öncelikle, siyasal eğilimlere göre değişmeyen, amaçları, araçları, yöntemleri çok iyi belirlenmiş bir üretim ve fiyat politikasının belirlenmesi; herhangi bir etki ve baskı altında kalınmadan alınmış ve alınacak tüm kararların, bu politikalar doğrultusunda, uygulanmaya çalışılması gerekli görülmektedir. Üretim-kullanım dengesinin sağlanabilmesi bakımından, üretimin kota sistemi içerisinde yürütülmesi zorunlu görülmektedir.

Tütünde üretimi sınırlandırmaya ve kaliteli üretimi özendirilmeye yönelik kota uygulaması uygun ve yerinde bir karar olmakla birlikte; alınan kararların sık sık değiştirilmesinin yanı sıra, sistemin işleyiş mekanizması ile sistemin işlerliğinin sağlanabilmesi için gerekli altyapının sağlanamayışından kaynaklanan bazı sorunlar yaşanmış ve yaşanmaya da devam etmektedir. Kota sisteminin özü ile çelişkili sayılabilecek ve esnek kararlarla sürdürülmeye çalışılan uygulama önemli sorunları beraberinde getirmektedir.

Üretim planlaması araçlarından olan üretim kotası sisteminin yalnızca, üretim kısıtlaması olarak düşünülmemeyip, aynı zamanda arz-talep durumuna bağlı olarak gerektiği zamanda artırılabilmesi göz ardı edilmemelidir. Bu kapsamda da, öncelikle bölge ve menşeler itibarıyla üretim hedefleri belirlenmelidir. Üreticilere kota dağıtımında her üretim bölgesi ve her menşesi için aynı oranda olmaksızın; iç ve dış talebin yapısına göre değişen oranlarda olmak üzere, uygulanmasının daha gerçekçi ve isabetli bir yaklaşım olabileceği düşünülmektedir. Söz konusu önerinin uygulanabilirliğinin zorluğu bilinmekle birlikte, daha doğru ve gerçekçi bir üretim planlaması bunu gerektirmektedir.

Türkiye'de birçok tarımsal üründe olduğu gibi, tütünde de piyasa döneminde fiyatlar açıklanarak ilan edilmektedir. İlan edilen fiyatların saptama yöntemi ve kriterleri tartışılması gerekli bir konu olmakla birlikte, fiyatların belirlenmesinde siyasal güçlerin de etkili olabilmesi, fiyatlama sistemindeki önemli sorunlardan birisini oluşturmaktadır.

Diğer ürünler için de geçerli olmak üzere, tütünde de fiyatların belirlenmesinde, tek bir yöntem ve ölçüt almak yerine, diğer ülkelerde olduğu gibi, fiyatlandırmada etkili olabilecek tüm faktörlerin dikkate alınması, ayrıca sosyal nitelikli bazı ölçütleri de değerlendiren çok faktörlü bir belirleme yönteminin seçilmesinin daha doğru olacağı düşünülmektedir.

Hem devlet (Tekel), hem de tütün üreticilerinin aleyhine sonuçlar doğurabilen mevcut fiyatlandırma sisteminden vazgeçilerek, grad usulu fiyatlandırma sisteminin, bir başka deyişle, kaliteye göre farklı fiyat uygulamasının etkin düzeye getirilmesinin daha yararlı olacağı düşünülmektedir. Çünkü, üretilen tütünler üreticilerden ne şekilde alınırsa alınsın, alıcı tarafından Amerikan Gradlama sistemine göre işlenmekte ve bu şekilde ihraç edilmektedir. Tütün satışı grad yöntemiyle yapıldığına

göre ortaya çıkan olumsuzlukların önlenmesi için üreticiden alımın da grad sistemine göre yapılması gerekmektedir, denilebilir.

Ayrıca, mevcut sistem içerisinde tütün alım fiyatlarının, ekim öncesinde yol gösterici, piyasa döneminde de, iç ve dış ekonomik konjonktürü yansıtacak şekilde iki aşamalı olarak ilan edilmesi, üreticinin karar vermesi ve tercih olanağı sağlaması açısından daha yararlı görülmektedir.

Üretim planlaması yoluyla ideal üretimlere yaklaşabilmek için kota sistemi, destekleme fiyat politikalarıyla birlikte, alternatif tarım ürünlerinin bölgelerin ekolojik koşullarına ve iklimine en uygun olanları tespit edilmeli, bu ürünlerin ülke ekonomisine yaratacağı katkı ile orantılı olarak uygulanacak fiyat politikaları ile tütün üreticilerinin herhangi bir zorlanmaya maruz kalmadan bu ürünlere yönelmelerinin sağlanması gerekmektedir.

Üretim politikası çerçevesinde ise, üretim planlaması yapılması zorunlu olmaktadır. Üretim planlamasının da iki şekilde yapılabileceği düşünülmektedir. Birincisi kota uygulaması, ikincisi ise üretim sözleşmesi ile üretimin gerçekleştirilmesidir.

Kota uygulaması, özü itibarıyla bugünkü uygulamalardan farklı olarak düşünülmekte, öncelikle bölgeler ve menşeler itibarıyla üretilmesi hedeflenen optimum üretim miktarlarının belirlenmesi öngörülmektedir.

Üretim sözleşmesi ise, Virginia-burley tütünlerinde başarılı bir şekilde uygulanan, üretici kuruluşu ile alıcı kuruluşu arasında, belli bir kalite esasına göre bir sözleşmenin yapılmasını içermektedir. Bu sözleşme gereğince alıcı yetiştirilen tütünleri almaya, üreticiler de tütünleri gerektiği şekilde üretip alıcıya satmak zorundadır. Fiyatlar hasattan önce belirlenmeli, alıcının üreticilere bedelini bir yıl sonra ödemek üzere üretim girdilerini temin etmesi gerekmektedir.

Ancak, bu sistem için de yine üretim devresi süresince aktif kontrol ve denetimin uygulanması, olumsuz durumlarda cezai uygulamalara gidilmesi önemli görülmektedir.

Fiyat ve Destekleme Sisteminde, üreticilerin desteklenmesinde, üretim planlamasının yapılmasında, ister üretim kotası, isterse de üretim sözleşmesi yöntemi uygulansın, bu modelde üreticilerin PRİM sistemi ile desteklenmesi öngörülmektedir. Koruma önlemlerinin yetersiz kaldığı durumlarda kaliteyi iyileştirmek ve üreticilere ek gelir vermek amacıyla EK PRİM ödemesi yapılmasının daha uygun ve yerinde olacağı düşünülmektedir.

Fiyat belirlemede, ihraç fiyatlarıyla uyum içerisinde kaliteli ürün yetiştirmeyi özendirerek, Bölge ve menşei bazında maliyetleri dikkate alan gerçekçi bir fiyat uygulaması gerekliliği, tartışmasız bir unsur olarak, düşünülmektedir.

Tütün Pazarlamasının, günümüz tütün pazarlamasının uygulandığı koşullarda da, üretici menfaatlerinin korunabileceği ve ürünlerinin daha iyi değerlendirilebileceği, alıcıların istedikleri tütünü seçme imkanına sahip olabilecekleri ve tütün alım satımlarının açıklık içerisinde gerçekleştirilebileceği düşünüldüğünden Açık Artırma Yöntemi ile pazarlamasının doğru ve yerinde olacağı sanılmaktadır. Bu kapsamda, artırmalı satış merkezleri kurulması sonrasında, gerekli yasal düzenleme sağlandıktan sonra, yalnızca kurulacak kurumun organize ettiği merkezlerde satış yapılmak üzere tüm işlemlerin gerçekleştirilebileceği düşünülmektedir.

Sonuç olarak, Türk tütüncülüğünün siyasal yatırım malzemesi olarak kullanılmasına izin vermeyen gerçekçi bir tütün politikası çerçevesinde, Türk tütüncülüğünün uzun yıllardır içersinde bulunduğu güç koşullardan kurtulabileceği, planlı ve programlı üretim hedefleri doğrultusunda, isabetli saptanmış fiyat ve pazarlama politikaları ile başarıya ulaşabileceği düşünülmektedir.

Prof. Dr. Emin İŞIKLI
Proje Yöneticisi

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Önemi

Türkiye'nin ekolojik koşullarına ve sosyal yapısına uygun nitelikte bir ürün olan tütün; yüzyıllardır çeşitli bölgelerde yaygın bir şekilde aile tarımı çerçevesinde üretilmekte, başta dışsatım olmak üzere, istihdam, devlet gelirleri ve ulusal gelir açısından Türk ekonomisinde oldukça önemli bir yere sahip bulunmaktadır.

Bununla beraber, Türkiye'de tütün sektörünün ekonomik ve sosyal sorunlarının, gerek sektörün genel özellikleri, gerekse, siyasal konjonktürünün yüksek olması nedeniyle, tarımın diğer sektörlerine oranla daha fazla ve karmaşık durumda olduğu da, hemen herkesin kabullenebileceği, bir gerçektir. Bu yönüyle de, sürekli güncelliğini koruyan tütün sektörü ile ilgili sorunların çözümlenebilmesi ve ülke ekonomisine beklenen katkıları yapabilmesi için, amaçları ve araçları çok iyi belirlenmiş Tütün Politikasının isabetle saptanması ve uygulanması gerekmektedir.

Türkiye'de, tütünün uzun yıllardan bu yana devlet tekeli şeklinde yönlendirilmesi, seçimli siyasal yapıdan dolayı tütün fiyatlarının genellikle ekonomik boyutun ötesinde belirlenmesi, arz-talep dengesinin kurulamamasına neden olmuştur. Son yıllarda ise, İhtiyaç fazlası tütün üretiminin 200 bin ve toplam stok miktarının da 500-600 bin ton düzeyine ulaşması, artan stok maliyetleri sonucunda da, üreticiden satın alınan tütünlerin zaman zaman imha edilmesini bile gündeme getirmektedir. Her ne kadar, bu durum kısa dönemde geçici bir çözüm olarak görülse de, uzun dönemde, planlı programlı üretim hedefleri doğrultusunda, daha rasyonel hareket edilmesi zorunluluk arz etmektedir (GÜLER,1999).

Bu nedenle; Türkiye ekonomisi açısından çeşitli yönlerden önem taşıyan tütüncülüğün üretim ve pazarlama düzeninde halen birçok sorununun bulunması, konunun sosyal boyutunu da dikkate alarak, uzun dönemde kaynakların daha iyi değerlendirilmesi açısından arz-talep dengesinin kurulmasını gerekli kılmaktadır.

İşte bu yaklaşımla, dış ticaret koşulları ile birlikte, üretici ve tüketici refahı açısından uygun politikaların geliştirilmesiyle ortaya çıkacak refah değişimlerinin saptanmasına ve arz- talep dengesinin sağlanmasına yönelik oluşu nedeniyle bu araştırma oldukça önemli görülmektedir. Aynı zamanda;

- Tütün üretimiyle girdiler arasındaki ilişkileri göstermesi,
- Tütün tarımında kullanılan girdilerin talebini etkileyen faktörleri saptaması,
- Her Bölgede girdi kullanım etkinliklerinden giderek, refah kaybını belirlemesi, ve
- Dünya'da, Türkiye'de tütün bilançosunu göstermesi bakımından da büyük önem taşımaktadır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amaçları da kısaca şöyle sıralanabilir:

- Dünyada şark tipi tütün üretim, tüketim ve ticaretinin ortaya konulması,
- Türkiye'de şark tipi tütün üretiminin bölgelere göre dağılımı, tüketimi ve ticaretinin belirlenmesi,
- Tütün politikalarının, tarihi gelişim içinde irdelenmesi,
- Türkiye ve tütün üreticisi diğer ülkelerin üretim, tüketim, ihracat ve ithalat durumlarının analiz edilmesi ve geleceğe dönük tahminlerin yapılması,
- Dış ticareti de dikkate alarak, üretici ve tüketici refahını dikkate alan politika önerilerinin geliştirilmesi,
- Tütün üretimi sırasında ortaya çıkan değişken masrafların hesaplanması,

- Tütün üretimiyle kullanılan girdiler arasındaki ilişkilerin belirlenmesi,
- Tütün tarımında kullanılan girdilerin talebini etkileyen faktörlerin saptanması,
- Her bölgedeki girdi kullanım etkinlikleri belirlenerek, refah kaybının belirlenmesidir.

1.3. Materyal Ve Yöntem

1.3.1. Materyal

Bu çalışmada, konunun gereği olarak, hem zaman serileri, hem de yatay kesit verileri kullanılmıştır.

Zaman serileri, 1978-1999 yılları itibariyle ikincil verilerden oluşturulmuş olup, refah analizlerinin yapılmasına dönük olarak kullanılmıştır. Belirtilen zaman dilimi, bazı değişkenlere ait verilerin elde edilemediği durumlarda daraltılmıştır.

Yatay kesit verileri; üretim masrafları, veri zarflama analizi ve translog fonksiyon analizi için toplanmıştır.

Yatay kesit verileri tütün üreticileriyle anket yapmak suretiyle toplanmıştır. Araştırma tütün üretiminin gerçekleştirildiği tüm bölgeleri kapsamakta olup, bölge üretimlerinin en az %75'ini oluşturan iller seçilmiştir. İller içerisinde de, yine üretimde ağırlığı olan, tütün alım noktaları kapsama dahil edilmiştir. Alım noktalarına dahil olan köylerin seçimi, o alım noktasının toplam üretiminin %75'ini oluşturan köyler arasından yapılmıştır. Araştırma bölgesi olarak tüm Türkiye'nin alınması, örnek hacminin belirlenmesiyle ilgili ayrıntılı ve zaman alıcı bir çalışma yapılmasını gerektirmiştir. Ancak, araştırmanın süresinin çok kısıtlı olması, bunu imkansız kılmıştır. Zaman, kaynak miktarı ve koşullar dikkate alınarak, makul bir örnek hacmi olduğu düşünülen, toplam 300 çiftçiyle görüşülmüştür. Örneğe giren üreticiler, mevcut kota listelerinden tesadüfen seçilmiştir. Bu çerçevede bölgelere, illere ve alım noktalarına göre anket dağılımları Çizelge 1-1'de verilmiştir.

1.3.2. Verilerin Analizi Sırasında İzlenen Yöntem

Bu çalışmada hedeflenen amaçların başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesi için çalışmada birden fazla yöntemin kullanılması zorunlu görülmüştür. Bunlardan ilki, "kısmi denge" modelidir. Araştırmada kullanılan ikinci temel yöntem, "girdi talep ve marjinal maliyet" fonksiyonları tahminidir. Üçüncü temel yöntem ise, tütün tarımında etkinliği ölçmek amacıyla kullanılan Veri Zarflama Yöntemidir (DEA). Araştırmada bu üç temel yöntemle ilave olarak çeşitli indeks, zaman serisi ve kısmi denge modelinin tamamlayıcısı olarak diğer bazı ekonometrik model tahminlerine de yer verilmiştir. Bu genel bilgilere ek olarak çalışmada kullanılan yöntemler, ilgili bölümlerde ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

Çizelge 1-1:Bölgelere Göre Tütün Alım Noktaları İtibariyle Anketlerin Dağılımı

	Anket Sayısı		Anket Sayısı		Anket Sayısı
İZMİR	25	MANİSA	92	DENİZLİ	43
Bergama	7	Akhisar	33	Tavas	18
Kınık	4	Kırkağaç	12	Acıpayam	6
Kiraz	5	Saruhanlı	12	Kale	9
Menderes	4	Gördes	10	Güney	6
Değirmendere	3	Merkez	6	Serinhisar	4
Torbalı	2	Soma	6		
		Sarıgöl	6		
		Kula	7		
EGE BÖLGESİ TOPLAMI					160
TOKAT	10	SAMSUN	30		
Erbaa	6	Bafra Merkez	16		
Gümüşhacıköy	4	Merkez	5		
		Tekkeköy	9		
KARADENİZ BÖLGESİ TOPLAMI					40
BURSA	22	BALIKESİR	18		
Merkez	18	Hamdibey	14		
İnegöl	4	Yenice	4		
MARMARA BÖLGESİ TOPLAMI					
HATAY	11	BATMAN	19	ADIYAMAN	21
Altınözü	4	Merkez	6	Merkez	12
Merkez	3	Kozluk	5	Besni	5
Yayladağ	4	Beşiri	5	Kahta	4
		Bekirhan	3		
MUŞ	6	BİTLİS	3		
Merkez	3	Merkez	3		
Kızılağaç	3				
DOĞU VE GÜNEY DOĞU ANADOLU BÖLGESİ					60
GENEL TOPLAM					300

1.4. Literatür Özetleri

BORDEAUX and HAURIGAN (1972), tarafında yapılan çalışmada devlet tütün programlarının etkileri incelemiştir. Mevcut tütün programından hareketle, 50 yıllık bir dönem baz alınarak, başarılı bir üretim kontrolünün nasıl olması gerektiği konusunun çözüme kavuşturulması hedeflenmiştir.

BÜLBÜL (1979), Bafra ilçesindeki tütün işletmelerinin ekonomik analizi, yatırım, cari harcamalar ve bunların gelir üzerine etkisinin incelendiği araştırmada, işletmelerin geliri ile yatırım ve diğer harcamalar arasındaki ilişkiler çoklu regresyon ile açıklanmıştır. Gerçekleştirilen tarımsal gelirin, yasalarla saptanan en az tarımsal gelirden ortalama % 64 daha fazla olduğu hesaplanmıştır. Geliri etkileyen en önemli faktörün ise, cari harcamalar olduğu belirlenmiş ve ayrıca işletme büyüklük grupları arttıkça aile işgücünün üretime katılma oranının azaldığı saptanmıştır. Araştırmada Bafra ilçesi tütün işletmelerindeki ortalama rantabilitenin (% 9.66), Ege bölgesine göre (% 12) daha düşük olduğu bulunmuştur.

KARALAR (1982), İzmir Cumaovası ve yöresi tütün işletmelerinin ekonomik yapısını incelediği çalışmada, ekonometrik analizlere de yer vermiştir. İşletme masraflarının incelenmesinde, işçilik masraflarının % 65.53 ile en büyük masrafı oluşturduğu belirlenmiştir. Tarımsal gelirin öz sermayeye oranına göre, sadece 1-10 dekar arasında tütün tarımı yapılan işletmelerin başarılı olduğu saptanmıştır. İşletme sonuçlarının çoklu korelasyon ve regresyon yöntemi ile araştırılmasında ise Backward Elimination (geriye doğru ayıklama) yöntemi uygulanmıştır.

JAYARAM et. al. (1983), bir bölgedeki tütün pazarlama özelliklerinin incelendiği çalışmada, pazarlama mesafesinin ürün fiyatları üzerindeki etkileri belirlenmiştir.

FIELD (1984), araştırmasında Zimbabwe’de tütün üretimi, dağıtımı, depolaması, ayrıca pazarlama özellikleri ile taban fiyatlarındaki değişimleri incelemiştir.

JOHNSON (1984), ABD hükümet politikasının özellikle son yıllarda tütün üreticileri ile alıcılar üzerine etkileri, ayrıca üretim bölgelerinde kiracılık ve taşıma sistemindeki değişiklikler ortaya konulmuştur.

SUMNER and ALSTON (1984), Çalışmada, Amerika tütün programı çerçevesinde, arz ve talep dengesinin gerçekleştirilmesinin zorunlu olması baz alınarak, tütün kotasının ne kadar olması gerektiği bir ekonomik model yardımıyla belirlenmiştir. Ayrıca, kota dağılımı, fiyatlandırma, gelir, maliyetler ve çıktı kompozisyonları incelenmiştir.

DUVYURY (1985), Hindistan’ın Guntur bölgesinde 1925-1980 dönemini dikkate alarak, Virginia tütünün pazarlama organizasyonu incelenmiştir.

ZANIAS and JONES (1985), “Sınırlı Bilgi ile Arz Kontrolü: Yunanistan Tütün Üretimine Ekonometrik Analizi” isimli çalışmada, 1948-1980 dönemi tütün üretimine ilişkin Nerlovian Arz Fonksiyonu ile arz analizi yapılmıştır. Ayrıca, tütün üretiminin kontrol altında tutulduğu döneme ilişkin simulasyon tahminleri de yapılmıştır. Çalışmada, alan ve üretim kısıtlamaları gibi kontrol mekanizmalarının uygulanmaması durumunda, en azından, ihracata dönük olarak üretilen tütün üretiminde bir artışın olabileceği ifade edilmektedir.

BORBOS (1986), Çalışmada entegre tütün üretiminin analizi ve pazarlama organizasyon durumunu ortaya konmuştur.

ÖZÇAM (1986), “Ege Bölgesi Tütüncülüğündeki Darboğazlar ve Yabancı Tütün Çeşitlerine Kayma Olasılığı” isimli çalışmada, Türkiye tütün ihracatında Ege bölgesi tütünlerinin yeri, dış satımdaki darboğazlar ve stokların durumu, Ege bölgesi tütüncülüğündeki sorunların nedenleri ve çözüm yolları incelenmiştir.

TANRIVERDİ (1987) tarafından yapılan araştırmada, Dünya ve Türkiye tütün üretimi ve politikaları ayrıntılı olarak ele alınmış ve Türk tütüncülüğünün yabancı tütün ve sektöre açılması durumu değerlendirilmiştir.

KARALAR (1989), Çalışmada, Türkiye’deki tütün ekonomisi ve sigara sanayi üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda, Türkiye tütün üretimi ve politikası, yaprak tütün pazarlaması, ihracatı ve stokları incelemiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar, çoklu regresyon yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. Ayrıca, tütün ekonomisi ile ilgili sorunlara çözüm yolları da sunulmaya çalışılmıştır.

ÇAKIR (1989), “Samsun İli ve Çevresi Tütün İşletmeleri Ekonomik Analizleri ve Pazarlama Sorunları” isimli çalışmada işletmelerin ekonomik yapısı, işletme faaliyet sonuçları, pazarlama yapısı ve üreticilerin tütün pazarlamasında karşılaştıkları sorunları incelemiştir.

BABCOCK and FOSTER (1992), Çalışmada, pazarlanabilir üretim kotasına sahip olanlar arasında ekonomik getirilerin dağılımı ve marjinal maliyetteki artış ile dağılımın nasıl değiştiği analiz edilmiştir. Girdi ve çıktı fiyatları, ülke üretim kotası ve kota getiri oranları kullanılarak Kuzey Karolina Flue Cured tütünlerinde marjinal maliyet fonksiyonu değerlendirilerek, kota sahipleri ve kota kiracılarının refahları üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Bu kapsamda, marjinal maliyetteki değişikliklerin, kota programları ile pazarlanabilir kota miktarı ve sahiplerini farklı şekillerde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

SEMERCİ (1994), “Erbaa İlçesindeki Tarım İşletmelerinde Tütün Yetiştiriciliğinin Ekonomik Önemi ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma” isimli çalışmada, Erbaa ilçesinde tütün yetiştiriciliğinin önemini ortaya koymuş ve üretimde kullanılan girdilerin ekonometrik analizini yapmıştır. Araştırma sonucunda tütün üretiminde en önemli girdinin işgücü olduğu belirlenmiştir.

RUCKER, TURMAN and SUMNER (1995), çalışmada, Amerikan Flue Cured tütün programı çerçevesinde, pazar kotalarına bağlı transfer sınırlamalarının refah etkilerini kantitatif olarak ölçmek amacıyla, Kuzey Karolina’da derlenen özel nitelikli enine kesit ve zaman serileri verileri kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda, üretim hakları transferlerinin genel masraflarının düşük olmasına karşılık, bunların gelir refah dağılımına yönelik etkilerinin oransal olarak önemli düzeye ulaştığı saptanmıştır. Kota transfer sınırlamalarının etkileri simülasyon yöntemi ile ortaya konulmuştur.

CEYLAN (1995), Cumhuriyet dönemi öncesinden başlamak üzere, çeşitli dönemler itibariyle ekiliş alanı, üretici sayısı ve üretim, fiyat, destekleme, stok, sigara üretim ve ticaretinde meydana gelen değişimleri, yasal mevzuat çerçevesinde, ayrıntılı bir şekilde değerlendirmiştir.

GÜLER (1995), Çalışmada, Türkiye ve bölgeler itibariyle tütünde üretim-kullanım durumunu irdeleyerek, ihtiyaç fazlası ekici yaprak tütünleri dolayısıyla ortaya çıkan sorunlar ve tütün üretim fazlasının ortadan kaldırılması konusunda alınabilecek önlemlere yer vermiştir.

JONES and MAZZI (1996), Çalışmada, talep sistemi yaklaşımı kullanılarak İtalya’daki tütün talebi tahminleri ortaya konulmuştur. Parametrik talep modeli olarak QUAIDS (kuadratik almost ideal demand system) kullanılmıştır. Çalışmada, tütün, içecekler, gıda maddeleri ve diğer mallar için bir talep sistemi tahmin etmek üzere üçer aylık zaman serisi verilerinden yararlanılmıştır. Analizde bütçe payları, fiyatlar, toplam tüketici harcamaları ve kukla değişkenler dikkate alınmıştır. Elde edilen sonuçlar, vergi reformlarının analizinde kullanılmıştır. Çalışmada ayrıca, marjinal refah maliyeti kavramından bahsedilmiş ve buna ilişkin yorumlara yer verilmiştir. Sonuçlar kuadratik QUAIDS modelinin İtalyan zaman serisi verilerine uygun olduğunu göstermektedir. Doğrusal olmayan Engel eğrileri, tütün ve içecekler için uygun bulunmuştur. Fiyat elastikyetleri, tütün, içecek ve gıda maddeleri için inelastik, diğer mallar için ise birim elastikiyete yakın bulunmuştur. Politika analizi kısmında ise, tütünün vergi artışları için pek önemli olmayan bir aday olduğu belirlenmiştir. Fakat, vergilendirme olasılığının içeceklerden daha yüksek olduğu da saptanmıştır.

BROWN and MARTIN (1996), Çalışmada, Amerikada Flue-Cured tütün politikalarının yürütülmesi ile ilgili olarak verilen genel bilgilerden sonra, tütün iç ve dışsattım talebindeki %10’luk bir azalmanın, fiyatlara dokunmadan kotanın azaltılması veya kotaya dokunmadan fiyatların azaltılması, azalan destek fiyatları yoluyla Pazarlamada ortaya çıkaracağı etkileri analiz edilmiş ve değerlendirilmiştir. Bu durumun fiyatlarda, üretilen miktarlarda, gelirlerde ve üretici olmayanların kotalarına sağlanan rantlarda yarattığı tesirler simülasyon yöntemiyle ortaya konulmuştur.

ÇİÇEK ve SEMERCİ (1996), tütünde kalitenin gayrisafi üretim değeri üzerine etkilerini belirlemeye çalışmışlardır. Araştırmada Cobb-Douglas üretim fonksiyonu kullanılmıştır. Sonuç olarak, işgücü masraflarındaki artışın kaliteyi ve dolayısıyla gayrisafi üretim değerini artıracığı belirlenmiştir.

ESENGÜN VE SAYILI (1996), 1986 yılından sonra tütünde uygulanan Grad ve Destekleme Prim Sistemleri değişik açılardan incelenmiş, uygulanan yeni sistemin Karadeniz Bölgesindeki tütün

Üretim miktarı ve kalitesine, üretici sayısına, tütün fiyatlarına ve alım miktarlarına yaptığı etkiler belirlenmeye çalışılmıştır.

MİRAN ve GÜLER (1996), “Tütünde Destekleme demeleri, Fiyat ve retim Miktarındaki şok Değişmelerin Olası Sonuçları” isimli çalışmada, 1963-1994 yılları arasındaki zaman serisi verileri yardımıyla, üretim, destekleme alım fiyatı ve tütünün reel fiyatı arasındaki ilişkileri ekonometrik olarak analiz etmişler ve bağımsız değişkenlerdeki şok değişimlerin gelecek 10 yıldıaki etkilerini belirlemeye çalışmışlardır.

ZERİN (1996), “Manisa Yöresinde Tütün üretiminin üreticiler Açısından nemi zerine Bir Araştırma” isimli araştirmasında, Manisa yöresindeki tütün üreticilerinin çoğunluğunun kır arazilerde ve aile işgücüne dayalı olarak faaliyetlerini sürdürdüklerini belirlemiştir. Ayrıca, işletmelerde arazilerin yaklaşık % 35’inde tütün yer aldığı saptanmıştır. Manisa yöresi tütünlerinin i ve dış piyasalarda değerlendirme olanakları bulunurken, ülke genelinde kota uygulanması dolayısıyla yapılan kısıtlamaların, özellikle kır alanlarda olabildiğince azaltılmasının, hem ifti, ve hem de ülke açısında yararlı olacağını belirtmiştir.

YAVUZ ve ark. (1996), Türkiye’de tütün üretim fazlasının giderilmesine yönelik alternatifleri ve etkilerini ekonometrik olarak belirlemeye çalışmışlardır. Çalışmanın amacına uygun olarak üretim ve tüketim için iki model oluşturulmuş ve değerlendirmeler yapılmıştır.

GÜLER’in (1999), Ege Bölgesinde tütün arzının planlama olanakları üzerine yapmış olduğu Araştırmada, bölgedeki tütün üretiminin durumu irdelenmiş, ihtiyaı karşılayacak optimum üretim miktarı belirlenmiş, üreticilerin kota uygulamasına bakış açıları ve konuya ilişkin sorunları saptanmıştır. Ayrıca, Gümrük Birliğinin Türk tütüncülüğüne olası etkileri ile ABD ve Avrupa Birliği’nde tütün piyasasının işleyiş mekanizması ortaya konulmuştur.

ZERİN ve IşIN (1999) tarafından yapılan çalışmada, kota sisteminin uygulamaya geçmesinden sonra tütün tarımının işletmeler açısından önemi ortaya konulmuş, tütünden başka tarım ve tarım dışı seçeneklerin neler olabileceği de belirlenmiştir.

2. DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DE TÜTÜN TARIMI

2.1. Son Yıllarda Dünya'da Tütün Tarımının Gelişimi

Türkiye tütüncülüğünün mevcut durumunun incelenmesi öncesinde, dünya tütüncülüğünün gelişme eğiliminin incelenmesi, Türkiye tütün politikasının belirlenmesi açısından önem taşımaktadır. Bu nedenle, bu bölümde genel olarak, dünya tütüncülüğünde meydana gelen değişimler incelenmiştir.

Çizelge 2.1'de, dünya tütüncülüğünün genel durumundaki değişim, 10 yıllık dönem itibariyle verilmiştir. Dünya tütün dikim alanının, üretim , stok ve kullanım miktarının azalma eğilimi içerisinde olduğu söylenebilir.

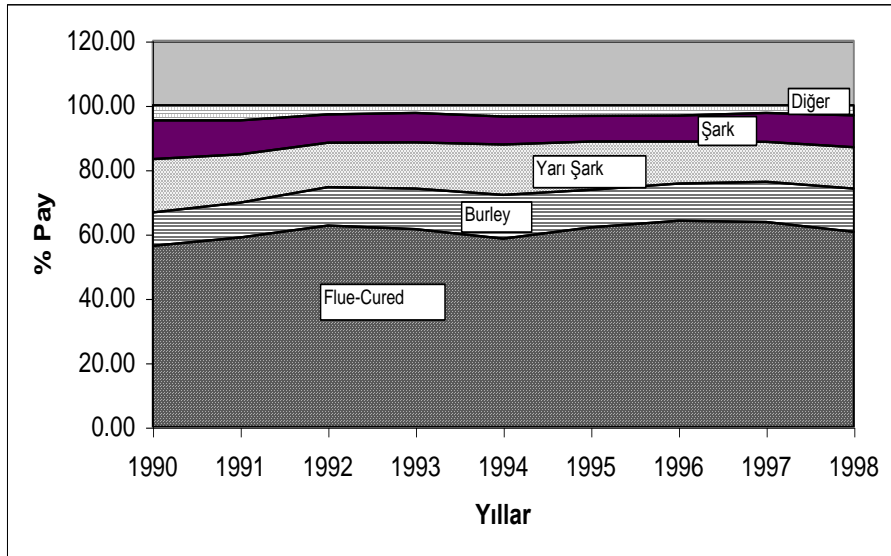
Dünya tütün ticaretinde gelişmeler incelendiğinde de, yine ithalatın yaklaşık %11 ve ihracatın da %15 düzeyinde artış eğilimi içerisinde olduğu gözlenmektedir. 1990-99 dönemi ortalaması olarak, dünya yaprak tütün ihracat hacmi yaklaşık 1834 bin ton olup, dünya tütün üretiminin %25'lik kısmını oluşturmaktadır. Bir başka deyişle, dünya yaprak tütün üretiminin %25'i yaprak tütün dış ticaretine, geri kalan %75'lik kısmı ise iç ticarete konu olmaktadır.

Çeşitler itibariyle dünya tütün üretimindeki gelişme incelendiğinde de (Grafik 2.1); 1998 yılı itibariyle dünya tütün üretiminin %61'ini Flue-cured, %13'ünü Yarı Şark, %13'ünü Burley ve %10'nu şark tipi tütünler oluşturmaktadır. Benzer şekilde, söz konusu tütünlerin son yıllardaki üretim miktarındaki değişim oranları incelenecek olursa; Flue-cured ve Burley tütün çeşitlerinin artış, şark ve yarı şark tipi tütünlerin üretim miktarlarının azalma eğilimi içerisinde olduğu söylenebilir. 1992 yılına göre, 1998 yılında yarı şark tipi tütünlerin üretim düzeyinde %33, şark tipi tütünlerin üretim düzeyinde ise %18 oranında bir azalma meydana gelmiştir. Dünya tütün üretiminde %10'luk bir paya sahip olan şark tipi tütün üretiminin giderek azalma eğilimi içerisinde bulunması, dünya şark tipi tütün üretiminin, gelecek yıllarda ihtiyacı karşılayıp, karşılayamayacağı konusunu önemle düşündürmektedir.

Çizelge 2-1: Dünya Tütüncülüğü Gelişme Eğilimi

Yıllar	Alan (000 Ha)	İndeks	Üretim (000 ton)	İndeks	İthalat (000 ton)	İndeks	İhracat (000 ton)	İndeks	Kullanım (000 ton)	İndeks	Stok (000 ton)	İndeks
1990	4651	100.00	7107	100.00	1617	100.00	1694	100.00	6398	100.00	6499	100.00
1991	4880	104.92	7607	107.05	1770	109.42	1811	106.88	6616	103.41	6398	98.44
1992	5257	113.03	8293	116.70	1815	112.22	1741	102.76	7244	113.23	6686	102.88
1993	5288	113.70	8306	116.88	1749	108.17	1781	105.13	7645	119.49	7318	112.61
1994	4210	90.52	6515	91.68	1734	107.22	1781	105.12	6402	100.07	7706	118.57
1995	4322	92.92	6508	91.58	1756	108.59	1715	101.18	6872	107.41	6459	99.39
1996	4333	93.17	7175	100.97	1983	122.64	1975	116.54	6402	100.06	5762	88.66
1997	4513	97.04	7513	105.72	2001	123.76	1932	113.99	6437	100.61	5658	87.06
1998	4454	95.77	7067	99.44	1898	117.35	1956	115.45	6288	98.29	7048	108.45
1999	4454	95.77	6341	89.23	1805	111.63	1957	115.47	5736	89.66	5736	88.26

Kaynak: TEKEL, Tütün Enformasyon Bülteni, İstanbul, Çeşitli Sayılar

Grafik 2-1: Çeşitler İtibariyle Dünya Tütün Üretimindeki Gelişmeler

2.2. Şark Tipi Tütün Üreten Ülkelerin Mevcut Durumu ve Gelişme Eğilimleri

Bu kapsamda, dünyada, Türkiye, Yunanistan, Moldavya, Kırgızistan, Özbekistan, Azerbaycan, Çin, Bulgaristan, Tayland, İran, İtalya, Pakistan ve Tacikistan başta olmak üzere, birçok ülkede şark tipi tütün üretimi yapılmaktadır. Ancak, üretim oranları dikkate alındığında ağırlıklı olarak üretimin %72'si sırasıyla Türkiye, Yunanistan, Moldavya, Kırgızistan ve Bulgaristan tarafından gerçekleştirilmektedir.

Üretimin yoğun olarak yapıldığı söz konusu beş ülkenin 1992-1998 dönemi itibariyle şark tipi tütün üretimi ve her ülkenin tütün üretimi içerisindeki şark tipi tütün üretimi oranları incelendiğinde (Çizelge 2.2), ve dünya şark tipi tütün üretimi içerisindeki oranları dikkate alındığında, Türkiye ilk sırada yer almaktadır. Türkiye'yi sırasıyla Yunanistan, Bulgaristan, Moldavya, Kırgızistan izlemektedir. Üretim miktarı bakımından ikinci sırada yer alan Yunanistan'da belirgin artış, Moldavya'da ise azalma eğilimi olduğu söylenebilir. Ayrıca, Türkiye tütün üretiminin, 1998 yılı itibariyle, sadece %3'ü yabancı çeşit tütün üretiminden oluşurken, Yunanistan'da üretimin %37'si, Bulgaristan'da %17'ü, Moldavya'da da %15'i yabancı çeşit tütünlerden oluşmaktadır.

Çizelge 2-2: Şark Tipi Tütün Üreticisi Bazı Ülkelerin Şark Tipi Tütün Üretim Oranları %

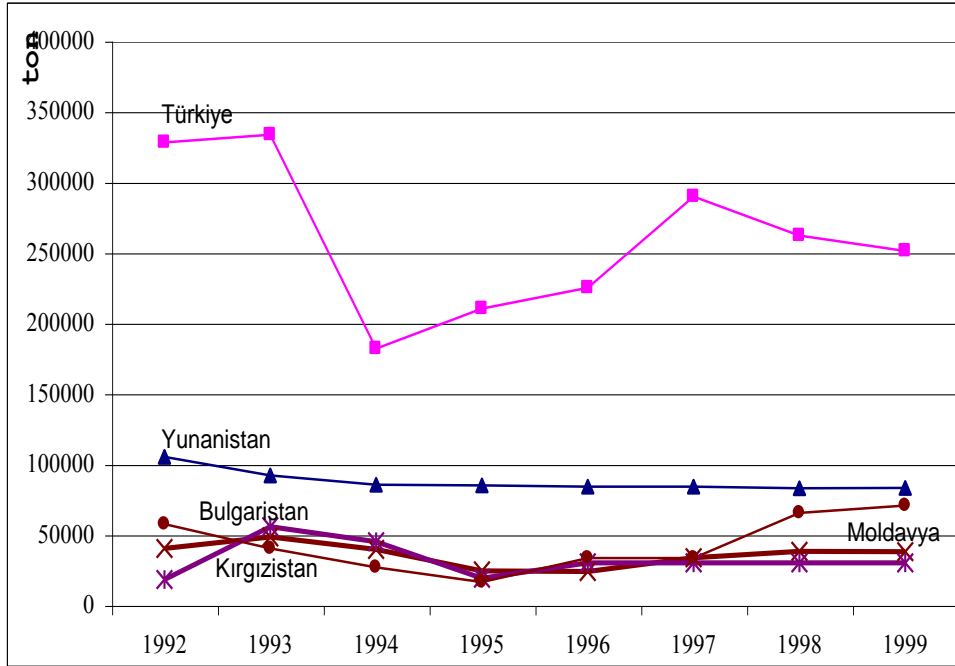
Ülkeler	1992		1993		1994		1995		1996		1997		1998	
	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2
Türkiye	44.8	99	43.7	98	32.7	97	40.2	98	38.8	97	42.6	98	35.8	97
Yunanistan	14.4	53	12.1	62	15.3	63	17.1	64	14.5	64	12.4	64	11.8	63
Moldavya	5.6	100	6.3	95	7.1	93	4.9	89	4.1	92	5.0	89	4.6	85
Kırgızistan	2.5	100	7.3	100	8.1	100	3.8	100	5.2	100	4.4	100	4.3	100
Bulgaristan	7.8	80	5.3	80	4.8	77	3.3	62	6.0	77	8.1	80	9.3	83

1: Dünya şark tipi tütün üretimi içerisinde ülkelerin payı (%)

2: Her ülkenin tütün üretimi içerisinde şark tipi tütün üretiminin payı (%)

Kaynak: Tekel, Tütün Enformasyon Bülteni, Çeşitli Sayılar

Belirtilen rakip ülkelerin mevcut durumları ayrıntılı olarak incelenecek olursa, dünya şark tipi toplam tütün üretiminin, 1999 yılı itibariyle, yaklaşık %53'ü Türkiye, %18'i Yunanistan, %15'i Bulgaristan, %8'i Moldavya ve %6'sı da Kırgızistan tarafından üretilmektedir. Ülkelerin aynı dönem itibariyle tütün üretim gelişmeleri incelendiğinde de, 1992 yılına göre Türkiye'de üretimin %23, Yunanistan da %21, Moldavya da %5 düzeyinde azaldığı, Bulgaristan da %23, Kırgızistan da ise tütün üretiminin %65 düzeyinde arttığı gözlenmektedir (Grafik 2.2).

Kaynak: Tekel, Tütün Enformasyon Bülteni, Çeşitli Sayılar

Grafik 2-2:Şark Tipi Tütün Üreten Ülkelerin Üretim Miktarlarındaki Gelişmeler

Bunlara ek olarak, ayrıca, şark tipi tütünün yoğun olarak üretildiği beş ülkenin, şark tipi tütün bilançoları çıkarılmak istenmiş, ancak, ülkelerin şark tipi tütün kullanım, ihracat ve ithalatı ile ilgili olarak yeterli veri elde edilememiştir. Bu kapsamda, sadece Yunanistan, Bulgaristan, Rusya Federasyonu ve Türkiye'nin tütün Bilançosu çıkarılmaya çalışılmıştır (Çizelge 2.3). 1993-99 yıllarını içeren 7 yıllık dönemde;

Yunanistan'da 1993 yılına göre, 1999 yılında, üretim miktarında %12 düzeyinde bir azalmaya karşın, ithalat miktarında %10'luk bir artış gerçekleşmiştir. İhracat miktarında ve kullanım miktarında ise sırasıyla %17 ve %37 oranında bir azalma söz konusudur. Bu gelişmelere paralel olarak stok miktarında da önemli düzeyde (%97) azalma olmuştur.

Çizelge 2-3: Yunanistan, Bulgaristan, Rusya Federasyonu ve Türkiye Tütüncülüğünün Genel Durumu

Yunanistan (ton)	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Dönem Başı Stok	188745	146728	104442	55042	39482	4277	5769
İndeks	100	78	55	29	21	2	3
Üretim	148000	135400	131875	131500	132000	132000	130500
İndeks	100	91	89	89	89	89	88
İthalat	15000	15000	15000	13500	16800	17500	16500
İndeks	100	100	100	90	112	117	110
İhracat	119062	110000	133000	106243	98000	98008	99000
İndeks	100	92	112	89	82	82	83
Kullanım	73340	71840	54100	49100	47350	45000	46300
İndeks	100	98	74	67	65	61	63
Bulgaristan (ton)	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Dönem Başı Stok	109855	117500	80691	10797	8361	36523	41529
İndeks	100	107	73	10	8	33	38
Üretim	49697	34812	26540	43212	68827	79000	48912
İndeks	100	70	53	87	138	159	98
İthalat	9170	5798	9856	37200	25200	11833	12200
İndeks	100	63	107	406	275	129	133
İhracat	15200	22066	30262	22775	23100	4765	4800
İndeks	100	145	199	150	152	31	32
Kullanım	31900	52500	73854	56653	68900	32800	37600
İndeks	100	165	232	178	216	103	118
Rusya Fed. (ton)	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Dönem Başı Stok	0	525	160	4395	1130	9770	30000
İndeks							
Üretim	3510	1935	740	580	640	600	600
İndeks	100	55	21	17	20	17	17
İthalat	144125	143080	148110	148300	184900	200830	165000
İndeks	100	99	103	103	103	139	114
İhracat	700	7240	2260	1750	1760	640	300
İndeks	100	1034	323	250	100	91	43
Kullanım	146000	138005	142320	150055	175100	180460	190560
İndeks	100	95	97	103	103	124	131
TÜRKİYE(TON)	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Dönem Başı Stok	457692	571365	568696	518096	418818	368924	350925
İndeks	100	125	124	113	92	81	77
Üretim	338800	187733	204440	230947	295757	254798	251038
İndeks	100	55	60	68	87	75	74
İthalat	30000	20400	26000	49000	56000	45800	28155
İndeks	100	68	87	163	187	153	94
İhracat	95559	111937	136392	169138	160361	135345	120730
İndeks	100	117	143	177	168	135	126
Kullanım	135010	179300	112000	116600	123400	111150	115200
İndeks	100	133	83	86	91	82	85

Kaynak: Tekel, Tütün Enformasyon Bülteni, Çeşitli Sayılar

Bulgaristan'ın stok düzeyinde %62'lik azalmaya karşılık, üretimde ve ihracatta sırasıyla %2 ve %68 oranında azalma, ithalatta, ve kullanım oranında da sırasıyla %33 ve %18 oranında artış gerçekleşmiştir.

Rusya Federasyonu'nda, farklı bir durum göze çarpmaktadır. 1993 yılına göre 1999 yılında %83 düzeyinde bir üretim azalışı meydana gelmiştir. Buna karşılık, üretimin 275 katı ithalat miktarıyla tütüncülük devam ettirilmeye çalışılmaktadır.

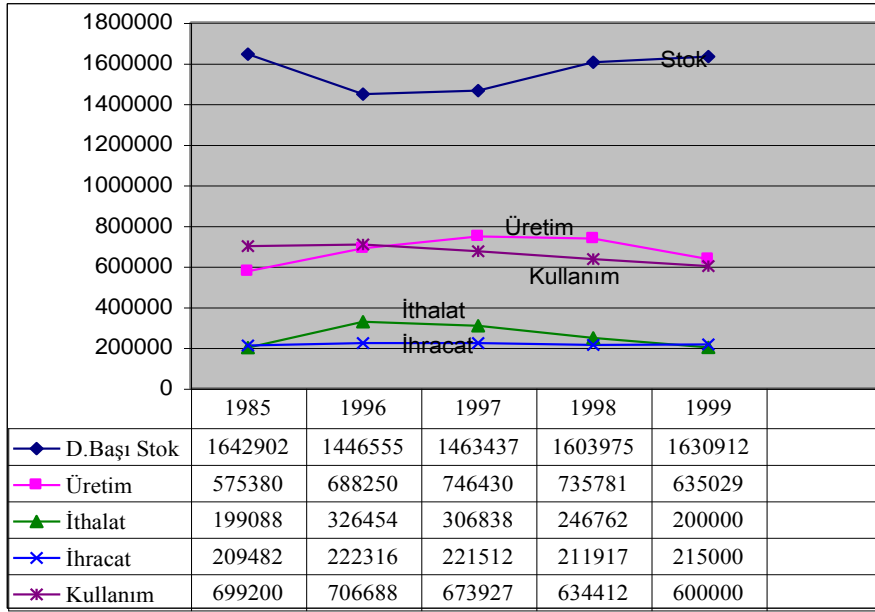
Türkiye'de ise; kota uygulamasına geçildiği ilk iki yıl içinde (1994-95) üretim miktarında %40, ithalatta %13 ve kullanım düzeyindeki %17'lik azalmaya karşılık, bu dönemde stok miktarında da, 1993 yılındaki yüksek üretim düzeyinin sonraki yıllara yansımaları nedeniyle %24 oranında bir artış meydana gelmiştir. Daha sonraki yıllarda 1994-95 dönemine göre, değişen oranlarda olmak üzere, üretim miktarı ve ithalat miktarındaki artışa karşın, ihracat ve stok miktarında azalma meydana geldiği belirtilebilir.

Bu yaklaşımla, Türkiye'den tütün ithal eden ülkelerle ilgili bir analiz yapılması da yararlı görülmüştür.

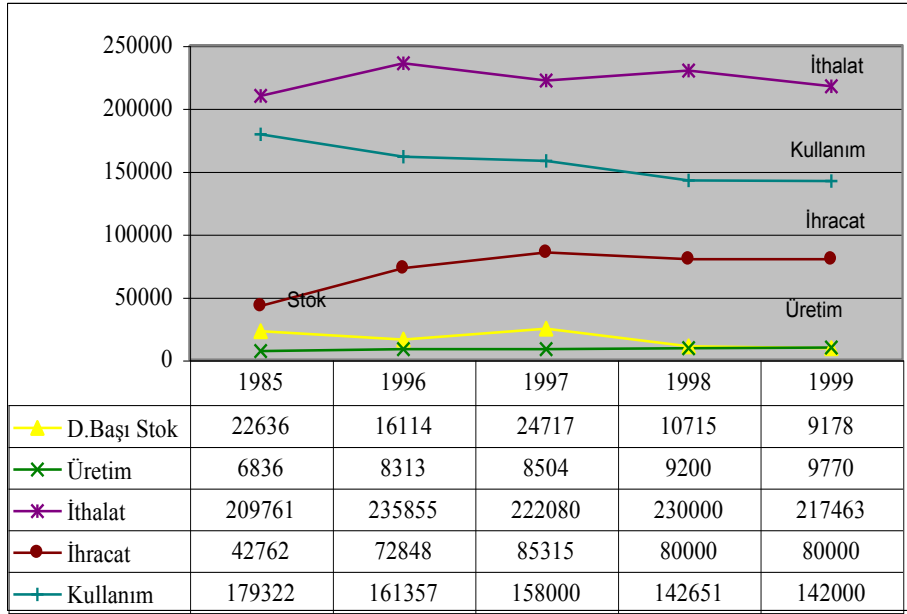
2.3. Türkiye'den Tütün İthal Eden Ülkelerde Tütün Üretimi

Son üç yıllık dönem itibarıyla Türkiye'den en fazla tütün ithal eden ülkelerin tütün üretim bilançoları incelendiğinde, ABD tütün stok düzeyinin, üretime göre oldukça yüksek, üretim-kullanım düzeyinin birbirine paralel, ihracatın ise ithalatın gerisinde seyrettiği görülmektedir (Grafik 2.3). Almanya'da ise tütün üretim ve stok miktarının düşük, buna karşın, tütün ithalat miktarının daha yüksek olduğu dikkati çekmektedir (Grafik 2.4).

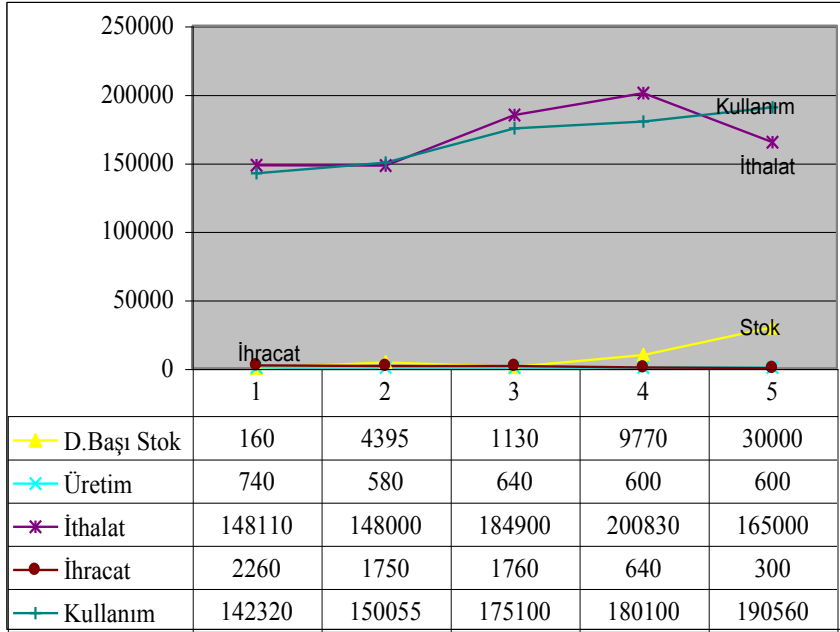
BEL-LUX ülkelerinde de üretim düzeyinin düşüklüğü karşısında sektör daha çok ithalat ile devam ettirilmeye çalışılmaktadır (Grafik 2.5). Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Fransa için de benzer durum söz konusudur (Grafik 2.6, 2.7 ve 2.8).

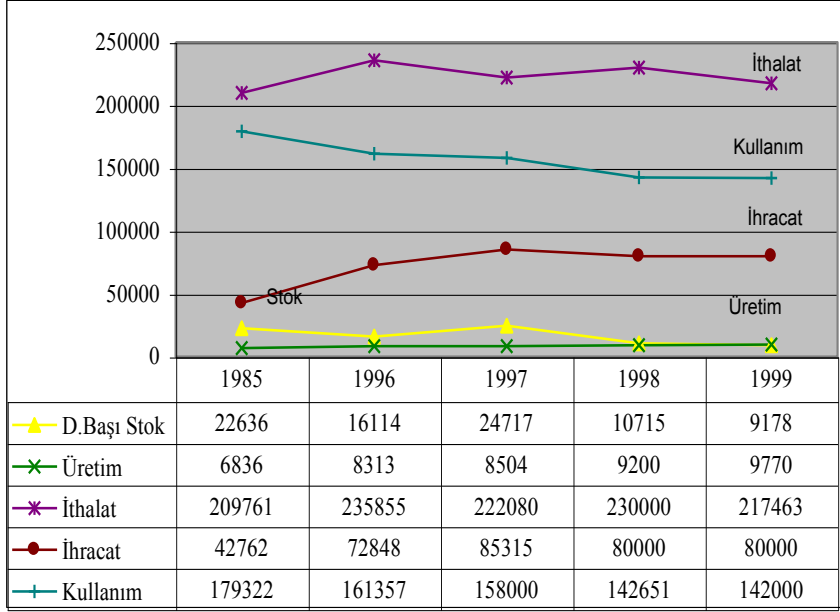
Grafik 2-3: Amerika Birleşik Devletlerinde Tütün Üretimi (ton)

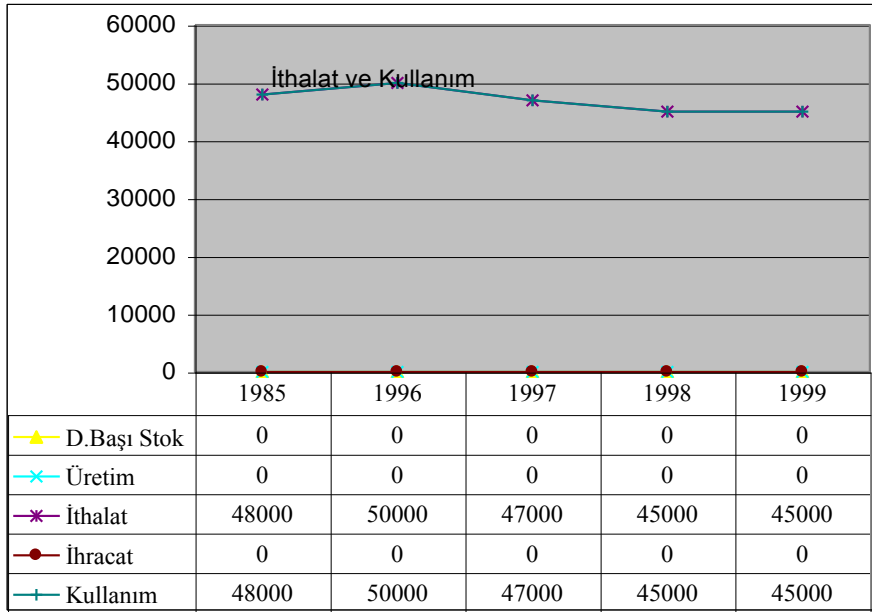
Grafik 2-4:Almanya'da Tütün Üretimi (ton)

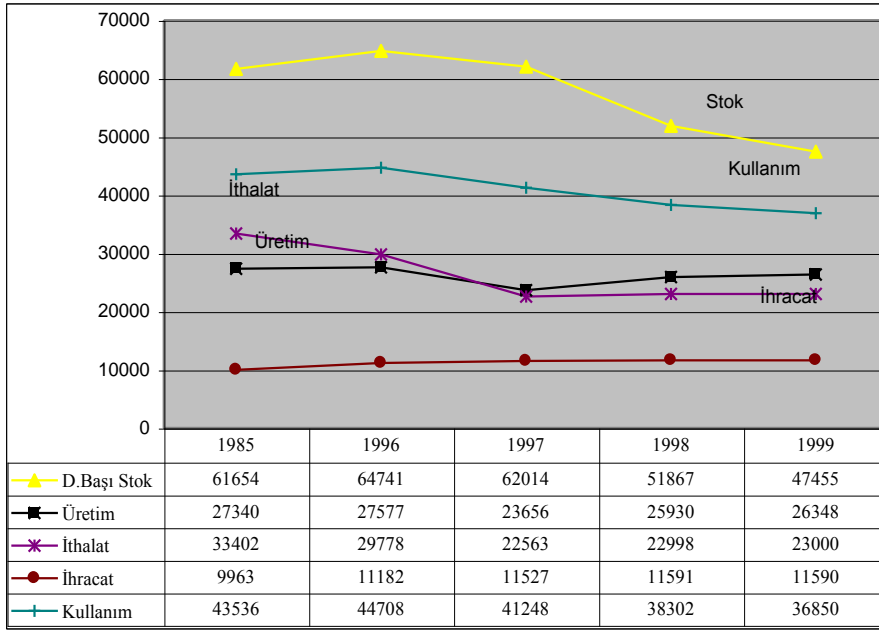
Grafik 2-5: Bel- Lux Ülkelerinde Tütün Üretimi (ton)

Grafik 2-6: Rusya Fedarasyonu'nda Tütün Üretimi (ton)

Grafik 2-7 Ukrayna'da Tütün Üretimi (ton)

Grafik 2-8: Fransa'da Tütün Üretimi(ton)

2.4. Türkiye'de Tütün Dikim Alanı, Üretim, Verim, Kullanım Durumu

Türkiye'de tütün üretimi Ege, Marmara, Karadeniz, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde yapılmaktadır. Bu bölgelerde Türk tipi tütün üretiminin yanı sıra, görece olarak az miktarda da olsa, yabancı menşeli tütün üretimi de Antalya, Balıkesir, Bandırma, Bursa, Kocaeli, İstanbul, Sakarya, Gaziantep, Adana, Rize, Trabzon illerinde yapılmaktadır. Virginia, Burley, Puroluk, Hasankeyf ve Tömbeki çeşitleri aynı grup olarak ele alınmaktadır. Bu kapsamda, Çizelge 2.4'te, 1985-99 dönemi itibariyle Türkiye tütün üretimi içerisinde Türk tipi ve yabancı menşeli tütün üretiminin genel durumundaki değişim görülmektedir.

1999 yılı itibariyle Türkiye toplam tütün üretimi içerisinde tütün üretici sayısı ve tütün dikim alanının %99'unu ve tütün üretiminin de %98'ini Türk tipi tütün üretimi oluşturmaktadır.

Çizelge 2-4: Türk Tipi Ve Yabancı Çeşit Tütün Üretici Sayısı, Dikim Alanı Ve Üretim Miktarındaki Değişim (%)

Üretici Sayısı		1985	1989	1993	1995	1996	1997	1998	1999
	Türk Tipi	99,22	99,23	99,42	99,20	99,35	99,25	99,19	99,20
Yabancı	0,78	0,77	0,58	0,80	0,65	0,71	0,81	0,80	
GENEL	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	
Ekim Alanı		1985	1989	1993	1995	1996	1997	1998	1999
	Türk Tipi	99,63	99,60	99,58	99,04	98,99	99,15	98,88	99,00
	Yabancı	0,37	0,40	0,42	0,96	1,01	0,85	1,12	1,00
GENEL	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	
Üretim Miktarı		1985	1989	1993	1995	1996	1997	1998	1999
	Türk Tipi	99,23	99,14	98,75	94,41	97,97	97,60	97,29	97,50
	Yabancı	0,77	0,86	1,25	2,59	2,03	2,40	2,71	2,50
GENEL	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	

Kaynak: Tekel, Tütün Enformasyon Bülteni, Çeşitli Sayılar,

Toplam tütün üretimi içerisinde, göreceli olarak her ne kadar düşük bir paya sahip olsa da, yabancı çeşit tütün üretiminde son yıllarda artış meydana geldiği de çizelgeden görülmektedir.

Toplam Türk tipi tütün üretimi içerisinde Ege Bölgesi, üretici sayısı, dikim alanı ve üretim miktarı içindeki payı ile ilk sırada yer almaktadır. Ege Bölgesini ise, Karadeniz Bölgesi izlemektedir. Söz konusu paylar dikkate alındığında Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi üçüncü sırada gelmektedir (Çizelge 2.5, 2.6, ve 2.7).

Çizelge 2-5:Bölgeler itibariyle Tütün Üretici Sayısının Dağılımı

Yıllar	Ege		Marmara		Karadeniz		Doğu ve Güneydoğu		Toplam Sayı
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	
1985	233694	62.81	17815	4.79	72335	19.44	24099	6.48	372041
1986	225666	62.58	17956	4.98	70422	19.53	23268	6.45	360580
1987	240895	61.53	18166	4.64	83449	21.32	24492	6.26	391494
1988	270502	58.52	21491	4.65	102519	22.18	33879	7.33	462269
1989	315822	59.45	25093	4.72	111337	20.96	39501	7.44	531253
1990	312731	59.92	21768	4.17	101671	19.48	42891	8.22	521952
1991	285980	61.06	11318	2.42	93448	19.95	38808	8.29	468361
1992	320047	60.80	17160	3.26	98699	18.75	45240	8.59	526385
1993	325099	59.77	17400	3.20	96421	17.73	52502	9.65	543923
1994	291436	58.96	15373	3.11	85853	17.37	50818	10.28	494298
1995	308491	56.09	15836	2.88	94805	17.24	65442	11.90	550016
1996	302759	55.38	14368	2.63	90286	16.52	69629	12.74	546671
1997	300756	53.67	16379	2.92	91107	16.26	76069	13.57	560380
1998	333776	53.69	15886	2.56	97482	15.68	87289	14.04	621722
1999	303054	52.63	15939	2.77	93442	16.23	81681	14.19	575796

Kaynak: Tekel, Tütün Enformasyon Bülteni, Çeşitli Sayılar

Tütün üretim bölgeleri bakımından diğer önemli bir konu da, yurt içinde sigara üretimi amacıyla sigara fabrikalarına verilen tütün miktarı ile dışarıya satılan tütün ve stok düzeylerinin zaman içinde nasıl bir görünüm sergilediğidir. Bu amaçla hazırlanan Çizelge 2.8 incelendiğinde, 1989-1998 dönemi ortalaması olarak, toplam üretimdeki payı itibariyle birinci sırada yer alan Ege bölgesi tütünlerinin hem iç kullanım hem de dışsatım miktarı bakımından Türk tütüncülüğü açısından önemli bir paya sahip olduğu görülmektedir. Marmara, Karadeniz ve Doğu Bölgesi tütünlerinin ise önemli bir bölümü iç kullanıma olmaktadır.

Çizelge 2-6: Bölgelere Göre Tütün Üretim Alanının Dağılımı (ha)

Yıllar	Ege		Marmara		Karadeniz		Doğu ve Güneydoğu		Toplam Alan
	Alan	%	Alan	%	Alan	%	Alan	%	
1985	114506	64.98	5337	3.03	34558	0.20	10903	6.19	176206
1986	111829	66.02	5705	3.37	30136	0.18	10864	6.41	169397
1987	132172	64.33	6769	3.29	39124	0.19	13699	6.67	205462
1988	147869	62.63	7460	3.16	38417	0.16	21175	8.97	236099
1989	173620	61.21	9161	3.23	45701	0.16	27572	9.72	283626
1990	185522	57.93	8451	2.64	60222	0.19	33021	10.31	320236
1991	174543	62.10	3002	1.07	42967	0.15	30595	10.89	281071
1992	203194	61.35	6746	2.04	43469	0.13	38888	11.74	331185
1993	196763	57.90	8005	2.36	53135	0.16	40979	12.06	339860
1994	138711	61.13	5213	2.30	36309	0.16	23348	10.29	226928
1995	126790	60.40	5866	2.79	34050	0.16	21607	10.29	209919
1996	147466	61.96	6081	2.56	36115	0.15	24165	10.15	237992
1997	201464	62.47	8177	2.54	40542	0.13	36159	11.21	322500
1998	158060	56.78	7167	2.57	40909	0.15	36107	12.97	278350
1999	171044	60.34	7447	2.63	40167	0.14	32391	11.43	283444

Kaynak: Tekel, Tütün Enformasyon Bülteni, Çeşitli Sayılar

Çizelge 2-7: Türkiye Tütün Üretimi İçinde Şark Tipi Tütünün Bölgelere Göre Dağılımı (000 ton)

Yıllar	Ege		Marmara		Karadeniz		Doğu ve Güneydoğu		TÜRKİYE Toplamı
	Miktar	%	Miktar	%	Miktar	%	Miktar	%	Miktar
1985	113	66.70	5	2.82	25	14.79	13	7.87	169
1986	107	67.76	5	3.19	22	14.01	12	7.61	157
1987	120	65.23	6	3.41	29	15.85	14	7.88	183
1988	140	64.40	7	3.21	30	13.82	20	9.25	217
1989	166	62.12	8	3.10	37	13.81	28	10.52	268
1990	166	55.97	8	2.69	47	15.88	38	12.71	296
1991	130	53.82	3	1.14	30	12.45	39	16.28	241
1992	186	55.65	6	1.93	33	9.88	54	16.26	334
1993	171	50.34	8	2.46	42	12.39	59	17.48	339
1994	113	59.93	6	3.36	21	11.17	24	12.66	188
1995	111	54.53	8	3.99	27	13.24	24	11.70	204
1996	128	55.23	10	4.26	31	13.42	31	13.48	231
1997	159	52.68	12	3.93	38	12.58	46	15.33	302
1998	133	51.24	11	4.40	35	13.51	40	15.44	259
1999	129	49.70	12	4.71	37	14.29	41	15.63	259

Kaynak: Tekel, Tütün Enformasyon Bülteni, Çeşitli Sayılar

Çizelge 2-8:1989-98 Döneminde Üretim, İç Kullanım, İhracat ve Stok Miktarlarında Bölgelerin Payı (%)

	Ege	Marmara	Karadeniz	Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu	Toplam
Üretim Miktarı	55.16	1.81	12.86	30.16	100.00
Sigara Fabrikalarına Verilen Tütün Miktarı	24.51	6.30	29.76	38.23	98.82
İhracat	85.50	1.43	5.51	7.56	100.00
Stok Miktarı	41.83	3.56	15.80	35.05	96.24

Kaynak: Tekel Kayıtları, Çeşitli Yıllar, İstanbul.

Diğer yandan, Türkiye’de hükümetlerin popülist politikalarına bağlı olarak uygulanan yüksek fiyat politikaları ile giderek artan bir trend izleyen üretim miktarı, hazineye önemli ölçüde yük getiren stok probleminin yaşanmasına neden olmaktadır. Son 10 yıllık dönem ortalaması olarak, tütün stoklarının bölgeler itibariyle dağılımı incelendiğinde, Ege Bölgesi tütünleri %42’lik pay ile ilk sırada yer almakta, onu %35’lik pay ile Doğu Bölgesi tütünleri izlemektedir.

1997-99 dönemi İtibariyle Türkiye’de şark tipi tütün üretim/kullanım durumu incelendiğinde, (Çizelge 2.9) toplam şark tipi tütünün sırasıyla %53’ü Ege, %31’i Doğu ve Güneydoğu Anadolu, %14’ü Karadeniz ve %2’si de Marmara Bölgesinde üretilmektedir. Bu üretim, gerek özel sektör, gerekse TEKEL tarafından sigara harmanlarının ihtiyacında kullanılmak ve ihraç edilmek üzere satın alınmaktadır. TEKEL destekleme alımlarını yapan kuruluş olarak ihtiyaç fazlası tütünleri de satın almaktadır. TEKEL sigara fabrikalarında kullanılan tütünlerin yaklaşık yarısı (%48), Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde yetiştirilen tütünlerden oluşmaktadır. Bunu %26 ile Karadeniz Bölgesi ve %23 ile Ege Bölgesi izlemektedir.

Çizelge 2-9: 1997-1999 Dönemi İtibariyle Türkiye'de Şark Tipi Tütün Üretim/Kullanım Durumu* (Ton)

Bölge	Şark Tipi Tütün Üretimi (1)		TEKEL Sigara Fabrikalarında Kullanılan Şark Tipi Tütün Miktarı				Üretim Kullanım Oranı %	Şark Tipi Tütün İhracatı (5)		Şark Tipi Tütün İhtiyacı* (4)+(5) (6)		Fark (1)-(6)	İhtiyaç (6) / (1) %
	Miktar	%	İşlenmiş (2)	Fire** % 15 (3)	İşlenmemiş (2) + (3) (4)	%	Miktar	%	Miktar	%			
Ege	139408	53	11451	1718	13169	23	9	92426	74	105595	58	33813	76
Marmara	4522	2	1730	259	1989	3	44	1705	1	3694	2	827	82
Karadeniz	36434	14	12579	1887	14465	26	40	7934	6	22400	12	14035	61
Doğu +G.Doğu	80740	31	23511	3527	27038	48	33	23475	19	50513	28	30227	63
TOPLAM	261136	100	49271	7391	56662	100	22	125541	100	182202	100	78934	70

* Üretim Kullanım durumunun belirlenmesinde; şark tipi tütün ihtiyacı, özel sektör sigara fabrikalarında kullanılan tütün miktarları ile ilgili sağlıklı veri elde edilememesi nedeniyle, Tekel sigara fabrikalarında kullanılan tütün miktarı ve Türkiye tütün ihracatı dikkate alınarak hesaplanmıştır.

** Yaprak tütünün alımından sigara yapımına hazır hale gelinceye kadar geçen aşamalarda fire oranı yaklaşık olarak hesaplanmış ve %15 olarak kabul edilmiştir.

Kaynak: TEKEL Kayıtları,Çeşitli Yıllar, İstanbul

Marmara Bölgesinin payı ise %3 olarak görülmektedir. Buna karşılık Ege bölgesinde üretilen tütünlerin %9'u, Marmara'da %44'ü, Karadeniz'de %40'ı, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde ise %33'ü TEKEL sigara harmanlarında kullanılmaktadır.

İhraç edilen tütünlerin % 74'ünü Ege , %19'unu da Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi tütünleri oluşturmaktadır. Söz konusu dönem itibariyle üretimin % 48'nin ihraç edilebildiği söylenebilir.

Çizelge 2.9' da, Türkiye'nin şark tipi tütün ihtiyacı, genel bir yaklaşımla, sigara fabrikalarında kullanılan tütün miktarı ve ihracatı dikkate alınarak hesaplanmak istenmiştir. Ancak, özel sektör sigara fabrikalarında kullanılan tütün miktarları ile ilgili sağlıklı veri elde edilememesi nedeniyle, TEKEL sigara fabrikalarında kullanılan şark tipi tütün miktarı dikkate alınmak suretiyle değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda, TEKEL sigara fabrikalarına verilen tütün miktarının yaklaşık 56.7 bin ton, ihracat miktarı da 125.5 bin ton olduğu gözönüne alındığında, şark tipi tütün ihtiyacının 182 bin ton olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu miktarın %58'nin Ege, %28'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu, %12'sinin Karadeniz, %2'sinin de Marmara Bölgesi tarafından karşılandığı belirlenmiştir. Özel sektör tarafından kullanılan şark tipi tütün miktarının da 4-5 bin ton olabileceği varsayıldığında ihtiyacın 187 bin ton olduğu söylenebilir.

Bu analizler ışığında genel bir değerlendirme ile, bölgelere göre, ihtiyaç oranları değişmekle birlikte, %22'si TEKEL sigara harmanları, %48'de ihracat olmak üzere Türkiye'de üretilen şark tipi tütünlerin ancak %70'inin kullanılabilirdiği, kalan tütünlerin ise destekleme alımları kapsamında TEKEL stoklarına eklendiği belirtilebilir.

Türkiye'de tütün piyasalarından özel sektör ihracat yapmak üzere tütün alımlarında bulunmaktadır. Tekel idaresi de iç kullanımı karşılamak amacıyla, harman ihtiyacı doğrultusunda, idare alımları olarak adlandırılan alımlarda ve sosyal amaçlı olarak da, üreticiyi desteklemek üzere, destekleme alımlarında bulunmaktadır. Tekel idaresi tarafından destekleme alımları kapsamında alınan tütünler, ihraç edildiği gibi, mevcut stoklar göz önünde tutulmak suretiyle, sigara fabrikalarının ihtiyacı olarak da kullanılabilir.

1985-98 dönemi ortalaması olarak, Türkiye geneli itibariyle, toplam tütün alımlarının %63'ünü Tekel'in, %37'sini de özel sektörün gerçekleştirmektedir. Bölgeler itibariyle durum incelendiğinde, özel sektör dış pazar için gerekli tütünü öncelikle Ege Bölgesinden temin etmekte ve tüccarın aldığı tütünlerin %90'ını Ege Bölgesi tütünleri oluşturmaktadır. Bölgelere göre alımların dağılımı ise, Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Marmara Bölgesi ve Karadeniz Bölgesi tütün alımlarının büyük bir kısmının Tekel, buna karşın Ege Bölgesi ve Karadeniz Bölgesi tütün alımlarının ise, oranları biri birine yakın olmak üzere, hem Tekel ve hem de tüccar tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir (Çizelge 2.10).

Çizelge 2-10:1985-98 Dönemi İtibariyle Bölgelere Göre Tekel ve Tüccar Alımı%

	Tekel		Tüccar		Tekel (1)	Tüccar (2)
	Ton	%	Ton	%	%	%
Ege	58843	43.77	75.587	56.23	40.81	89.55
Marmara	20557	91.85	18.25	8.15	14.26	2.16
Karadeniz	6733	49.32	6918	50.68	4.67	8.20
Doğu Anadolu	10286	99.98	13	0.12	7.13	0.02
G.Doğu Anadolu	47777	99.86	67	0.14	33.13	0.08
Türk Tipi Tütün Toplamı	144196	63.08	8810	36.92	100.00	100.00

Toplam Tekel alımı içerisinde bölgelerin dağılımı (%).

Toplam tüccar alımı içerisinde bölgelerin dağılımı (%).

Kaynak: Tekel, Tütün Enformasyon Bülteni, Çeşitli Sayılar.

Daha önce belirtildiği üzere, Tekel iç piyasada meydana gelen arz-talep dengesizliğini gidermek, piyasa düzenini korumak ve üretici gelirlerini belli bir düzeyin altına düşürmemek amacıyla destekleme ve idare alımlarında bulunmaktadır. Ancak, gerek idare ve gerekse destekleme amacıyla alınan tütünlerin miktar sınırlarının kesinlik arz etmediği, değişkenlik gösterdiği, belirtilebilir. Çünkü, Tekel yetkilileri ile yapılan görüşmelerden, zaman zaman destekleme stoklarında bulunan tütünlerin idare hesaplarına, idare stoklarında bulunan tütünlerin de destekleme hesaplarına aktarıldığı öğrenilmiştir.

2.5. Türkiye’de Tütüne Yönelik Politikalar Ve Sonuçları

Türkiye’de son 30 yılda uygulanan politikaları, taşıdıkları özellikleri nedeniyle, 10’ar yıllık dönemler halinde incelemenin daha yararlı olacağı düşünülmüştür.

2.5.1. 1970-1980 Dönemi İtibariyle Türkiye’de Tütüne Yönelik Politikalar

Bu dönemde, Türk tütüncülüğünde üretim alanları, ekici sayısı ve üretim miktarlarında görülen aşırı artış ile kalite sorunlarının çözülmesi gereğinin bir sonucu olarak, tütün üretim ve ticaretinin değişen koşullara uyum sağlayabilecek şekilde yeniden düzenlenmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır. 1970-1980 döneminin Türk tütün politikaları açısından en önemli düzenlemeleri Çizelge 2.11’de özetlenmiştir.

Çizelge 2-21: 1970-1980 Döneminde Tütüne İlişkin Politikalar

Tarih	Kanun	Kapsamı
9 Mayıs 1969	1177 Sayılı Tütün ve Tütün Tekeli Kanunu	Tütün ekim alanlarının, ticaretinin ve tütün tekeli ile yürütme organlarının oluşturulması konusunda yeni düzenlemeler ve Milli Tütün Komitesi ve Bakanlıklar arası Tütün Kurulu gibi yeni yürütme organlarının oluşturulması
6 Ocak 1970	1169 sayılı Tütün Tarım Satış Kooperatifleri ve Bölge Birlikleri ile Genel Birliği Kanunu	Türkiye’de tütün üretim politikasının saptanmasında ve uygulanmasında önemli rolü olabilecek üretici örgütlerinin, geliştirilmelerine yönelik düzenlemeler
16 Mart 1975	1177 sayılı kanun, Tütün ve Tütün Tekeli Tüzüğü	Tütünün ekim alanlarının belirlenmesinden dışsatımına veya tütün mamülleri üretimine kadar geçen süreç içinde her aşamanın yeniden düzenlenmesi

Bu dönemin en önemli özelliğinin, daha önce 1938 yılından beri yürürlükte olan 3437 sayılı " Tütün İnhisarı Kanunu " nun yerine, 9 Mayıs 1969 tarihinde, 1177 sayılı " Tütün ve Tütün Tekeli Kanunu " nun yürürlüğe girmesidir, denilebilir. Tütün ekim alanlarının, ticaretinin ve tütün tekeli ile yürütme organlarının oluşturulması konusunda yeni düzenlemeler getiren ve Türk tütüncülüğünde yeni bir başlangıç olarak değerlendirilebilecek bu yasa, tütün üretim politikasıyla ilgili yeni hükümler getirmiş ve bir takım yeni yürütme organlarının oluşturulmasını öngörmüştür. Bu kapsamda sözkonusu yasanın öngördüğü yenilikler arasında aşağıda özetlenen hususlar yer almaktadır.

Tütün tarımı serbest olan ilçelerin üretim alanlarının sınırlarının yeniden saptanması gerekmektedir. Yasanın yürürlüğe girmesinden sonra, tütün tarımı serbest olan ilçeler; iç ve dış piyasaların gerekleri gözönünde tutulup, yeniden incelenerek:

a) İrmak ve çay yatakları,

b) Kışın su altında kalan veya tütün tarlada iken

çoğunlukla sel basan yerler, bataklıklar, karasulukları,

c) Nitelik bakımından iç tüketim veya ihracata elverişli tütün yetiştirmeye uygun olmayan yerler hariç bırakılmak suretiyle tütün üretim alanlarının sınırlarının oluşturulacak bir kurul tarafından belirleneceği hükme bağlanmıştır (Geçici 1. madde).

Bu tesbit işlemlerinin, TEKEL Tütün Eksperi veya TEKEL Enstitülerinden bir teknik elemanın başkanlığında; ilçe tarım teknisyeni ve o köyün ihtiyar kurulunun seçeceği bir ekici üyeden oluşan bir Kurul tarafından yapılacağı, Tütün üretim alanlarının sınırları tesbit edilecek olan ilçelerin sırası ve tesbit işlerine ait programlarının Gümrük ve Tekel ve Tarım Bakanlıkları tarafından ortaklaşa düzenleneceği belirtilmiştir (Geçici Mad. 1/d).

Tütün üretiminin ekonomik koşullara göre düzenlenebilmesi için, ihtiyaç duyulan bölgelerde üretim miktarlarını belirli oranlarda azaltacak önlemlerin uygulanması gerektiği, üretim miktarlarını belirli oranlarda azaltacak tedbirleri almaya ve bu tedbirleri kısmen veya tamamen kaldırmayada " Bakanlıklar arası Tütün Kurulu "nun yetkili kılındığı, (Mad. 4).

- Hastalık ve zararlıların tahribatı nedeniyle ürünü bozulan alanlarda ekimin geçici olarak yasaklanması gerektiği, bu yasaklamanın Tarım Bakanlığının teklifi üzerine Bakanlıklar arası Tütün Kurulunun kararı ile uygulanabileceği kaydedilmiştir (Mad.5).
- Tütün ekim alanlarında üretilecek tütün çeşitlerinin, yasanın yürürlüğe girmesini takibeden iki yıl içinde iç ve dış pazar ihtiyaç ve istekleri ile tarımsal zorunluluklar gözönünde tutularak, Gümrük ve Tekel ve Tarım Bakanlıklarınca belirleneceği ve gerektiğinde değiştirilebileceği ifade edilmiştir Bu tesbit ve değiştirmelerin Bakanlıklar arası Tütün Kurulu kararı ile yürürlüğe girebileceği hükmü getirilmiştir (Mad. 9).
- Ekim istemlerinin ekicinin bildirimine ve ilgili muhtarın onayına bağlanması gerektiği, ekicilerin, dikimden önce Tütün Tekeli Tüzüğü'ndeki örneğe göre hazırlayacakları "Tütün ekim istek kağıtların" tarlasının bulunduğu yer muhtarlıklarına vermekle yükümlü oldukları ile,
- Bakanlıklar arası Tütün Kurulu tarafından yasanın 4. maddesi gereğince tedbir alınmış olan yıl ve yerlerde, ekicilere tütün ekimi cüzdanı verirken, istek kağıtlarındaki ekim alanı genişliğini, Bakanlıklar arası Tütün Kurulu kararına uygun olarak ve Tüzük'de belirtilecek esaslara göre ekim alanlarına oranla azaltmanın Tekel İdaresinin görevi olduğu kayıt altına alınmıştır (Mad. 15).
- Ayrıca, Tütün satış merkezlerinin kurulması ve üretilen tütünlerin alım satımının bu merkezlerde yapılması gerektiği, (Mad.28) ile,
- Ülkenin milli tütün politikasını saptamak, düzenlemek ve tütüncülükle ilgili çalışmalarını koordine etmek amacıyla Maliye, Gümrük ve Tekel, Tarım ve Ticaret Bakanlıklarından oluşan Bakanlıklar arası Tütün Kurulu adı altında yeni bir organ oluşturulmasına ihtiyaç duyulduğu da belirtilmiştir (Mad. 29).
- Bakanlıklar arası Tütün Kurulu'nun kararlarında "Milli Tütün Komitesi"nin teklif ve dilekleri gözönünde tutulacağı ,(Mad. 30). Bakanlıklar arası Tütün Kuruluna ve Milli Tütün Komitesine ait işlemlerin Tüzük'de belirtilecek esaslar dahilinde Gümrük ve Tekel Bakanlığı tarafından yürütüleceği ,(Mad. 31) de ifade edilmiştir.

Genel hatları itibariyle belirtilen bu yeni hükümler ile, yeni organların uygulamaya dönük yükümlülükleri, 1177 sayılı yasanın yürürlüğe girmesinden ancak, 5 yıl sonra çıkarılabilen ve 16 Mart 1975 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan "Tütün ve Tütün Tekeli Tüzüğü"nde" gösterilmiştir.

Görüleceği üzere, Yeni yasa Türk tütün politikaları açısından Cumhuriyet döneminin en kapsamlı yasası olarak değerlendirilebilecek özelliklere sahip olmakta, tütünün ekim alanlarının belirlenmesinden dışsattımına veya tütün mamülleri üretimine kadar geçen süreç içinde her aşamayı yeniden düzenlemektedir, denilebilir.

Genel bir değerlendirme ile, 1177 sayılı yasa ile, ülkede bir tütün politikasının belirlenmesine yönelik geniş bir örgütlenme yapısının ilk defa ele alındığı belirtilebilir. Bu yapı içerisinde Milli Tütün Komitesi ve Bakanlıklar arası Tütün Kurulu gibi yeni organlar, ülkede kapsamlı bir tütün politikasının

oluşturulması ve zaman içinde iç ve dış pazarlarda görülen değişikliklere göre, bu politikanın yönlendirilmesi açısından oldukça etkin birimler olarak görülmektedir. Bu durumda, Milli Tütün Komitesi bünyesinde yer alan ve tütün üretim ve ticaretinde etkin rol oynayan kurum ve kuruluşların ulusal düzeyde bir tütün politikasının belirlenmesinde katkıda bulunmaları, bu politikaların geçmiş, dönemlerden farklı olarak, siyasi otoriteye olan bağımlılığını bir ölçüde azaltmak anlamına gelmektedir.

1177 sayılı yasa, getirdiği yeni hükümler ve organlarla, Türk tütüncülüğünün gelişmesine önemli katkıyı yapabilecek olanaklar sağlamıştır. Ne var ki, sözkonusu yasanın, tütün üretiminin ülkenin ekonomik ve ticari gereklerine göre düzenlenebilmesi için ihtiyaç duyulan alanlarda üretim miktarını belirli oranlarda azaltacak önlemlerin alınmasını öngören 4. maddesi ile milli tütün politikasını saptamak, düzenlemek ve tütünle ilgili çalışmaları koordine etmek amacıyla bir Bakanlıklar arası Tütün Kurulu ve bu Kurula yardımcı nitelikteki Milli Tütün Komitesinin oluşturulmasını içeren 29,30 ve 31. maddeleri uzun süre uygulanamamıştır.

1975 yılında yürürlüğe giren "Tütün ve Tütün Tekeli Tüzüğü"nü 22. maddesine göre; Komitenin yeni yıl üretiminin hazırlık dönemi ile ekici tütün piyasaları ve işlenmiş tütün ihracat piyasasının açılış tarihleri gözönünde tutularak yılda iki defa toplanması öngörülmüş ise de, Milli Tütün Komitesinin 1994 yılı sonu itibarıyla 19 yılda 12 toplantı yaptığı belirlenmiştir.

Diğer yandan, Türkiye'de tütün üretim politikasının saptanmasında ve uygulanmasında önemli rolü olabilecek üretici örgütlerinin, geliştirilmeleri de bu dönemde sağlanamamıştır.

Tütün üreticilerinin daha geniş ve etkin bir biçimde örgütlenmelerini sağlamak amacıyla 6 Ocak 1970 tarihinde yürürlüğe giren "Tütün Tarım Satış Kooperatifleri ve Bölge Birlikleri ile Türkiye Tütün Tarım Satış Kooperatifleri Genel Birliği Kanunu"nun 1. maddesi gereğince çıkarılan Tütün Tarım Satış Kooperatifleri Anasözleşmesi (21 Temmuz 1974) uygulama alanı bulamamıştır.

Bu kapsamda, 1970-1980 döneminde Türkiye'de uygulanan tütün politikası; 1177 sayılı yasanın öngördüğü biçimde, tütün kaçakçılığının, yasak alanlarda ekiminin önlenmesi ve tütünlerin kalite niteliklerinin korunmasına yönelik önlemlerle, 196 sayılı yasanın ekici tütün piyasalarının desteklenmesini amaçlayan uygulamalarından ibaret kalmıştır denilebilir (Günay 1978) .

Türk tütüncülüğünde 1970-1980 döneminde üzerinde en çok durulan konulardan biri de, dayanağını 196 sayılı üretici tütünlerinin desteklenmesine dair yasa'dan alan tütün fiyatları olmuştur.

Ekici tütün piyasalarının açılış tarihleri, bölgelerin özellikleri gözönünde bulundurularak, Hükümet tarafından tespit ve ilan edilmektedir. Tütün piyasalarının açılış tarihleri Aralık ayı ile Şubat ayı arasında değişmekte, üretilen tütünün büyük bir kısmı piyasaların açılış tarihinden sonraki sürede satılmaktadır.

Her ne kadar, Tütünde monopol bir piyasa düzeni var ise de, 1177 sayılı yasanın hükümleri, tütün tarımının ve ticaretinin belirli esaslar dahilinde serbest olmasını da öngörmektedir. Ekici piyasalarına, TEKEL'den başka yerli ve yabancı firmalar da girmekte ve alımda bulunmaktadır. TEKEL, iç tüketim ihtiyacını karşılamak ve ekici piyasalarını desteklemek amacıyla alımlarda bulunurken, yerli ve yabancı firmalar da dışsattım amacıyla alım yapmaktadırlar.

Genel hatlarıyla yukarıda açıklanan şekilde gerçekleşen uygulama paralelinde, tütün alımlarında, ekici tütünleri, alıcılar tarafından ekspertize tabi tutulmakta, randıman ve nevi oranları belirlenmektedir. Alım işlemi ise, daha önce belirlenen randıman ve nevi oranına göre, piyasanın açılışından hemen sonra yapılmakta ve ödemelerde bulunmaktadır (Çoban ve Işıklı 1991). Tütün satın alındıktan sonra, alıcı, ürünü kendi deposuna taşımakta ve orada bir süre daha bekletmektedir. Daha sonra da, bu tütünler işleme evlerinde yeniden boylama ve işlemeye tabi tutulmaktadır. Tütünde uygulanan fiyatlandırma sistemi bölgeler itibarıyla farklılıklar göstermektedir. Gerçekten de:

- Ege Bölgesinde randıman,
- Marmara ve Karadeniz Bölgesinde altı nevili sınıflandırma,
- Doğu ve Güneydoğu Bölgesinde üç nevili sınıflandırma,

esasına göre tütünler değerlendirmeye tabi tutulmaktadır.

Randıman usulü alımlarda fiyatlandırma işlemi üç nevi üzerinden yapılmaktadır. Bunlardan 1. ve 2. nevilerin toplamı randımanı ifade etmektedir. % 80 ve daha yukarı randımanlı tütünler başfiyatı almaktadır.

Ancak, bu uygulamada, aynı randımanı taşıdığı halde 1. nevi yüksek bir tütün ile 1. nevi içermeyen bir tütün, ya da 1. nevisi çok düşük bir tütünün aynı randımanı tutturması nedeniyle tamamen aynı fiyatla değerlendirilmesi yoluna da gidilebilmektedir. Böylesi bir uygulamanın kaliteli tütüne iyi fiyatın verilmesi koşulunu yerine getirmekten uzak olduğu ise açıktır (Çoban ve Işıklı 1991).

1970-1980 döneminde, Türkiye'nin tütün dışsattımında da yeni ve uzun vadeli politikalar konulması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Çünkü, tamamen dünya tütün piyasalarında sadece dışsattım dönemlerinde oluşan koşullara bağımlı olan dışsattım ve üretim politikaları, Türk tütüncülüğünü olumsuz yönde etkilemektedir. Gerçekte, şark tipi tütün alıcısı ülkelerin, alımlarda birlikte hareket etmeleri karşısında, şark tipi tütün üreticisi ülkelerin, talebi kendi tütünlerine yönlendirmek amacıyla, tek tek ve dağınık; aynı zamanda birbirlerine karşı uygulamaya koydukları politikalar, alıcıların beklentilerine uygun bir ortam yaratmaktadır (Özet,1992). 1970-1980 döneminde yüksek fiyat politikasının neden olduğu aşırı üretim ve düşük kalite sorunları tütün dışsattımı üzerinde olumsuz etkiler yapmış, gerek yüksek iç fiyatlar ve gerekse düşük kalite dünya piyasalarında rekabet olanaklarını sınırlandırmıştır, denilebilir.

1970-1980 dönemi, Tütün sanayii ile ilgili politikaların oluşturulmasında, eski teknoloji ile üretim yapan fabrikaların ıslahı ve yeni, modern teknolojiden yararlanarak talep edilen kalite seviyesine ulaşma çabalarının en yoğun olduğu dönemdir denilebilir.

Diğer yandan tütün mamüllerine ve özellikle sigaraya olan talep gözönüne alındığında, mevcut üretim kapasitelerinin 1977 yılından itibaren yetersiz kaldığı görülmektedir. Bu dönemde, toplam sigara üretim artışının ortalama % 5 ve nüfus artış hızının da % 2.7 olmasına karşın; üretim artışının talebi karşılayamaması, sigara tüketen nüfusun, genel nüfustaki artıştan daha hızlı artması ile açıklanmaktadır. Üretimin talebi karşılayamaması sorunu Türk Tütün Sanayii açısından bu dönemde ilginç gelişmelerin yaşanmasına neden olmuştur (Ceylan,1994).

Bunlardan ilki; 1977 yılından itibaren ve özellikle de 1978 yılında, filtreli sigara üretiminde, % 20'ye varan oranlarda, üretimin talep karşısında yetersiz kalması sonucu, dış ülkelerde fason imalat yoluna gidilmesi ve, ikincisi de; sigara üretiminin talebi karşılayamaması ve yerli sigaralardaki kalite düşüklüğü nedeniyle Türkiye'ye kaçak sigara girişini de başlatması ve giderek de artmış olmasıdır.

Verilen bu verilerin ışığında, 1970-1980 döneminde benimsenen tütün politikası'nın, 1177 sayılı "Tütün ve Tütün Tekeli Kanunu" ve Tüzüğü ile tütün tarımı ve sanayinin devlet tekelinde kalması, tütün sanayinde üretimi ve kaliteyi artırıcı önlemlerin hızla uygulamaya konulması ve tütün tarımının sanayine göre öncelikli olarak ele alınması yönünde seyrettiği belirtilebilir.

2.5.2. 1981-1990 Dönemi İtibariyle Türkiye'de Tütüne Yönelik Politikalar

1980 dönemi sonrasında izlenen liberal ekonomi uygulamalarının tarım sektörüne de yansıtılmaya çalışılmasının gereği olarak, öncelikle, Kamu İktisadi Teşebbüsleri faaliyetlerinin sınırlandırılması çabası içine girilmiştir. Bu döneme ilişkin politikalar Çizelge 2.12'de özetlenmiştir

Çizelge 2-32: 1980-1990 Döneminde Tütüne İlişkin Politikalar

Tarih	Kanun	Kapsamı
11 Nisan 1983 ve 19 Ekim 1983	60 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ve 2929 sayılı Tekel Genel Müdürlüğünün yeniden örgütlenmesi yasası	Tekel Genel Müdürlüğü, Tekel İşletmeleri Genel Müdürlüğü adıyla Kamu İktisadi Kuruluşu (KİK) haline getirilmesi
1985		Amerikan Grad usulü fiyatlandırma sistemine geçiş
11 Aralık 1986	TEKEL İşletmelerinin ayrılması ile ilgili 1399 ve 1400 sayılı Bakanlar Kurulu Kararları	TEKEL'in, Tekel Yaprak Tütün İşletmeleri ve Ticaret Müessesesi ile Tekel Sigara Sanayii İşletmeleri Müessesesi olarak ikiye ayrılması
18 Şubat 1987	11524 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı	Tekel İşletmeleri Genel Müdürlüğünün "Tütün, Tütün Mamülleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü" adı ile yeniden kurulması
28 Mayıs 1986	3291 sayılı yasa	Tütün dikimi ve sanayinde özel sektöre sınırlı ölçüde yer veren 1177 sayılı yasanın bazı maddelerinin iptali ile tütün ve tütün mamullerinin üretiminde devlet tekelinin kaldırılması
20 Ağustos 1986	3291 sayılı kanuna yönelik kararname	Yaprak Tütün ve Tütün Mamullerinin Üretimi, Satışı ve İthalatı, Fon Alınması ve Bu Fonun Kullanılmasına Dair Usul ve Esaslar
1 Temmuz 1989	Tütün Üretimini Geliştirme Fonu Yönetmeliği	Türk tütüncülüğünün geliştirilmesi ve iyileştirilmesi amacıyla oluşturulan fonun kaynağı ve kullanılmasıyla ilgili esaslar

Bu dönemde Türk tütün politikası açısından ilk gelişmeler de katma bütçeli bir kuruluş olan Tekel Genel Müdürlüğünün yeniden örgütlenmesi alanında gözlenmeye başlanmıştır. Tütün ve tütün mamülleri sektöründe faaliyet gösteren ve düzenleyici rol oynayan Tekel Genel Müdürlüğü; 1660 sayılı " Maliye Vekaleti Tarafından İdare Olunan İnhisarlar Hakkında Kanun " ve 4036 sayılı " İnhisarlar Umum Müdürlüğü Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Kanun " hükümlerine göre katma bütçeli, döner sermayeli bir devlet müessesesi olarak faaliyette bulunurken, 11 Nisan 1983 tarih ve 60 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ve daha sonra 19 Ekim 1983 tarih ve 2929 sayılı yasa ile, Tekel İşletmeleri Genel Müdürlüğü adıyla Kamu İktisadi Kuruluşu (KİK) haline getirilmiştir .

Bu yapı değişiminin amacı ise, Tekel Genel Müdürlüğü tarafından;

- TEKEL'in ekonomik ve sosyal gerekler ve verimlilik ilkeleri esas alınmak suretiyle özerk bir tarzda ve ekonominin kurallarına uygun olarak yönetilmesini sağlamak,
- Milli ekonomi ile uyum içinde çalışarak sermaye birikimine yardım etmek ve bu suretle daha fazla yatırım kaynağı ve dolayısıyla istihdam olanağı yaratmak,
- Konusuna giren mal ve hizmetleri ticari gereklere ve ulusal ekonomiye uygun biçimde üretmek, satınalmak, satmak ve kuruluşa ait sermayenin gelişmesi için çalışmalarda bulunmak şeklinde açıklanmıştır (TEKEL, 1986).

Daha sonra da, Tütün ve Sigara İşletmeleri Müessesesinin, gerek tütün ve gerekse sigara sanayindeki gelişmeler ve iş yoğunluğu dikkate alınarak, Yönetim Kurulu'nun 11 Aralık 1986 gün ve 1399 ve 1400 sayılı kararları ile Tekel Yaprak Tütün İşletmeleri ve Ticaret Müessesesi ile Tekel Sigara Sanayii İşletmeleri Müessesesi olarak ikiye ayrılmaları kabul edilmiş ve bu yeni Müesseseler 1 Ocak 1987 tarihinden itibaren yeni statüleri ile faaliyetlerine başlamışlardır.

Bakanlar Kurulunun 18 Şubat 1987 tarih ve 87/11524 sayılı kararı ile de, Tekel İşletmeleri Genel Müdürlüğünün "Tütün Tütün Mamülleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü" adı ile yeniden

kurulması kararlaştırılmıştır. Kısa adı TEKEL olan kuruluşun sermayesi 200 milyar TL'sına yükseltilmiş, yaprak tütün ile ilgili faaliyetlerin Yaprak Tütün İşletmeleri ve Ticaret Müessesesi tarafından yürütülmesi öngörülmüştür. Bu Müessesenin kuruluş amacı; 233 sayılı KHK ile Tütün ve Tütün Mamülleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğüne verilen görevlerden, 1177 sayılı Tütün ve Tütün Tekeli Kanunu uyarınca; tütün üretimini tohumdan itibaren izlemek, iç tüketim, dışsatım ve stok yapısına göre yaprak tütün üretiminin planlamasını yapmak, yaprak tütünlerin alım programlarını tesbit etmek, uygulamak, satın alınacak tütünlerin standart ve siparişlerine göre işlenmesini, bakımlarını ve iç veya dış satımını ekonomik kurallara uygun olarak yapmak olarak belirlenmiştir.

TEKEL'in yeniden örgütlenmesinin tamamlanmasının ardından, bu kez, tütün mamülleri sanayinde özel sektörün de yer almasını sağlamak amacıyla yasal düzenlemeler birbiri ardına gündeme gelmeye başlamıştır. Daha önce de belirtildiği gibi, 1980 yılına gelindiğinde Türk tütün politikalarının yasal dayanaklarından en önemlisi 1177 sayılı Tütün ve Tütün Tekeli Kanunu'dur. Söz konusu yasa 1980 sonrası benimsenen ekonomik yapının tütün ve tütün mamülleri sanayinde uygulanmasına olanak vermeyecek nitelikte olduğundan, tütün sanayinde yaşanan kalite ve talebin gerisinde kalan üretim sorunlarının yanısıra, önemli boyutlara ulaşan kaçak sigara girişi, bu alanda yeni düzenlemeleri zorunlu kılmıştır (Ceylan,1994). İç piyasada tütün mamüllerinde kalitenin yükseltilmesi ve üretim miktarının artırılması ve blended sigaraların tüketim alışkanlığının artması karşısında, devletin tütün mamülleri sanayinde talebe paralel üretim artışını sağlamak üzere yeni yatırımları da gerekli görülmüştür. 1980 sonrasında tütün dikimi ve sanayinde özel sektöre sınırlı ölçüde yer veren 1177 sayılı yasanın değiştirilmesi için ilk adım 23 Temmuz 1984 tarih ve 18467 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan V.BYKP'nında gerçekleşmiştir. Plan "Sigarada tütün tekelinin kaldırılmasını ve yeni tip tütünlerin üretiminin bir program çerçevesinde gerçekleştirilmesini" öngörmüştür. Ancak, bu niyetin gerçekleştirilmesi için iki yıl geçmesi gerekmiştir. 28 Mayıs 1986 tarih ve 3291 sayılı yasa ile 1177 sayılı yasanın 20, 21, 38, 41 ve 43. maddeleri yürürlükten kaldırılarak, bu şekilde ilk adım atılmıştır. 3 Haziran 1986 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan yasa metni ile öngörülen değişiklikler şu şekilde özetlenebilir (Güler,1995):

- 1177 sayılı yasanın yürürlükten kaldırılan 20 ve 21. maddeleri üretici tütünlerinin alımına ilişkin konuları kapsamaktaydı. Yapılan düzenlemeye göre, tütün alım ve satımının piyasa açılış tarihi ile sınırlandırılmasına son verilmiş, üreticiler tarafından denk haline getirilmiş olan tütünlerin yazılı sözleşmeler ile istedikleri zaman satışına olanak sağlanmıştır. Böylece, piyasa öncesi sözlü anlaşmalarla yapılmakta olan ve yasal yetersizlikler nedeniyle sözleşmeye bağlanamayan, gayriresmi tütün alım ve satımlarının yazılı sözleşmeye bağlanması sırasında doğan anlaşmazlıkların önlenebileceği, ekicilerin yakınmalarına sebep olan iskonto veya diğer isimlerle ekici fiyatlarından indirim yapılmasına son verileceği planlanmıştır.
- Tütün sanayii ile ilgili hükümleri içeren 38. Madde ise, yerli yabancı gerçek ve tüzel kişilerin, yurt içinde tütün mamülleri üretebilecekleri, ancak, bunun Tekel idaresi ile ortaklık kurulması yoluyla mümkün olabileceği, ortaklık yoluyla kurulan fabrikaların ürettikleri mamullerin yurt içinde satışının da tekel idaresince yapılabileceğini öngörmekteydi.
- Yasa metninden çıkarılan 41. madde bayilerin kontrolünü, 43. madde de sigara kağıtları ile ilgili hususları kapsamaktaydı. Yapılan değişiklikle, satıcıların denetlenmesi sırasında satışın durdurulması önlenerek piyasada mamul sıkıntısına yol açan uygulamaya son verilmiştir. Sigara kağıdı üretim ve dışalım üzerindeki kısıtlayıcı hükümler yürürlükten kaldırılmıştır.

Böylelikle, söz konusu düzenleme ile tütün ve tütün mamülleri sanayinde devlet tekeli kaldırılmış olmaktadır. Tütün ve tütün mamülleri üretim tekelinin kaldırılması sonrasında ise, "Yaprak Tütün ve Tütün Mamüllerinin Üretimi, Satışı ve İthalatı, Fon Alınması ve Bu Fonun Kullanılmasına Dair Usul ve Esaslar" 20 Ağustos 1986 tarih 19197 sayılı resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Daha çok, 3291 sayılı yasa ile yapılan değişikliklere ait uygulama esaslarına açıklık getiren bu Kararname (Güler,1999);

- Tütün üretiminin ülke ve dünya ekonomik şartlarına göre düzenlenmesini sağlamak için, üretilecek tütün cinslerinin ve ekim alanlarının tespiti ile ilgili üretim tedbirlerini almaya Bakanlıklar Arası Tütün Kurulunun yetkili olduğunu,
- Tütününü denk haline getiren üreticilerin bu tütünlerini 5590 sayılı yasa hükümlerine göre teşkil edilecek olan tütün borsalarında satabilecekleri gibi, yazılı sözleşme yapmak suretiyle borsa dışında da satabileceğini,
- Tütün mamulleri üretim izni olanların, ihtiyaçları olan yaprak tütünü borsadan veya üreticiden doğrudan alabilecekleri gibi, Maliye ve Gümrük Bakanlığının izni ile yaprak, işlenmiş veya kıyılmış tütün olarak yurt dışından da alımını yapabileceklerini,
- Tekel idaresi tarafından üretilen tütün ve tütün mamullerinden alınan vergi, fon ve diğer her türlü kesintilerin özel sektör tarafından üretilen tütün mamullerinden de aynı oran ve miktarda alınacağını,
- Tütün mamulleri ve sigara dışalımını ile bunların yurt içinde satışının tekel tarafından yapılacağını,
- Yurt içinde yerli ve yabancı tütünle harmanlanmış sigara imal edilmesi halinde, tütün ithalatından ve ayrıca hazır sigara ithalatından Bakanlar Kurulunun belirleyeceği miktarlarda fon alınacağını belirtmektedir.

Ancak, 1969 yılında yürürlüğe giren 1177 sayılı tütün ve tütün tekeli yasasının tütün tekeli içeren 38. maddesi 1986 yılında kaldırılmış olmasına rağmen, o tarihten bu yana yasanın tütünle ilgili faaliyetleri ve işlemlerini düzenleyen bütün hükümleri yürürlükte bulunmaktadır. Devlet tekelinin var olduğu şartlara göre hazırlanan bu yasa, günümüzde birçok işlemlerin Tekel tarafından sürdürülmesine neden olmaktadır. Bu durumun da, Tekel'in esas görevi olan sigara üretimi ve pazarlamasında aynı pazarı paylaştığı çok uluslu şirketlerle rekabetini engellediği belirtilebilir (Özet, 1992).

Yine bu durumda, üreticileri kaliteden daha çok verime dayalı bir üretime yönelterek, kaliteli tütüne iyi fiyatın verilmesi koşulunu yerine getirmemesi yüzünden randıman sisteminin yarattığı olumsuz etkilerin giderilebilmesi amacıyla, 1985 ürününden başlamak üzere, üretici tütünlerinin satın alınmasında Amerikan Grad sistemi uygulamasına geçilmiştir. Yüksek kalitede olan tütünler ile düşük kalitede olan tütünler arasındaki fiyat farkını ortaya çıkaran Amerikan Grad sisteminde tütünler, A Grad, B Grad, Kapa ve Double Kapa olmak üzere 4 nevi olarak değerlendirilerek, her nevi tütün için ayrı bir fiyat ilan edilmeye başlanmıştır. Bu kapsamda, sistem üreticinin ne kadar kaliteli ürün elde ederse o oranda daha yüksek fiyat alacağı esasına dayanmaktadır. Bu sistemde, yine eski sistemde olduğu gibi, üretici tütününü Ekim-Kasım aylarında balyalamakta, balyalanan tütünlerde, eksperler tarafından kalite tespiti yapılmakta ve kalite tespiti de yaklaşık bir ay içinde tamamlanmaktadır. Bu sistemin özü şu şekilde özetlenebilir:

Ürünün maksimum kalite ifadesi, içerisindeki A grad oranının %100'e ulaştığı durumdur. Genel olarak, bir üreticiye ait üründe A grad oranı 100 den 0'a doğru azaldıkça B grad ve Kapa oranı artmaktadır. A grad oranı 0'a indikten sonra B grad oranında 0'a doğru yaklaşması kalitenin iyice düştüğünü göstermektedir. Ürünün %100 Kapa olarak ifade edilmesiyle de en düşük kalite değeri belirtilmektedir. Bu yaklaşımla, üreticinin tütününün içinde yer alan A grad ve B grad tütünün miktarı ile Kapa tütünlerinin ayrı ayrı fiyatlar ile fiyatlandırılması suretiyle değerinin tespit edilmesi

yapılmaktadır. Bu şekilde de, yüksek kalitede olan tütünler ile düşük kalitede olan tütünler, kalite oranlarına göre ayrılmak suretiyle, esas değeri üzerinden değerlendirilebilmektedir¹.

Genel bir değerlendime ile, her kalite tütünün ayrı olarak fiyatlandırıldığı Amerikan Grad Usulü Fiyatlandırma Sistemi ile, üretim, fiyat ve kalite ilintisinin sağlanabileceği düşünülmüştür. Çünkü, üretilen tütünler üreticiden ne şekilde satın alınırsa alınsın alıcı tarafından "Amerikan Grad" gradlama sistemine göre işlenmekte ve bu şekilde ihraç edilmektedir. Tütünlerin satışı bu şekilde gerçekleştiğine göre, kaliteyi sağlamaya yönelik sistem ile üreticiden alınması daha doğru olacaktır, denilebilir.

Destekleme alımlarının bölgelere göre dağılımı, TEKEL'in dış pazar ihtiyacına, idare alımına ve tüccar alımına göre belirlenmektedir. Bir başka ifade ile, TEKEL, üretim bölgelerine göre farklı özellikler gösteren tütünlerin alım fiyatlarının ve miktarlarının belirlenmesinde; dışsattım, yurt içi mamul üretimi için gerekli miktar ve çeşit gereksiniminin yanısıra, tüccarın alımını yaptığı miktarı ve ödediği fiyatı gözönüne almaktadır. Tüccarın gerek fiyat ve gerekse miktar olarak tütün alımında isteksiz kaldığı bölgelerde TEKEL, ekiciyi korumak amacıyla fiyat vermekte, gereksiniminin üzerinde alım yapmaktadır. Ancak, bu dönemde artan stoklar, yukarıda sayılan ve TEKEL'in alımlarda gözönüne aldığı faktörlerden tüccarın alımını yapmadığı ve gerek iç piyasada ve gerekse dış piyasada değerlendirme olanağı bulunmayan tütünlerin alımına ağırlık verdiğini göstermektedir. Bu uygulamanın önemli bir gerekçesi olarak da, ekonomik gerekliliklerden çok hükümetlerin politik beklentileri gösterilebilir.

Bu dönemde, Tütün destekleme alımları konusunda başlatılan diğer bir uygulama da, "Tütün Üretimini Geliştirme Fonu"dur. 1 Temmuz 1989 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan "Tütün Üretimini Geliştirme Fonu Yönetmeliği" ne göre, bu fonun kaynakları, yabancı tütünlerle, yurt dışında harmanlanmış ve imal edilmiş (Blended) sigaraların paket satış fiyatı üzerinden alınan tutarlar olmakta, ve böylece sağlanan kaynağın Türk tütüncülüğünün geliştirilmesi ve iyileştirilmesi ile tütün üreticilerinin desteklenmesi, eğitilmesi amacıyla TEKEL tarafından düzenlenecek projelerin giderlerinin karşılanmasında kullanılacağı öngörülmektedir (Mad. 3).

TEKEL'in haricinde sektör içinde faaliyet gösteren BEST A.Ş. nin 17 Şubat 1983 tarihinde ürettiği mamülleri yurt dışına pazarlamak amacıyla kurulması, bu dönemde tütün sanayiinde gerçekleştiren bir başka değişikliktir. 23 şubat 1988 tarihinde TEKEL, % 25 hisse ile şirkete ortak olmuş ve 2 Eylül 1988 tarihinden itibaren BEST tarafından üretilen sigaraların yurt içinde pazarlanmasına izin verilmiştir. Aynı dönemde, Türkiye'de yabancı sigara dışalımını, bazı koşullarla, 1984 yılından itibaren serbest bırakılmıştır. 1984 yılında başlayan bu dışalım, yurt içinde üretilen filtreli sigaraların kalitelerinin yeterli olmamasının da etkisiyle, içtüketimdeki eğilimin yabancı sigaralar yönünde hızla değişmesine yol açmıştır, denilebilir.

Genel Bir değerlendirme ile, Türk tütüncülüğü açısından 1981-1990 dönemi en hızlı değişimlerin yaşandığı bir dönemdir.

Nitekim, Türk tütüncülük tarihinde 130 yıllık bir geçmişi olan Tütün Tekeli uygulaması bir kaç yıl içinde aşamalı olarak sona ermiştir. Tütün mamülleri dışalımının serbest bırakılması ile, yasadışı uygulamalara son verilmiş ve sigara dışalımından alınan fonlar ile Türk tütüncülüğüne yeni kaynak yaratılmaya çalışılmıştır.

Ancak, 1981-1990 döneminde Türk tütüncülüğünde üretim, fiyat, dış ticaret ve sanayi alt grupları arasında eşgüdümlü bir tütün politikasının uygulandığı söylemek güçtür. Nitekim, 1969 yılında yürürlüğe giren 1177 sayılı tütün ve tütün tekeli yasasının tütün tekeli içeren 38. maddesi 1986 yılında kaldırılmış olmasına rağmen, o tarihten bu yana yasanın tütünle ilgili faaliyetleri ve işlemlerini düzenleyen bütün hükümleri yürürlükte bulunmaktadır.

¹ Bu sistemde bir üreticiye ait tütünün fiyatı şu şekilde hesaplanmaktadır. Devlet tarafından açıklanan A grad, B grad ve Kapa nevi fiyatlarının, o üreticiye ait tütünlerin ekspertizi sonucu bulunan yüzdeleriyle çarpılarak toplanır. Daha sonra, toplamın 100'e bölünmesiyle bulunan ortalama fiyat, o üreticinin fiyatı olarak açıklanmaktadır (Tütün Eksperleri Derneği Bülteni, 1995).

2.5.3. 1990 Yılından Sonra Türkiye’de Tütüne Yönelik Politikalar

Bu döneme ilişkin uygulamalar da Çizelge 2.13'de özetlenmiştir.

Daha önceki dönemde başlatılan uygulamaların bir devamı olarak, 1991 yılında tütün ve tütün mamulleri üretimi ile ilgili son kısıtlamalar da yürürlükten kaldırılmış, 3 Mayıs 1991 tarihinde yürürlüğe giren Bakanlar Kurulu kararı ile 20 Ağustos 1986 tarihli kararnamenin 5. maddesi tekrar değiştirilmiştir. Söz konusu değişikliğe göre, yerli ve yabancı özel ve tüzel kişilerin Tekel’in katılımı olmaksızın tütün mamulleri üretmelerine izin verilmiştir. Böylece, Tekel ortaklığı olmaksızın yurt içi piyasalara dönük tütün mamulleri üretimi serbest hale getirilmiş olmaktadır. Aynı kararnamenin 1. maddesine göre de, yurt içi imalatçılar tarafından üretilen sigaraların marka bazında üretimlerinin 2000 ton/yıl’a ulaşması halinde ilgili firma tarafından söz konusu

Çizelge 2-43: 1990 Sonrası Tütün Politikaları

Tarih	Kanun	Kapsamı
3 Mayıs 1991	3291 sayılı kanunun 5. maddesinin değiştirilmesine yönelik Bakanlar Kurulu kararı	Yerli ve yabancı özel ve tüzel kişilerin Tekel'in katılımı olmaksızın tütün mamulleri üretmelerine izin verilmesi,
26 Kasım 1993 3 Aralık 1993	21770 ve sayılı 19311 Bakanlar Kurulu kararları	Kota Uygulamasına geçilmesi, üretimine izin verilmeyecek tütünler için üreticilere tazminat ödeneceği ve üretimin 180 bin ton ile sınırlandırılacağı
28 Nisan 1994	Bakanlıklar arası Tütün Kurulunun 1994/2 sayılı kararı	Üretim kotası 220 bin ton olarak belirlenmiştir. Üretimine izin verilmeyecek tütünler için üç yıl süreyle tazminat ödenmesini, üretilmesine izin verilecek tütünler için ise, hedef ve müdahale fiyatı arasındaki fark kadar destekleme priminin doğrudan üreticilere ödenmesi. Fiyatlama sisteminde de Amerikan Grad Sistemi uygulanmasından vazgeçilerek yeniden randıman sistemi uygulamasına geçilmesi

markanın ithalatı, yurt içi satışı ve fiyatlandırılması da serbest bırakılmıştır. Böylelikle, son Bakanlar Kurulu kararı ile Tütün mamulleri tekeli kaldırılmıştır, denilebilir. Söz konusu yasal düzenlemelerin sonucu olarak da;

- Yabancı ortaklı sigara fabrikalarının kurulma girişimleri,
- Virginia ve Burley gibi yabancı çeşit tütün üretimi,
- Tüketicilerin içim zevklerinin blend (harmanlanmış) sigaraya doğru kayma eğilimi doğrultusunda yabancı tütün çeşitleri ve mamullerinin ithalatı belirgin bir şekilde artma eğilimi içerisine girmiştir. Bu durumla bağlantılı olarak, tütün sanayiindeki özelleştirme eğilimlerinin etkisi ile de, devlet sigara fabrikalarına yapılan yatırımların giderek yavaşladığı ifade edilebilir.

Yasal uygulamalarla ilgili değişimler bu şekilde olmakla birlikte, Türkiye’de satın alınan tütünlerin stok maliyetlerinin artması nedeniyle zaman zaman yakılarak imha edilmesi gibi istenmeyen uygulamalar, kaynakların daha etkin kullanılması açısından, 1993 yılı sonrasında üretim planlamasını zorunlu kılmıştır. Önce, 26 Kasım 1993 tarih 21770 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan Bakanlar Kurulu kararı ile kota uygulamasına geçileceği, 1177 sayılı yasanın 4. maddesi gereğince üretimine izin verilmeyecek tütünler için üreticilere Ziraat Bankası tarafından tazminat ödeneceği açıklanmıştır. 3 Aralık 1993 tarihli ve 21771 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan 19311 sayılı Bakanlıklar Arası Tütün Kurulu Kararı ile de, üretimin 180 bin ton ile sınırlandırılacağı belirtilmiştir. Ancak, aynı kurulun 1994/1 sayılı kararı ile daha önce yayınlanan karar üzerinde gerekli çalışmalar tamamlandıktan sonra yürürlüğe konulacağı belirtilerek, kota uygulaması askıya alınmıştır. Daha sonra, 5 Nisan ekonomik istikrar paketi doğrultusunda, Bakanlıklar arası Tütün Kurulunun 28 Nisan 1994 tarih ve 1994/2 sayılı kararıyla üretim kotası sistemine geçilmiştir. 1994 yılında tütün üretim kotasının, son üç yılın yurt içi kullanım ve ihracat miktarları ile olası gelişmeler dikkate alınarak 220 bin ton olması belirlenmiştir.

Bu kapsamda da, bölgeler itibariyle üretim kotaları belirlenerek, kota dağıtım esasları açıklanmıştır. Bu esaslar çerçevesinde, 220 bin ton tütün üretiminin %58’nin Ege Bölgesi, %1.9’nun Marmara, %13.1’nin Karadeniz, %3.6’nın Doğu Anadolu, %23.4’ünün de Güneydoğu Anadolu bölgesinde üretilmesi gerektiği belirtilerek, 1994 yılı Türkiye’nin tümü ve bölgeler itibariyle üretim kotası saptanmıştır. Daha sonraki yıllara ilişkin kota miktarları bölgeler itibariyle Çizelge 2.14’te verilmiştir.

Çizelge 2-14: Bölgeler İtibariyle Üretim Kota Miktarları (TON)

BOLGELER	1995	1996	1999	2000
Ege	130450	130000	125000	110000
Marmara	4711	10500	6000	5500
Karadeniz	30410	34000	35000	31500
Doğu	8100	8000	6000	5500
Güneydoğu	52929	52500	38000	36500
TOPLAM	226600	235000	210000	189000

Bölgeler itibariyle belirlenen üretim kotalarının üreticilere dağıtımını ise, her bölge için üretim izni verilen üreticilerin son üç yıl itibariyle, tekel ve tüccara sattıkları tütün miktarlarının toplamının üç bölünmesi sonucu, Merkez Müdürlüklerinin ortalama üretim miktarı bulunması yoluyla yapılmaktadır. Merkez Müdürlükleri itibariyle o yıl için belirlenen üretim miktarı, 3 yıllık üretim ortalamasına bölünmek suretiyle de Merkez Müdürlüklerinin üretim katsayısı hesaplanmaktadır.

Bu kapsamda da, bölge üretim katsayısı ile üreticinin üç yıllık üretim ortalamasının çarpımıyla söz konusu yıl için her üreticinin üretim kotasının belirlenmesi yöntemi uygulanmaktadır (Güler,1999). Daha açık olarak ifade edilecek olursa, her üreticiye verilecek kota aşağıdaki formüle göre,

$$\text{Üretim Katsayısı} = \frac{\text{Merkez Müdürlükleri 3 Yıllık Üretim Miktarı Toplamı}}{\text{Bölge Üretim Kotası}}$$

$$\text{Merkez Müdürlüğü Üretim Kotası} = \text{Bölge Üretim Katsayısı} \times \text{Merkez Müdürlüğünün 3 Yıllık Üretim Ortalaması}$$

$$\text{Üretici Üretim Kotası} = \text{Bölge Üretim Katsayısı} \times \text{Üreticinin 3 Yıllık Üretim Ortalaması}$$

olmaktadır.

Daha sonra çıkarılan bir seri kararname doğrultusunda oluşturulan sistem ile de, üretimine izin verilmeyecek tütünler için üç yıl süreyle tazminat ödenmesi öngörülmüştür. Tazminat miktarı; son üç yılda üreticilerin Tekel ve tüccara sattıkları tütün miktarının ortalaması ile, üretilmesine izin verilen tütün miktarı (kota) arasındaki farkın aynı yıl ortalama tütün hedef fiyatıyla çarpımı sonucu bulunan bedelin yarısını içermektedir. Bu tazminatlar, Tekel Genel Müdürlüğü tarafından karşılanmaktadır. Daha sonra da, ana para ve cari faiz tutarı görev zararı olarak Tekel'e hazine tarafından bir sonraki bütçe yılı içinde ödenmektedir.

Üretilmesine izin verilecek tütünler için ise, gerekli belgeler doğrultusunda, Tekel Genel Müdürlüğü tarafından hedef² ve müdahale fiyatı³ arasındaki fark kadar destekleme priminin⁴ doğrudan üreticilere

² Hedef Fiyat: Üreticinin korunması ve tarımın yönlendirilmesi amacıyla üretim maliyetleri gözetilerek saptanan tavan fiyatı niteliğindeki fiyat olarak tanımlanabilir.

³ Müdahale Fiyat: Dünya fiyatları ile ürünün özelliklerine bağlı olarak, ithal ve ihraç maliyetlerine göre saptanan, taban fiyat niteliğindeki fiyattır (28 Nisan 1994 tarih 21918 sayılı Resmi Gazete).

⁴ Prim Miktarı = Hedef Fiyat - Müdahale Fiyatı

ödenmesi gerekmektedir. Destekleme primi ödemelerinde, Tekel tarafından yapılan tespit ve değerlendirmeler sonucu belirlenen tütün randıman nispetleri dikkate alınmakta, müdahale fiyatlarının altındaki ve üstündeki satışlarda destekleme primi, müdahale fiyatları dikkate alınarak hesaplanmaktadır. Prim ödemelerinin denetimini sağlayacak tedbirleri almaya Hazine Dış Ticaret Müsteşarlığı ve Tekel Genel Müdürlüğü birlikte yetkili olmaktadır.

Ayrıca, üretilmesine izin verilen tütünlerde üretimine izin verilen azami tütün miktarının %10'una kadar yapılan fazla teslimatın, üreticilerin ertesi yıl üretmesi öngörülecek azami tütün miktarından düşülmek suretiyle satın alınabileceği belirtilmektedir. Yüzde onu aşan miktar ile üretim izni verilmeyen üreticilerin ürettikleri tütünler için prim ödenmeyeceği, ve fakat üretim kotasının %10'nu aşan tütünlerin randımanları karşılığı bölge müdahale fiyatından %25 daha düşük fiyata satın alınabileceği ifade edilmektedir. Getirilen yeni düzenleme ile,

- Tütün üretiminin yalnızca kır ve kır taban arazide yapılabileceği, taban arazide tütün üretimine izin verilmeyeceği,
- Üç yıllık üretim ortalaması 40 kg'ın altında olanlara, son iki yıl üst üste tütün dikmemiş olanlara ve en son yılda ilk defa tütün tarımı yapanlara, üretim kotasının verilmeyeceği,
- Bir veya iki yıl üretim yapan üreticilerin bir veya iki yıllık üretim miktarları toplamının da üçe bölünerek ortalama üretim miktarının bulunacağı,
- Kendilerine üretim kotası verilmeyen üreticilerin, tütün üreticisi olarak kabul edilmeyeceği, bu tür dikimlerin tespit edildiği andan itibaren söktürüleceği ve söküm masraflarının ilgili kişiden alınacağı, gibi hususlar da karar altına alınmıştır.

Daha sonra **1995/3 sayılı Bakanlıklar arası Tütün Kurulu Kararı** ile ilave olarak 6.000 ton verilen miktar ile birlikte kota miktarı 226.000 ton'a çıkarılmıştır.

Genel hatları itibariyle belirtilmeye çalışılan Kararname çerçevesinde, üretim kotası sistemi 1994-1995 döneminde uygulanmaya çalışılmıştır. Bununla beraber, **1996 yılı Bakanlıklar arası Tütün Kurulunun 1996/1 sayılı** kararı ile birlikte, Türkiye tütün üretim kotasının 235 bin tona çıkarıldığı, önceki kararnamelere göre dağıtım esaslarında bazı değişikliklere gidildiği de söylenebilir. Bölgeler itibariyle üretim kotaları daha önceki kota miktarlarına göre Marmara Bölgesinde %155, Karadeniz Bölgesinde de %18, Ege Bölgesi ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde ise %1.8 lik artış meydana getirmiştir. Alınan 1996/1 sayılı karar ile:

- Üretim kotasının dağıtımında geçmiş yıllara ait rekolte miktarları yanında olası yurt içi tüketim ve ihracat miktarı ile mevcut stok durumlarının dikkate alınacağı, kota alt sınırının 40 kg'dan 150 kg'a yükseltileceği,
- Tütün tarımının aile tarımı şeklinde sürdürüldüğü göz önünde tutularak ,üreticilerin talepleri halinde durumlarını belgelemek koşuluyla, aynı aile bireylerine ait birden fazla tütün ekim cüzdanlarının birleştirileceği,
- Üretim kotası dahilinde tütün üretimi yaptığı halde doğal afetler nedeniyle Tekel ve tüccara daha az miktarda tütün teslim etmek zorunda kalan üreticilerin, durumlarını belgelemeleri şartıyla, bedeli kendilerine o yıl verilmiş olan üretim kotası miktarının esas alınacağı,
- Verilen kota miktarının %10'nundan fazla üretilen tütünler ile kota verilmeden yetiştirilen tütünlerin %25 oranında fiyat indirimine gidilerek satın alınacağı gibi, diğer bazı düzenlemeler de yapılmıştır.

Uygulamalar belirtildiği şekilde devam ederken, 1997 yılında, üretici bildirimlerine göre üretimin gerçekleştirileceği ifade edilerek, herhangi bir resmi karar alınmaksızın ve geçerli bir neden ileri sürülmeksizin, tümüyle siyasal konjoktüre dayalı olarak, kota uygulaması askıya alınmıştır. Ancak,

yönetimin değişmesiyle birlikte kota uygulaması yeniden gündeme gelmiş 1997/1 sayılı Bakanlıklar arası Tütün Kurulu Kararı, bir önceki 1996/1 sayılı kararda olduğu gibi, Resmi gazetede yayınlanmaksızın sadece ilgili birimlere gönderilmek suretiyle yürürlüğe girmiştir. Kararname, gelecek ilk üç ürün yılı için, ülke tütün üretim kotalarının dağıtılması ve kota fazlası tütünlerin satın alınması esaslarını içermektedir. Gelecek üç ürün yılına ait tütün üretim planlamasının yapılmasında; 1997 ürün yılı üretim miktarının esas alınmak suretiyle, üretim miktarının takip eden her ürün yılı için kademeli olarak %10'ar azaltılmak suretiyle üretim kotalarının tespit ve ilan edileceği ifade edilmektedir.

Ayrıca, üretim kotalarının üreticilere dağıtımında da,

- Geçimini ailesi ile birlikte tütün tarımından sağlayanlardan, bir önceki üretim yılı içinde evlenerek ailelerinden ayrılanlar ile askerden dönenlere, bu durumlarını belgelenmeleri halinde, bu amaç için ayrılan 3000 tonluk üretim kotasından asgari üretim kotası (150 kg) kadar dağıtılacağı, hususuna uyulacağı belirtilmektedir.

Ürün alımında, kota fazlası üretilen tütünler ile üretim kotası verilmediği halde yetiştirilen tütünlerin satın alınmasında da;

- Tekel tarafından belirlenen bölge tütün üretim kotalarının hiçbir şekilde aşılmayacağı,
- Kotanın %10'nundan fazla üretilen tütünler ile kota verilmediği halde fazla üretilen tütünlerin, bölge üretim kotasını aştığı takdirde destekleme alımları dışında tutularak, randımanları karşılığı tutar bedelin yarısı tutarındaki bedelle satın alınabileceği,

Son yıllarda tütün yaprağı üzerindeki tarımsal mücadele ilaçlarının kalıntıları insan sağlığı açısından dış alıcılarca yakından takip edildiğinden yüksek değerde ilaç kalıntısı taşıyan ve durumları analiz sonuçları ile tespit edilen tütünlerin de destekleme alımları dışında bırakılacağı ve randımanlarına karşılık gelen fiyatın yarısı fiyatla satın alınacağı gibi hususlara uyulacağı ifade edilmektedir.

Daha önceki bölümlerde genel hatları itibariyle özetlenmeye çalışılan üretim politikaları ile ilgili uygulamalar, fiyat politikasında yapılan bazı değişikliklerle de takviye edilmeye çalışılmıştır.

Bu tip değişiklikler arasında, 1993 yılından itibaren ekspertiz işlemlerinde herhangi bir değişiklik olmaksızın Amerikan Grad Sistemi uygulanmasından vazgeçilerek yeniden randıman sistemi uygulamasına geçilmesi yer almaktadır. Ancak, buradaki uygulamalar 1985 öncesi randıman sistemi uygulamasından önemli derecede farklılıklar göstermektedir. Bu kapsamda da, randıman tanımı değiştirilmiş olup, yalnızca A Grad oranı randımanı ifade edecek şekilde kullanılmaktadır. %80 randıman ve üzeri tütün baz alınarak, randıman oranları azalmak suretiyle farklı hedef ve müdahale fiyatları ilan edilmeye başlanmıştır. 1993 yılı sonrasında uygulanmaya çalışılan bu fiyatlandırma sisteminde Ege Bölgesinde (Güler,1999),

%61-80 ve üstü randımanlar, **I. sınıf**

%46-60 randımanlar, **II sınıf**

%45 ve altı randımanlar, **III. Sınıf**

olarak gruplandırılmakta, 100 randıman tütünden, yine yıllara göre değişmek suretiyle, 40-45 randımana kadar olan tütünlerde üreticinin A grad yüzdesi dikkate alınmak suretiyle fiyatlar belirlenmekte, 40-45 randımandan sonrasında ise A Grad ile B Grad oranlarının toplamı dikkate alınarak bir fiyat skalası oluşturulmaktadır. Bu fiyat skalası aracılığı ile de fiyatlandırma yapılmaktadır. Bu yaklaşımla belirlenmeye çalışılan hedef ve müdahale fiyatları arasındaki fark da üreticilere prim olarak ödenmektedir. Bununla beraber, burada dikkat edilmesi gereken husus, fiyat skalasında 80 randımandan itibaren birer randıman azaltılmak suretiyle müdahale, hedef fiyatı ve prim miktarının da belirli oranlarda azaltıldığıdır. Bu şekilde, randıman oranları kademeli olarak azaltılmak suretiyle üreticinin tütününün değerlendirilmesi uygulaması sürdürülmektedir Ancak, prim

sistemi değerlendirme şekli ve fiyat skalası aynı kalmak üzere, bazı ürün yıllarında uygulanmamış, hükümet tarafından baş fiyat açıklanmıştır. Yine 1999 yılında da prim ödemesi uygulaması yapılmamıştır. Kota uygulaması ile birlikte uygulamaya geçirilen, Tütünde A Grad oranı dikkate alınarak yapılan randıman usulü fiyatlandırma sistemi ile üretim planlamasının daha etkin olarak gerçekleştirilebileceği düşünülmüştür. Avrupa Birliği fiyatlama sisteminden alınarak uygulamaya başlanılan bu sistem, prim ödemelerini içermesi nedeniyle ve özü itibarıyla, iyi bir sistem olmakla birlikte, fiyatlama skalasının kaliteli üretimi teşvik edecek şekilde belirlenmemiş oluşu nedeniyle üretim-fiyat-kalite ilintisini sağlamaktan uzak kalmıştır. Kaldı ki, sistemin son zamanlarda başlangıçta alınan kararlardan çok farklı olarak uygulanması da gözlenmektedir.

Genel bir değerlendirme ile, Türkiye’de tütünde gerek yasal düzenlemeler ve gerekse üretim ve fiyat politikasındaki son uygulamalarda amaç, araç ve yöntem seçiminin iyi yapılamaması ve uygulamaların daha çok da siyasal yaklaşımlarla yürütülüyor olması, çıkarılan kararname ve alınan kararlarda belirsizliklerin oluşu, politikadaki başarıyı doğrudan etkilemekte olup, arz-talep dengesinin oluşturulmasını engellediği ifade edilebilir.

Buradan hareketle, politikaların ortaya koyduğu sonuçlar çalışmanın ilgili bölümlerinde ayrıntılı olarak değerlendirilmiş ve bir yargıya varılmaya çalışılmıştır.

Bununla beraber, bu politikaların incelenen işletmeler üzerindeki etkilerinin yansıtılmasının da yararlı olacağı düşünülerek takip eden kısımda bu konu üzerinde durulmuştur.

2.6. Son Yıllarda Uygulanan Tütün Politikalarının İncelenen İşletmeler Üzerindeki Etkileri

Son yıllarda uygulanan tütün politikalarının incelenen işletmelerdeki etkisi öncelikle işletmede yer verilen tütün üretim alanı ve üretim miktarında meydana gelen değişimler yönünden ele alınmıştır.

İncelenen işletmelerde, kota sonrasında tütün üretim alanında en fazla değişim %46 oranında bir azalma ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde, en az değişim ise yaklaşık olarak %12 oranında bir azalma ile Karadeniz Bölgesinde meydana gelmiştir (Çizelge 2.15).

Çizelge 2-55: Bölgeler İtibarıyla İncelenen İşletmelerde Kota Sonrası Tütün Üretim Alanında Meydana Gelen Değişim

BÖLGELER	Kota Öncesi	Kota Sonrası	%Değişim
	Ortalama (Ha)	Ortalama (Ha)	
Karadeniz	1.56	1.38	-11.71
Marmara	1.05	0.78	-25.02
Doğu ve Güneydoğu	2.80	1.51	-46.00
Ege	1.95	1.41	-27.49

Kota uygulamasının üretim miktarı üzerindeki etkisi ele alındığında da, benzer gelişmeler gözlenmektedir (Çizelge 2.16). Üretim miktarında en fazla değişim, % 57 oranında Doğu ve Güneydoğu bölgesinde, en az değişim %8 oranı ile Karadeniz Bölgesinde meydana gelmiştir.

Çizelge 2-16: Bölgeler İtibarıyla İncelenen İşletmelerde Kota Sonrası Tütün Üretim Miktarında Meydana Gelen Değişim

BÖLGELER	Kota Öncesi	Kota Sonrası	%Değişim
	Ortalama (kg)	Ortalama (kg)	
Karadeniz	1718.48	1576.23	-8.28
Marmara	1064.75	786.43	-26.14
Doğu ve Güneydoğu	2782.5	1201.25	-56.83
Ege	1788.06	1195.83	-33.12

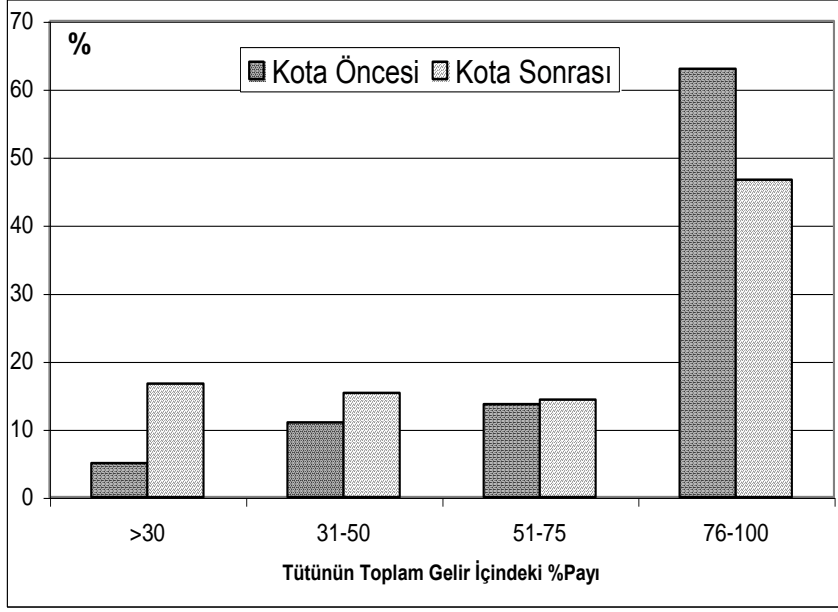
Kota uygulaması ile tütünün üretim ve ekiliş alanında meydana gelen değişmelere bağlı olarak, incelenen işletmelerde tütünün toplam gelir içindeki payı önemli ölçüde azalmıştır. Bu azalma, en fazla Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yer alan işletmelerde görülmektedir. Bu bölgeyi sırasıyla Ege , Marmara ve Karadeniz Bölgesi izlemektedir (Çizelge 2.17 ve 2.18). Genel olarak işletmelerdeki kota öncesi ve sonrası tütünün toplam gelir içindeki payındaki değişme Grafik 2.9'de verilmiştir.

Çizelge 2-17:Kota Öncesi Tütünün Toplam Gelir İçindeki Payı

Tütünün Toplam Gelir İçindeki % Payı	Karadeniz		Marmara		Doğu ve Güneydoğu		Ege		Genel	
	frekans	%	frekans	%	frekans	%	frekans	%	frekans	%
>30	3	7.50	-	-	2	3.33	10	6.25	15	5.00
31-50	4	10.00	9	22.50	-	-	20	12.50	33	11.00
51-75	4	10.00	4	10.00	12	20.00	21	13.13	41	13.67
76-100	18	45.00	25	62.50	45	75.00	101	63.13	189	63.00
Cevapsız	11	27.50	2	5.00	1	1.67	8	5.00	22	7.33
Genel	40	100.00	40	100.00	60	100.00	160	100.00	300	100.00

Çizelge 2-18: Kota Sonrası Tütünün Toplam Gelir İçindeki Payı

Tütünün Toplam Gelir İçindeki % Payı	Karadeniz		Marmara		Doğu ve Güneydoğu		Ege		Genel	
	frekans	%	frekans	%	frekans	%	frekans	%	frekans	%
>30	2	5.00	5	12.5	8	13.33	35	21.88	50	16.67
31-50	4	10.00	11	27.50	6	10.00	25	15.63	46	15.33
51-75	6	15.00	6	15.00	10	16.67	21	13.13	43	14.33
76-100	17	42.50	16	40.00	35	58.33	72	45.00	140	46.67
Cevapsız	11	27.50	2	5.00	1	1.67	7	4.38	21	7.00
Genel	40	100.00	40	100.00	60	100.00	160	100.00	300	100.00

Grafik 2-9: Kota Öncesi ve Kota Sonrası Tütünün Toplam Gelir İçindeki Payı

Tütün politikalarının tütün kalitesi üzerine etkisini ortaya koymak amacıyla, kota öncesi ve kota sonrası tütün randımanında meydana gelen değişimler, incelenen işletmeler itibariyle, genel olarak ele alınmıştır. Çizelge 2.19'dan da izlenebildiği gibi, kota uygulamasının, incelenen işletmeler itibariyle, tütün kalitesinde önemli bir değişmeye neden olmadığı anlaşılmaktadır.

Üreticilerin uygulanan tütün kotasına ilişkin görüşleri sorulduğunda %77'si kota uygulamasından memnun olmadıklarını belirtmişlerdir (Çizelge 2.20). Bu memnuniyetsizliğin en önemli nedeni üreticilerin işletmelerinde tütünden elde edilen geliri ikame edecek alternatif bir ürüne yönelememiş olmaları dolayısıyla tarımsal gelirlerinde meydana gelen azalma ile açıklanabilir. Nitekim, kota sonrası boşta kalan tütün arazilerinin durumu incelendiğinde, başka ürün yetiştirdim diyenlerin oranı sadece %17'dir (Çizelge 2.21).

Çizelge 2-19: İncelenen İşletmelerde Tütün Randımanında Meydana Gelen Değişim

Randıman (%)	Kota Öncesi		Kota Sonrası	
	frekans	%	Frekans	%
40-60	17	5.67	18	6.00
60-70	53	17.67	53	17.67
71-80	137	45.67	140	46.67
80-100	26	8.67	25	8.33
Cevapsız	67	22.33	64	21.33
Toplam	300	100.00	300	100.00

Çizelge 2-20: Üreticilerin Kota Uygulamasından Memnuniyet Durumu

	Karadeniz		Marmara		Doğu ve Güneydoğu		Ege		Genel	
	frekans	%	frekans	%	frekans	%	frekans	%	frekans	%
Memun Olanlar	19	47.50	10	27.03	9	15.00	40	25.48	78	26.53
Memun Olmayanlar	21	52.50	27	72.97	51	85.00	117	74.52	216	73.47
Genel	40	100	37	100.00	60	100	157	100	294	100.00

Çizelge 2-21: Kota Sonrası Tütün Arazisinin Değerlendirilişi

	Frekans	%
Bos bıraktım	15	5.00
Kira arazisiydi	106	35.33
Kiraya verdim	7	2.33
Baska ürün ekdim	51	17.00
Değişiklik yok	110	36.67
Cevapsız	11	3.67
Genel	300	100.00

Kota sonrası tütün yerine işletmede yetiştirilen ürün çoğunlukla buğday olmuştur (Çizelge 2.22). Tütün yetiştirilen parsellerin sulama olanaklarının kısıtlı olması nedeniyle, üreticilerin buğday dışında başka bir ürüne yönelmeleri güçleşmektedir. Bir sonraki bölümde incelenen işletmelerde yetiştirilen ürünlerin brüt marjları verilmiştir. Buradan da izlenebildiği gibi, buğdaydan elde edilen gelir, tütünden elde edilen gelirin ancak, bölgeler itibariyle, %7.5 ile %21.5 arasında değişen oranlardaki miktarını sağlayabilmektedir. Bu durum, tütün kotası uygulamasıyla, işletmelerde gelir kaybının meydana geldiğini daha somut olarak ortaya koymaktadır.

Çizelge 2-62: Kota Sonrası Tütün Arazisinde Yetiştirilen Ürünler

Ürünler	Frekans	%
Arpa	2	3.92
Bağ	1	1.96
Buğday	24	47.06
Domates	2	3.92
Fasulye	2	3.92
Fidan	1	1.96
Karpuz	1	1.96
Mısır	3	5.88
Pamuk	4	7.84
Pancar	3	5.88
Susam	2	3.92
Zeytin	6	11.76
Genel*	51	100.00

*Başka ürün ekdim diyenlerin toplamı

Bu bulgular ışığında, tütün üretiminde kota uygulamasının, işletmeler üzerinde yaratacağı bazı olumsuz etkilerin önemli düzeylere ulaştığı belirtilebilir.

Üretimin kota ile sınırlandırılması doğru bir yaklaşım olmakla beraber, yaratılan olumsuz etkileri giderebilecek politika ve önlemlerin beraberinde alınması da, o derece zorunlu yararlı görülmektedir. Daha sonraki bölümlerde bu konuya yeniden değinilmiştir.

3. ARAŞTIRMA BÖLGELERİ İTİBARIYLA İŞLETMELERİN SOSYO-EKONOMİK ÖZELLİKLERİ

3.1. Üreticilerin Yaş ve Eğitim Durumu, Mesleki Deneyimleri

Araştırma kapsamına giren üreticilerin genel olarak yaş ortalaması 44 olup, en genç üreticilerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde (36), en yaşlı üreticilerin ise Karadeniz bölgesinde (51) olduğu belirlenmiştir. Genel olarak üreticilerin %50'sinin 46 yaşın üzerinde olduğu görülmektedir (Çizelge 3.1). Tütün üretiminin daha çok ileri yaştaki üreticiler tarafından gerçekleştirilmesi, tütün yerine yeni bir üretim dalının üreticilere benimsetilmesinde güçlüklerle karşılaşma olasılığını artıran bir sorun olarak ifade edilebilir.

Çizelge 3-1: Bölgeler itibarıyla Üreticilerin Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Yaş Grupları	Karadeniz		Marmara		Doğu ve G.Doğu		Ege		Genel	
	frekans	%	frekans	%	frekans	%	frekans	%	frekans	%
20-25	-	-	-	-	10	16.67	5	3.13	15	5.00
26-30	1	2.50	3	7.50	7	11.67	10	6.25	21	7.00
31-35	1	2.50	1	2.50	12	20.00	16	10.00	30	10.00
36-40	8	20.00	9	22.50	14	23.33	15	9.38	46	15.33
41-45	5	12.50	5	12.50	6	10.00	25	15.63	41	13.67
46-50	6	15.00	7	17.50	8	13.33	42	26.25	63	21.00
51-55	5	12.50	4	10.00	2	3.33	30	18.75	41	13.67
56-60	7	17.50	9	22.50	-	-	8	5.00	24	8.00
61+	7	17.50	2	5.00	1	1.67	9	5.63	19	6.33
Toplam	40	100	40	100	60	100.0	160	100.00	300	100.00
Ort. Yaş	50.80		47.30		36.18		45.36		44.39	

Araştırma kapsamına giren üreticilerin genel olarak çiftçilik deneyimi 26 yıl olup, bunun çoğunluğunun tütün yetiştiriciliğinde geçtiği Çizelge 3.2 ve 3.3'den anlaşılmaktadır. Çiftçilik ve tütün yetiştiriciliği deneyimi en fazla olan üreticilerin Karadeniz bölgesinde en az deneyimi olanların ise Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde olduğu da, yine bu çizelgelerden görülebilmektedir.

Çizelge 3-2: Bölgeler İtibariyle Üreticilerin Çiftçilik Deneyimi

Yıllar	Karadeniz		Marmara		Doğu ve G.Doğu		Ege		Genel	
	Frekan s	%	frekan s	%	frekan s	%	frekan s	%	frekan s	%
<10	-	-	5	12.50	10	16.67	14	8.75	29	9.67
11-20	5	12.50	13	32.50	23	38.33	44	27.50	85	28.33
21-30	11	27.50	7	17.50	21	35.00	64	40.00	103	34.33
31-40	11	27.50	12	30.00	5	8.33	33	20.63	61	20.33
41-50	8	20.00	2	5.00	1	1.67	5	3.13	16	5.33
50+	5	12.50	1	2.50	-	-	-	-	6	2.00
Topla m	40	100.00	40	100.00	60	100.00	160	100.00	300	100.00
Ort. Yıl.	36.28		26.45		20.40		25.61		26.07	

Çizelge 3-3: Üreticilerin Bölgelere Göre Tütün Yetiştiriciliği Deneyimi

Yıl	Karadeniz		Marmara		Doğu ve G.Doğu		Ege		Genel	
	Frekans	%	frekans	%	frekans	%	frekans	%	frekans	%
<10	2	5.00	6	15.00	10	16.67	20	12.50	38	12.67
11-20	4	10.00	14	35.00	26	43.33	48	30.00	92	30.67
21-30	14	35.00	7	17.50	21	35.00	65	40.63	107	35.67
31-40	10	25.00	11	27.50	2	3.33	25	15.63	48	16.00
41-50	7	17.50	1	2.50	1	1.67	2	1.25	11	3.67
50+	3	7.50	1	2.50					4	1.33
Toplam	40	100.00	40	100.00	60	100.00	160	100.00	300	100.00
Ort. Yıl	33.50		25.18		19.42		23.88		24.44	

Üreticilerin % 81'i ilk okul mezunu olup, okuma yazma bilmeyenlerin oranının ise oldukça düşük olduğu belirlenmiştir (Çizelge 3.4). Ortalama eğitim 5.4 yıl olup, bölgeler içinde en fazla eğitilmiş üreticilerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde olduğu saptanmıştır. Bu bölgelerdeki tarım dışı istihdam olanaklarının kısıtlı olması nedeniyle genç ve eğitilmiş kişilerin çiftçilik ve tütün yetiştiriciliğine yöneldiği ifade edilebilir.

Çizelge 3-4: Üreticilerin Eğitim Durumu

Eğitim	Karadeniz		Marmara		Doğu ve Ege		Genel			
	frekans	%	frekans	%	frekans	%	frekans	%		
0	1	2.50	-		2	3.33	4	2.50	7	2.33
1-4	-		3	7.50	3	5.00	6	3.75	12	4.00
5	35	87.50	31	77.50	41	68.33	135	84.38	242	80.67
6-7	2	5.00	1	2.50	2	3.33	2	1.25	7	2.33
8	1	2.50	2	5.00	2	3.33	7	4.38	12	4.00
9	-		-		1	1.67	1	0.63	2	0.67
11.	1	2.50	3	7.50	1	1.67	5	3.13	10	3.33
12-14	-		-		8	13.33	-		8	2.67
Toplam	40	100.00	40	100.00	60	100.00	160	100.00	300	100.00
Ort. Yıl.		5.18		5.45		5.98		5.14		5.36

3.2. İşletme Arazisi Büyüklükleri ve Tütün Parsellerinin Özellikleri

Çizelge 3.5'den görüldüğü gibi, tüm bölgelerde üreticilerin yarısından fazlası 2.5 hektarın altında arazi işlemektedirler. Türkiye'deki ortalama işletme büyüklüğünün 5.9 ha olduğu dikkate alındığında, tütün tarımının çoğunlukla küçük işletmelerde yapıldığı anlaşılmaktadır. Araştırma kapsamına giren işletmelerin küçük oldukları kadar çok parçalı oldukları da Çizelge 3.6'dan anlaşılmaktadır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi hariç, diğer bölgelerde 6 ve daha fazla parselle sahip işletmeler çoğunlukta olup, genel olarak işletmeler ortalama 4 parselle sahiptir. Ayrıca, genel olarak tütün yetiştirilen parsellerin genişliğinin 1.2 ha olduğu ve Karadeniz bölgesindeki işletmelerde tütün parsellerinin daha küçük, Doğu ve Güneydoğu bölgesindeki işletmelerde ise tütün parsellerinin daha geniş olduğu belirlenmiştir (Çizelge 3.7).

Çizelge 3-5: İşletmelerin Arazi Büyüklük Gruplarına Göre Dağılımı

(Ha)	Karadeniz		Marmara		Doğu ve G.Doğu		Ege		Genel	
	frekans	%	frekans	%	frekans	%	frekans	%	Frekans	%
<2.5	21	52.50	28	70.00	36	60.00	98	61.25	183	61.00
2.6-5.0	10	25.00	9	22.50	15	25.00	38	23.75	72	24.00
5.1-7.5	5	12.50	1	2.50	2	3.33	7	4.38	15	5.00
7.6-10.0	2	5.00	1	2.50	3	5.00	9	5.63	15	5.00
10.0+	2	5.00	1	2.50	4	6.67	8	5.00	15	5.00
Toplam	40	100.00	40	100.00	60	100.00	160	100.00	300	100.00
Ort.(Ha)		3.57		2.44		3.66		3.21		3.24

Çizelge 3-6: Bölgeler İtibariyle İncelenen İşletmelerde Parsel Sayısı

Parsel Sayısı	Karadeniz		Marmara		Doğu ve G.Doğu		Ege		Genel	
	Frekans	%	frekans	%	frekans	%	frekans	%	Frekans	%
1	3	7.50	5	12.50	23	38.33	33	20.63	64	21.33
2	3	7.50	6	15.00	14	23.33	35	21.88	58	19.33
3	6	15.00	7	17.50	7	11.67	22	13.75	42	14.00
4	7	17.50	5	12.50	6	10.00	24	15.00	42	14.00
5	6	15.00	7	17.50	4	6.67	12	7.50	29	9.67
6+	15	37.50	10	25.00	6	10.00	34	21.25	65	21.67
Toplam	40	100.00	40	100.00	60	100.00	160	100.00	300	100.00
Ortalama		6.13		4.35		2.98		3.94		4.09

Çizelge 3-7: İncelenen İşletmelerde Tütün Parsellerinin Ortalama Genişliği

Bölgeler	Parsel Alanı (Ha)
Karadeniz	0.6
Marmara	0.8
Doğu ve Güneydoğu	1.5
Ege	1.4
Genel Ort.	1.2

Genel olarak tütün tarımının yapıldığı işletmelerin %74'ünde sulanan arazi bulunmamaktadır. Bununla birlikte, incelenen işletmeler içinde sulama olanakları en iyi olan işletmeler Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yer almaktadır. Bu bölgelerde yer alan işletmelerin % 27 sinde tüm işletme arazisi sulanabilmektedir (Çizelge 3.8). Toplam işletme arazisi içinde sulanan arazi oranı Karadeniz bölgesinde yer alan işletmelerde %5'le en az, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde %17'ile en fazladır (Çizelge 3.9). İncelenen işletmelerde tütün parsellerinin sulama durumuna bakıldığında % 77'sinde sulama yapılmadığı belirlenmiştir. Daha çok, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde tütün parsellerinin sulandığı ve sulamanın yeraltı su kaynaklarıyla yapıldığı Çizelge 3.10'da görülmektedir. İncelenen işletmelerde tütün parsellerinin sulama olanaklarının yeterli olmaması tütün yerine yetiştirilebilecek alternatif ürün seçeneğini de kısıtlayan en önemli faktörlerden birisidir.

Çizelge 3-8: Bölgeler İtibariyle Toplam İşletme Arazisi İçinde Sulanan Arazi Oranına Göre İşletmelerin Dağılımı

Top. İşlet. Araz. içinde Sulu Tarla Araz. Oranı %	Karadeniz		Marmara		Doğu ve G.Doğu		Ege		Genel	
	frekans	%	frekans	%	frekans	%	frekans	%	frekans	%
0	35	87.50	33	82.50	34	56.67	120	75.00	222	74.00
<25	1	2.50	1	2.50	1	1.67	8	5.00	11	3.67
25-50	1	2.50	5	12.50	4	6.67	19	11.88	29	9.67
50-75	2	5.00	1	2.50	2	3.33	8	5.00	13	4.33
75-100	1	2.50	-	-	2	3.33	-	-	3	1.00
100	-	-	-	-	17	28.33	5	3.13	22	7.33
Toplam	40	100.00	40	100.00	60	100.00	160	100.00	300	100.00

Çizelge 3-9: Bölgeler İtibariyle İşletme Arazislerinin Toplamı İçinde Sulu Tarla Arazisi Oranı

	Toplam İşletme Arazisi (ha)	Sulu Tarla Arazisi (ha)	Toplam İşletme Arazisi İçinde Sulu Tarla Arazisi Oranı %
Karadeniz	139.30	25.40	18.23
Marmara	97.55	30.85	31.62
Doğu ve Güneydoğu	214.29	38.05	17.76
Ege	542.70	117.35	21.62
Genel	993.84	211.65	21.29

Çizelge 3-10: Tütün Parsellerinin Sulama Durumu

	Karadeniz		Marmara		Doğu ve G.Doğu		Ege		Genel	
	frekans	%	frekans	%	frekans	%	frekans	%	frekans	%
Sulanmıyor	39	97.50	29	72.50	30	50.00	134	83.75	232	77.33
Artezyen Kuyu	-	-	-	-	16	26.67	13	8.13	29	9.67
Devlet Sulama Kanalı	-	-	9	22.50	7	11.67	2	1.25	18	6.00
Diğer	1	2.50	2	5.00	7	11.67	11		21	7.00
Toplam	40	100.00	40	100.00	60	100.00	160	100.00	300	100.00

İncelenen işletmelerde tütün tarımı çoğunlukla mülk arazilerde gerçekleştirilmekte olup, kiracılıkla işlenen tütün parsellerinin en fazla Marmara bölgesinde, ortaklıkla işlenen tütün parsellerinin çoğunlukla da Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yer aldığı Çizelge 3.11'de görülmektedir.

Çizelge 3-11: Tütün Parsellerinin Mülkiyet Durumu

	Karadeniz		Marmara		Doğu ve G.Doğu		Ege		Genel	
	frekans	%	frekans	%	frekans	%	frekans	%	frekans	%
Mülk	28	70.00	22	55.00	30	50.00	85	53.13	165	55.00
Kira	12	30.00	18	45.00	17	28.33	60	37.50	107	35.67
Ortakçılık	-	-	-	-	13	21.67	-	0.00	13	4.33
Mülk-Kira	-	-	-	-	-	-	14	8.75	14	4.67
Mülk-Ortak	-	-	-	-	-	-	1	0.63	1	0.33
Toplam	40	100.00	40	100.00	60	100.00	160	100.00	300	100.00

İncelenen işletmelerde tütün tarımının yapıldığı parsellerin %52'si düz olup, %34'ü de hafif engebeldir. Aynı şekilde tütün parsellerinin %52'si kıraç , % 36'sı da kır taban özelliğindedir (Çizelge 3.12 ve 3.13).

Çizelge 3-12: Tütün Parsellerinin Topografik Durumu

	Karadeniz		Marmara		Doğu ve G.Doğu		Ege		Genel	
	Frekans	%	frekans	%	frekans	%	frekans	%	frekans	%
Düz	17	42.50	21	52.50	28	46.67	91	56.88	157	52.33
Hafif engebeli	18	45.00	18	45.00	24	40.00	41	25.63	101	33.67
Orta engebeli	4	10.00	1	2.50	8	13.33	20	12.50	33	11.00
Daglık	1	2.50	-	-	-	-	2	1.25	3	1.00
Düz-Engembeli	-	-	-	-	-	-	3	1.88	3	1.00
Düz-Hafif ve Ort	-	-	-	-	-	-	3	1.88	3	1.00
Toplam	40	100.00	40	100.00	60	100.00	160	100.00	300	100.00

Çizelge 3-13: Tütün Parsellerinin Toprak Yapısı

	Karadeniz		Marmara		Doğu ve G.Doğu		Ege		Genel	
	Frekans	%	Frekans	%	frekans	%	frekans	%	frekans	%
Kıraç	18	45.00	23	57.50	24	40.00	93	58.13	158	52.67
Kır Taban	11	27.50	5	12.50	32	53.33	59	36.88	107	35.67
Taban	11	27.50	12	30.00	4	6.67	8	5.00	35	11.67
Toplam	40	100.00	40	100.00	60	100.00	160	100.00	300	100.00

Üreticilerin belirttiği görüşler itibariyle, tütün parsellerinin toprak verimliliği incelendiğinde Karadeniz bölgesi hariç, diğer bölgelerde orta verimlilikte olan parseller çoğunluğu oluşturmaktadır. Karadeniz bölgesindeki üreticilerin %43'ü işledikleri tütün parsellerinin verimlilik durumunu yüksek olarak nitelendirmişlerdir(Çizelge 3.14).

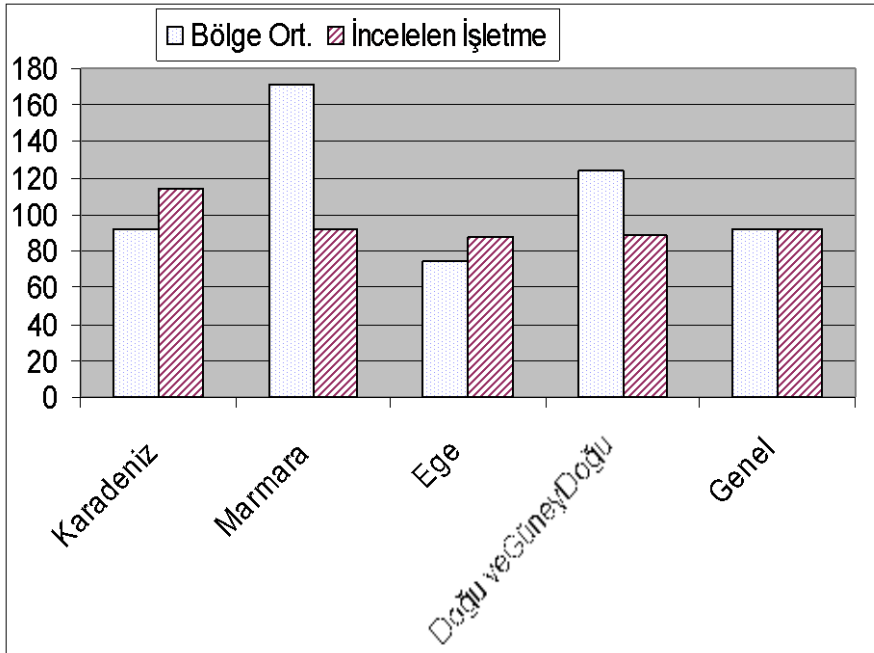
Çizelge 3-14:Tütün Parsellerinin Toprak Verimliliği

	Karadeniz		Marmara		Doğu ve G.Doğu		Ege		Genel	
	Frekans	%	frekans	%	frekans	%	frekans	%	frekans	%
Yüksek	17	42.50	2	5.00	17	28.33	23	14.38	59	19.67
Orta	16	40.00	30	75.00	28	46.67	93	58.13	167	55.67
Dusuk	7	17.50	8	20.00	13	21.67	41	25.63	69	23.00
Cok dusuk					2	3.33	3		5	1.67
Toplam	40	100.00	40	100.00	60	100.00	160	100.00	300	100.00

İncelenen işletmelerde tütün verimi ele alındığında verim ortalaması en yüksek bölgenin Karadeniz, en düşük bölgenin de Ege bölgesi olduğu belirlenmiştir. Genel olarak incelenen işletmelerin %61'i dekara 100 kg'ın altında verim elde etmektedirler (Çizelge 3.15). 1999 yılı itibariyle tütün verimi ortalaması Genel olarak Karadeniz Bölgesi için 92.5 kg/daa, Marmara bölgesi için 171 kg/daa, Doğu ve Güneydoğu bölgesi için 124 kg/daa, Ege Bölgesi için 75 kg/daa olup aynı yıl için Türkiye ortalaması 92kg/daa'dır. Bölgeler itibariyle incelenen işletmelerin tütün verimi ile genel ortalamalar karşılaştırıldığında, Marmara bölgesi dışında incelenen işletmelerde tütün veriminin bölge ortalamalarına yakın olduğu belirlenmiştir (Grafik3.1).

Çizelge 3-15: İncelenen İşletmelerde Tütün Verimi

Tütün Verimi kg/daa	Karadeniz		Marmara		Doğu ve G.Doğu		Ege		Genel	
	frekans	%	frekans	%	frekans	%	frekans	%	frekans	%
25-50	0	-	-	0.00	14	23.33	18	11.25	32	10.67
51-75	5	12.50	7	17.50	7	11.67	44	27.50	63	21.00
76-100	12	30.00	16	40.00	9	15.00	52	32.50	89	29.67
101-125	4	10.00	6	15.00	5	8.33	17	10.63	32	10.67
126-150	11	27.50	3	7.50	5	8.33	15	9.38	34	11.33
151-175	3	7.50	7	17.50	7	11.67	2	1.25	19	6.33
176-200	4	10.00	-	-	6	10.00	3	1.88	13	4.33
201-225	1	2.50	-	-	1	1.67	1	0.63	3	1.00
Cevapsız	-	-	1	2.50	6	10.00	8	5.00	15	5.00
Toplam	40	100.00	40	100.00	60	100.00	160	100.00	300	100.00
Ort.Verim Kg/daa	113.6		92.5		88.6		87.8		91.9	

Grafik 3-1: Bölgeler İtibariyle, Türkiye ve İncelenen İşletmelerde Tütün Veriminin Karşılaştırılması

İncelenen işletmelerde tütün parsellerinin değeri önemli düzeyde varyasyon göstermektedir. Bununla birlikte Marmara bölgesi dışında, diğer bölgelerde işlenen tütün parsellerinin çoğunluğunun değeri 300 milyon TL/daa ile 600 milyon TL/daa arasında olduğu Çizelge 3.16'dan anlaşılmaktadır.

Bölgeler itibariyle tütün arazisi raîç kira bedellerine ilişkin bilgiler Çizelge 3.17'de verilmiştir. Çizelgeden de anlaşıldığı gibi tütün arazisi raîç kira bedelleri, Doğu ve GüneyDoğu Anadolu Bölgesi (27 milyon TL/daa) ile Ege bölgesinde (26 milyon TL/daa), diğer bölgelere göre daha yüksektir.

Çizelge 3-16: Tütün Parsellerinin Değeri

Milyon TL/daa	Karadeniz		Marmara		Doğu ve G.Doğu		Ege		Genel	
	frekans	%	Frekans	%	frekans	%	frekans	%	Frekans	%
100-300	8	20.00	11	27.50	19	31.67	47	29.38	85	28.33
301-600	9	22.50	6	15.00	23	38.33	69	43.13	107	35.67
601-900	4	10.00	1	2.50	4	6.67	14	8.75	23	7.67
900-1200	1	2.50	-		3	5.00	7	4.38	11	3.67
1200-6000	5	12.50	7	17.50	3	5.00	8	5.00	23	7.67
Cevapsız	13	32.50	15	37.50	8	13.33	15	9.38	51	17.00
Toplam	40	100.00	40	100.00	60	100.00	160	100.00	300	100.00
Ortalama (MilyonTL/daa)	781.48		1072.00		525.87		551.72		623.47	

Çizelge 3-17: Bölgeler İtibariyle Tütün Parsellerinin Rayiç Kira Bedelleri

Milyon TL/daa	Karadeniz		Marmara		Doğu ve G.Doğu		Ege		Genel	
	frekans	%	Frekans	%	Frekans	%	frekans	%	frekans	%
10-25	11	27.50	24	60.00	24	40.00	73	45.63	132	44.00
26-50	-	-	1	2.50	19	31.67	50	31.25	70	23.33
50-100	1	2.50	-	-	3	5.00	1	0.63	5	1.67
Cevapsız	28	70.00	15	37.50	14	23.33	36	22.50	93	31.00
Toplam	40	100.00	40	100.00	60	100.00	160	100.00	300	100.00
Ortalama Milyon TL/daa	22		18		27		26		25	

3.3. İncelenen İşletmelerde Üretim Deseni

İncelenen işletmelerde sadece tütüne yer verenlerin oranı %39 olup, Ege bölgesi ve Doğu ve Güneydoğu bölgesinde bu oran daha yüksektir. İncelenen işletmelerde, genel olarak, tütün dışında ikinci bir ürüne yer verenlerin oranı ise %31'dir. Bu verilerden çoğunluğun bir ya da iki ürün yetiştirdiği anlaşılmaktadır (Çizelge 3.18). Bu durum tütünün yerine alternatif bir ürünü üreticilere benimsetirken teknik bilginin de gerekli olduğunu ortaya koyan önemli bir bulgu olarak ifade edilebilir.

İncelenen işletmelerde, üretim deseni incelendiğinde toplam üretim alanının %43'ünü tütün oluşturmaktadır (Çizelge 3.19). Tütünü %26 oranında tahıllar izlemekte olup, tahıllar içinde de ağırlıklı olarak buğday yer almaktadır. Tahılları, Karadeniz bölgesinde ağırlıklı olarak, mısır ve şeker pancarı, Marmara bölgesinde ayçiçeği, sebze ve zeytin, Doğu ve Güneydoğu bölgesinde sebze, zeytin ve pamuk, Ege bölgesinde ise bağ, pamuk, sebze ve zeytin izlemektedir.

Çizelge 3-18: İşletmelerde Yer Verilen Üretim Dalı Sayısı

Ürün Sayısı	Karadeniz		Marmara		Doğu ve G.Doğu		Ege		Genel	
	Frekans	%	Frekans	%	Frekans	%	Frekans	%	Frekans	%
1	6	15.00	11	27.50	27	45.00	74	46.25	118	39.33
2	17	42.50	10	25.00	17	28.33	48	30.00	92	30.67
3	9	22.50	12	30.00	12	20.00	25	15.63	58	19.33
4	5	12.50	5	12.50	3	5.00	10	6.25	23	7.67
5	2	5.00	2	5.00	0	0.00	1	0.63	5	1.67
6	1	2.50		0.00	1	1.67	2	1.25	4	1.33
Toplam	40	100.00	40	100.00	60	100.00	160	100.00	300	100.00

Çizelge 3-19: Bölgeler İtibariyle, İncelenen İşletmelerde Ürün Deseni

	Karadeniz		Marmara		Doğu ve G.Doğu		Ege		Genel	
	Ha	%	Ha	%	Ha	%	Ha	%	Ha	%
Sulanan Tarla Bitkileri*	21.10	15.15	12.40	12.71	6.10	2.85	59.85	11.03	99.45	10.01
Tahıllar	54.50	39.12	29.70	30.45	69.90	32.62	107.40	19.79	261.50	26.31
Sebze	4.00	2.87	8.10	8.30	8.87	4.14	10.40	1.92	31.37	3.16
Meyve-Zeytin Bağ	0.30	0.22	10.35	10.61	6.37	2.97	47.10	8.68	64.12	6.45
Tütün	59.40	42.64	35.90	36.80	98.25	45.85	233.35	43.00	426.90	42.95
Diğer**	-	-	1.10	1.13	24.80	11.57	84.60	15.59	110.50	11.12
Toplam	139.30	100.0	97.55	100.0	214.29	100.0	542.70	100.0	993.84	100.0

*Pamuk, Pancar, Mısır v.b

**Susam, Nohut, Çayır-mer'a, v.b

3.4. İncelenen İşletmelerde Ağırlıklı Olarak Yetiştirilen Ürünlerin Gelirleri, Değişken Masrafları ve Brüt Marjları

Çizelge 3.20'de incelenen işletmelerde ağırlıklı olarak yetiştirilen ürünlerin gelirleri, değişken masrafları ve brüt marjları verilmiştir. Tütün üretim dalına ait değişken masrafların ana unsurları olan gübre ve ilaç kullanımı ile ilgili veriler ise ayrıntılı olarak Ek-1'de sunulmuştur. Değişken masraflar, satın alınan girdileri ve işletme dışından tutulan işçi ücretlerini v.b giderleri kapsamaktadır. Değişken masrafların ödenmeyen aile işgücü karşılığını, arazi kira karşılığını ve öz sermayenin faiz karşılığı gibi önemli giderleri içermediği dikkate alınmalıdır. Bu nedenle toplam gelir ile değişken masraflar arasındaki farka eşit olan brüt marjlar hesaplanarak ürünlerin gelirlerinin karşılaştırılması yoluna gidilmiştir.

Çizelge 3.21'de bölgeler itibariyle ağırlıklı olarak yetiştirilen ürünlerin tütüne göre hektara brüt marj indeksi hesaplanmıştır. Bu verilere göre Marmara bölgesinde zeytinin brüt marjı tütünden % 13 daha fazla olup, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde domatesin tütünden 2.5 kat, Ege bölgesinde de yine domatesin tütünden 4 kat daha fazla gelir getirdiği belirlenmiştir. Ayrıca, Ege bölgesinde tütüne yakın gelir sağlayan bir diğer üretim dalının bağcılık olduğu saptanmıştır. Brüt marjlar dikkate alındığında, genel olarak tütüne alternatif ürünler olarak, kuru araziler için zeytin, sulanabilen araziler içinse sebze ve bağ görülmektedir. Ancak zeytin ve bağ sabit plantasyonlar olduğundan, üreticinin kredi ihtiyacı olacağı gözönünde bulundurulmalıdır. Gerçekten de görüşülen çiftçilerin tamamı, alternatif ürün için kredi ihtiyaçlarının bulunduğunu belirtmişlerdir. Tütünün emek yoğun bir üretim dalı olduğu ve tütün üretiminde daha çok aile işgücünün kullanıldığı düşünülürse, aile işgücünün alternatif maliyetini artıracak olanaklar yaratıldığında tütünün diğer ürünlere göre avantajı ortadan kalkacaktır.

Çizelge 3-20:Bölgeler İtibariyle, İncelenen İşletmelerde Ağırlıklı Olarak Yetiştirilen Ürünlerin Geliri, Değişken Masrafları ve Brüt Marjları

KARADENİZ BÖLGESİ												
Ürünler	Alan (ha)	Üretim (ton)	Fiyat (000 TL/kg)	Gecici isci ücretleri (Milyon TL)	Gübre (Milyon TL)	İlaç (Milyon TL)	Alet Makina Masrafları (Milyon TL)	Diğer Değişken Masraf. (Milyon TL)	Toplam Değişken Mas. (Milyon TL)	Brüt Üretim Değeri (Milyon TL)	Brüt Marj (Milyon TL)	Brüt Marj/ha
Buğday	49.8	144.4	70	50.0	1400.0	402.5	2370.3	663.8	4886.5	10109.4	5222.9	104.9
Mısır	19.7	69.0	76	50.0	470.0	31.0	995.0	70.0	1616.0	5240.2	3624.2	184.0
Pancar	4.2	180.0	23	200.0	315.5	220.0	1055.0	0.0	1790.5	4140.0	2349.5	559.4
Tütün	59.4	67.5	1577	11260.0	1993.3	1864.5	8005.999	87.0	23210.8	106398.6	83187.8	1400.5
MARMARA BÖLGESİ												
	Alan (ha)	Üretim (ton)	Fiyat (000 TL/kg)	Gecici isci ücretleri (Milyon TL)	Gübre (Milyon TL)	İlaç (Milyon TL)	Alet Makina Masrafları (Milyon TL)	Diğer Değişken Masraf. (Milyon TL)	Toplam Değişken Mas. (Milyon TL)	Brüt Üretim Değeri (Milyon TL)	Brüt Marj (Milyon TL)	Brüt Marj/ha
Ayçiçeği	12.1	15.1	111	160.0	184.0	51.6	165.0	108.0	668.6	1679.8	1011.2	83.9
Biber	6.7	100.2	50	490.0	399.0	101.0	489.0	45.0	1524.0	4964.5	3440.5	513.5
Buğday	28.4	80.2	66	70.0	1256.0	350.5	1055.0	468.0	3199.5	5265.9	2066.4	72.8
Tütün	35.9	33.2	1543	4301.4	1146.0	1058.4	2604.5	2242.0	11352.2	51293.9	39941.7	1112.6
Zeytin	3.5	9.2	671	155.0	570.0	660.0	390.0	60.0	1835.0	6177.1	4342.1	1258.6
DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU												
	Alan (ha)	Üretim (ton)	Fiyat (000 TL/kg)	Gecici isci ücretleri (Milyon TL)	Gübre (Milyon TL)	İlaç (Milyon TL)	Alet Makina Masrafları (Milyon TL)	Diğer Değişken Masraf. (Milyon TL)	Toplam Değişken Mas. (Milyon TL)	Brüt Üretim Değeri (Milyon TL)	Brüt Marj (Milyon TL)	Brüt Marj/ha
Buğday	59.5	99.2	73	0.0	1264.8	612.0	2668.0	1451.0	5995.8	7273.9	1278.1	21.5
Domates	0.9	28.5	69	0.0	59.0	38.0	85.0	20.0	202.0	1959.4	1757.4	1952.6
Tütün	98.3	87.1	1002	370.0	1329.7	821.7	5332.0	3137.1	10990.5	87221.7	76231.2	775.9
Zeytin	6.4	1.2	850	22.5	141.5	34.0	205.0	10.0	413.0	1007.3	594.3	93.6
EGE												
	Alan (ha)	Üretim (ton)	Fiyat (000 TL/kg)	Gecici isci ücretleri (Milyon TL)	Gübre (Milyon TL)	İlaç (Milyon TL)	Alet Makina Masrafları (Milyon TL)	Diğer Değişken Masraf. (Milyon TL)	Toplam Değişken Mas. (Milyon TL)	Brüt Üretim Değeri (Milyon TL)	Brüt Marj (Milyon TL)	Brüt Marj/ha
Arpa	33.0	49.4	63	55.0	868.0	122.0	550.5	410.0	2005.5	3110.6	1105.1	33.5
Bağ	5.8	30.0	328	2035.0	590.0	1070.0	625.0	210.0	4530.0	9840.0	5310.0	915.5
Buğday	74.4	197.7	71	653.0	1701.5	351.5	2364.7	1017.5	6088.2	14033.5	7945.3	106.8
Domates	6.2	491.0	58	1350.3	650.0	680.0	735.0	16.0	3431.3	28478.0	25046.7	4039.8
Pamuk	56.1	134.1	210	7030.0	5934.0	2835.0	3735.0	1282.0	20816.0	28154.7	7338.7	130.9
Tütün	233.4	204.6	1626	39687.2	5707.3	12742.5	22846.5	17328.4	98311.9	332617.8	234305.9	1004.1
Zeytin	38.6	78.7	331	3600.9	1492.0	1225.0	2775.0	1225.0	10317.9	26039.8	15721.9	407.3

Çizelge 3-21: İncelenen İşletmelerde Ağırlıklı Olarak Yetiştirilen Ürünlerin Tütüne Göre Brüt Marj İndeksi

Karadeniz			Marmara			Doğu ve Güneydoğu			Ege		
Ürünler	Brüt Marj/Ha	Tütüne göre Brüt Marj İndeksi	Ürünler	Brüt Marj/Ha	Tütüne göre Brüt Marj İndeksi	Ürünler	Brüt Marj/Ha	Tütüne göre Brüt Marj İndeksi	Ürünler	Brüt Marj/Ha	Tütüne göre Brüt Marj İndeksi
Tütün	1400.5	100.0	Tütün	1112.6	100.0	Tütün	775.9	100.0	Tütün	1004.1	100.0
Pancar	559.4	39.9	Zeytin	1258.6	113.1	Domates	1952.6	251.7	Domates	4039.8	402.3
Mısır	184.0	13.1	Biber	513.5	46.2	Zeytin	93.6	12.1	Bağ	915.5	91.2
Buğday	104.9	7.5	Ayçiçeği	83.9	7.5	Buğday	21.5	2.8	Zeytin	407.3	40.6
			Buğday	72.8	6.5				Pamuk	130.9	13.0
									Buğday	106.8	10.6
									Arpa	33.5	3.3

3.5. İncelenen İşletmelerde Tütünün Pazarlama Durumu

İncelenen işletmelerde, genel olarak üreticilerin %73'ü tütünü Tekel'e , %27'si Tüccar'a satmıştır. İncelenen işletmelerde tütünü hem Tekel'e hem de Tüccara satan üreticiye rastlanmamıştır. Bölgeler itibariyle incelendiğinde, Marmara ve Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde Tekel pazarlamada ağırlıklı rol oynarken, Ege bölgesinde Tüccarın hemen hemen Tekel kadar pazarlamada etkin olduğu Çizelge 3.22'den anlaşılmaktadır. Satılan tütün miktarı itibariyle Tüccar ve Tekelin payı incelendiğinde de benzer durum söz konusudur (Çizelge 3.23).

Çizelge 3-22: Bölgeler İtibariyle İncelenen İşletmelerde Tütünün Satış Yeri

	Karadeniz		Marmara		Doğu ve G.Doğu		Ege		Genel	
	Üretici Sayısı	%	Üretici Sayısı	%	Üretici Sayısı	%	Üretici Sayısı	%	Üretici Sayısı	%
Tekel	29	72.50	37	92.50	60	100.00	93	58.13	219	73.00
Tüccar	11	27.50	3	7.50	-	-	67	41.88	81	27.00
Toplam	40	100.00	40	100.00	60	100.00	160	100.00	300	100.00

Çizelge 3-23: Bölgeler İtibariyle, Pazarlama Yerine Göre Satılan Tütün Miktarı

	Karadeniz		Marmara		Doğu ve G.Doğu		Ege		Genel	
	Satılan Miktar (Ton)	%	Satılan Miktar (Ton)	%	Satılan Miktar (Ton)	%	Satılan Miktar (Ton)	%	Satılan Miktar (Ton)	%
Tekel	45.9	68.05	31.1	94.39	87.1	100.00	102.8	50.20	266.8	70.60
Tüccar	21.5	31.95	1.9	5.61	0.0		102.0	49.80	111.1	29.40
Toplam	67.4	100.00	33.0	100.00	87.1	100.00	204.7	100.00	378.0	100.00

Tütünün pazarlama yerine göre üreticinin eline geçen fiyatlar incelendiğinde, Tekel'e satış yapan üreticilerden Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yer alanların eline diğer bölgelere göre daha düşük fiyat geçmektedir (Çizelge 3.24). Bu durum bu yörede üretilen tütünlerin kalitesi ile de ilgili bir durum olarak açıklanabilir. Tüccar en yüksek fiyatla Ege bölgesinden alım yapmaktadır.

İncelenen işletmelerde Tüccara ve Tekele satılan tütünün randımanında önemli bir farklılık olmadığı Çizelge 3.25'den anlaşılmaktadır.

Çizelge 3-24:Tütünün Pazarlama Yerine Göre Üreticinin Eline Geçen Fiyat Ortalaması (000 TL/kg)

	Karadeniz	Marmara	Doğu ve G.Doğu	Ege	Genel
Tekel	1570.24	1550.23	1001.65	1608.57	1428.23
Tüccar	1542.30	1539.67	-	1636.78	1618.47

Çizelge 3-25: PazarlamaYerine Göre Tütünün Randıman Ortalaması

	Karadeniz	Marmara	Doğu ve G.Doğu	Ege	Genel
Tekel	0.79	0.72	0.75	0.75	0.75
Tüccar	0.77	0.73	-	0.74	0.75

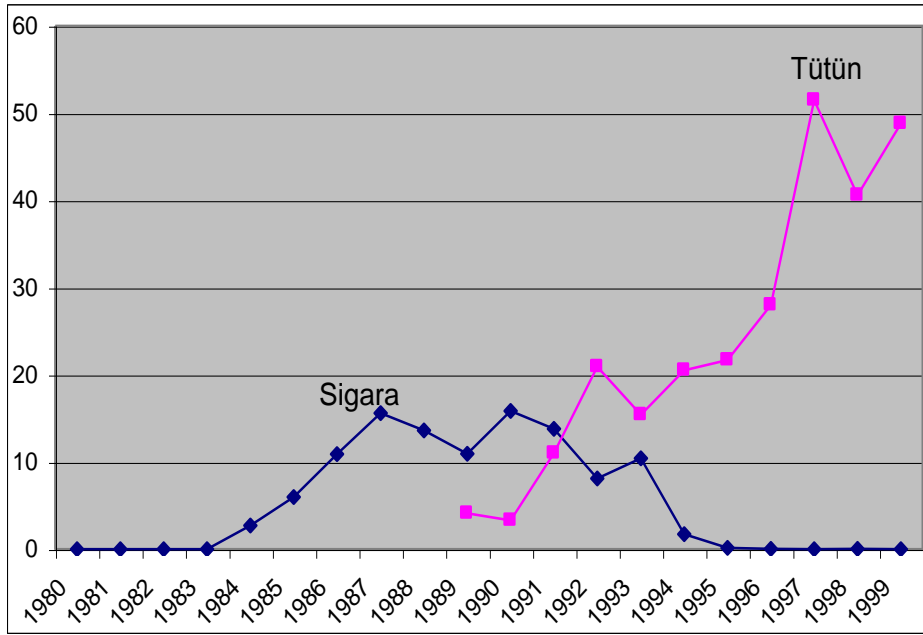
Bu bulgulara göre, bölgeler ve işletmeler itibariyle, tütün yetiştiriciliği ve ekonomisinde bazı konularda belirgin farklılıkların olduğu ve bu nedenle uygulanacak politikalarda bu farklılıkların dikkate alınmasının yararlı olacağı belirtilmelidir.

Türkiye genelinde ve bölgeler-işletmeler itibariyle tütün tarım ve ekonomisi ile ilgili temel nitelikteki bu bilgilerden ve analizlerden sonra, Türkiye’de tütün ve sigara piyasalarının ekonomik analizinin yapılması da, çalışmanın ana amacı ve konunun bütünlüğü bakımından, son derece önemli görülmektedir. Takip eden bölümde bu konu ele alınmaktadır.

4. TÜRKİYE'DE TÜTÜN PİYASASININ EKONOMİK ANALİZİ

4.1. 1980 Sonrasında Tütün ve Sigaranın Arz ve Talebinde Meydana Gelen Gelişmeler

1980'li yılların ortalarından itibaren Türkiye tütün piyasasında dikkate değer gelişmeler olmuştur. 1984 yılında sigara ithalat yasağının kaldırılmasıyla, sigara ithalatında hızlı bir artış başlamış ve 1990 yılında 16 bin tona ulaşmıştır. Ancak, 1989 yılında yabancı sigaraların Türkiye'de yabancı ortaklı özel sektör tarafından üretilmesi sonucunda, ithal edilen sigara miktarı 1994 yılında 1.7 tona kadar düşmüştür. 1989 yılında tütün ithalatı serbest bırakılmış ve bu yıldan itibaren tütün ithalatı hızla artarak 1999 yılında 50 bin tona ulaşmıştır (Grafik 4.1).

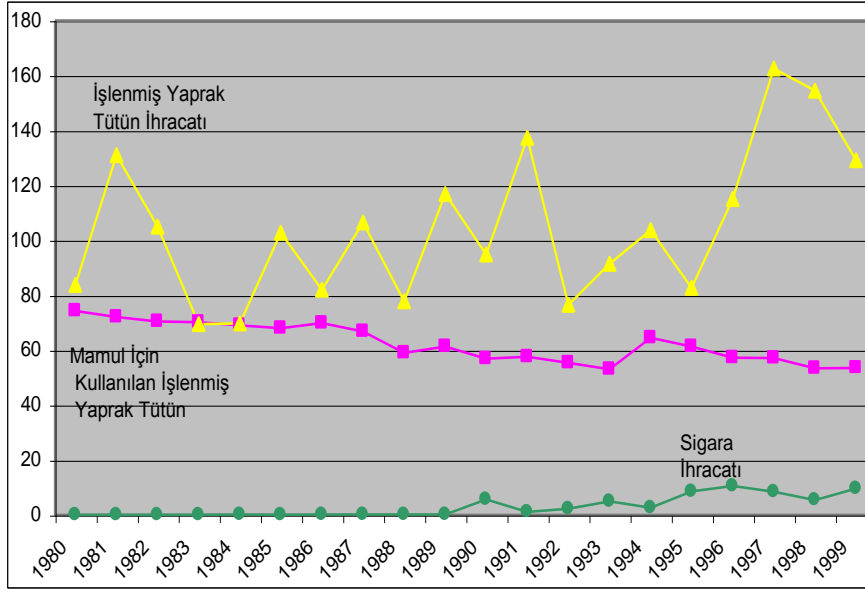

Grafik 4-1: Türkiye'de Sigara ve Tütün İthalatında Meydana Gelen Gelişmeler (Bin Ton)

Kaynak: DPT (Yıllık Programlar)

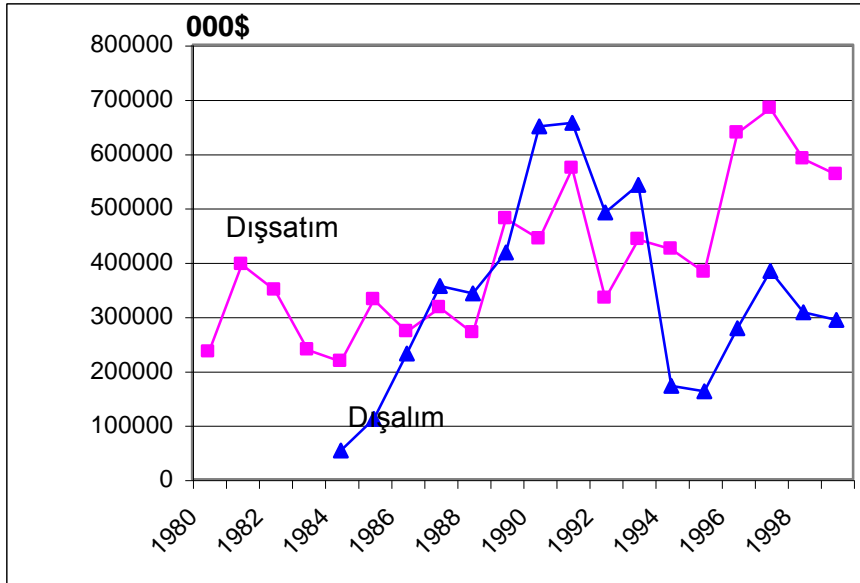
1980 yılında 59 bin ton olan sigara talebi ise 1999 yılında 115 bin tona yükselmiştir. Türkiye'nin toplam sigara tüketimi içinde filtreli sigaranın payı 1980 yılında %63 iken, bu oran 1999 yılında %99'a yükselmiştir. Türkiye'de üretilen sigara için kullanılan tütün miktarı içinde ithal edilen tütünün payı 1989 yılında %6.7 iken, bu oran 1999 yılında %40'a ulaşmıştır. Türkiye'de tütün ithalatı özel sektör ve Tekel tarafından yapılmaktadır (Ek Çizelge 2-18).

1980 yılında sigara üretiminde kullanılan işlenmiş yaprak tütün miktarı 74 bin ton iken, sigara talebindeki gelişmelere paralel olarak sigara üretiminde kullanılan işlenmiş yaprak tütün miktarı %30 oranında azalarak, 1999 yılında 54 bin tona gerilemiştir. Türkiye 1979-83 döneminde beş yıllık ortalamaya göre yılda ortalama 96 bin ton işlenmiş yaprak tütün ihracatı (İYTİH) yaparken, ihracat artarak 1995-99 döneminde yıllık ortalama 129 bin tona yükselmiştir. Söz konusu iki dönem arasındaki ihracatın artış miktarı %34.4 olmuştur. Türkiye 1995-1999 dönemi beş yıllık ortalamaya göre yılda ortalama 9.7 bin ton sigara ihracatı yapmıştır (Grafik 4.2). 1999 yılı itibariyle Türkiye'nin toplam tütün ve sigara ihracatı değeri, 561 milyon \$ ithalat değeri ise 293 milyon \$'dır. Son altı yıldır tütün ve mamülleri yönünden Türkiye net ihracatçı durumundadır (Grafik 4.3).

Kaynak: DPT (Yıllık Programlar):

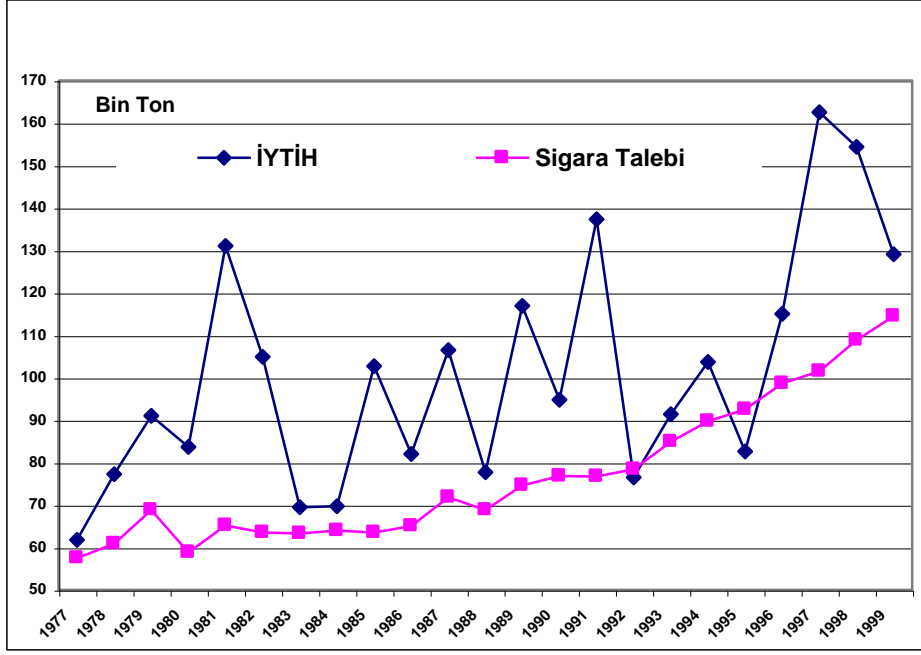
Grafik 4-2: Türkiye'de Mamul İçin İşlenmiş Yaprak Tütün Miktarı, İşlenmiş Yaprak Tütün İhracatı ve Sigara İhracatında Meydana Gelen Gelişmeler (bin ton)

Grafik 4-3: Türkiye'nin Tütün ve Mamülleri Dış Ticaretinde Meydana Gelen Değişmeler

Kaynak: DİE Dış Ticaret İstatistikleri, Çeşitli Yıllar

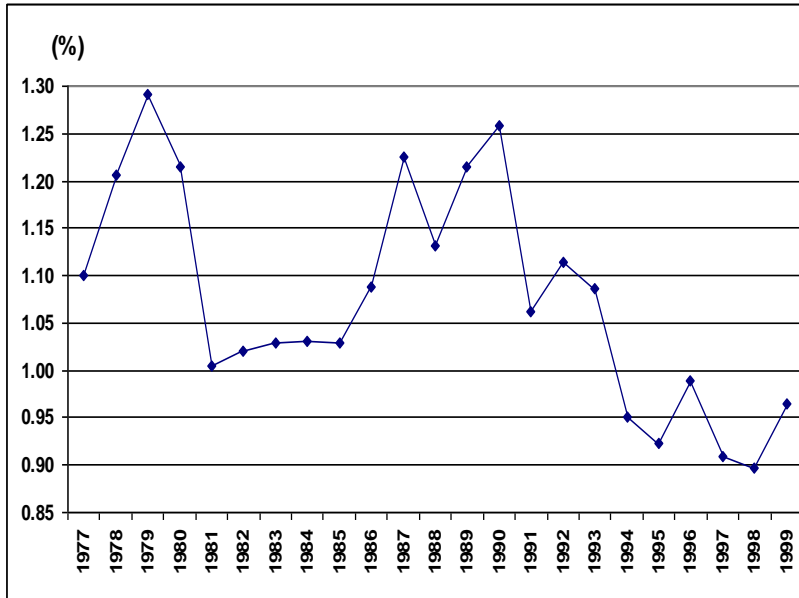
Türkiye'de tüketilen (talep edilen) sigara miktarı içinde Tekel tarafından üretilen sigaraların payı 1984 yılından itibaren giderek ve istikrarlı bir şekilde azalarak 1999 yılında %70'e kadar gerilemiştir. Diğer bir ifadeyle, yabancı markalı sigaraların Türkiye sigara piyasasındaki payı 1999 yılı verilerine göre %30 civarındadır. Tütünün iç talep, ihracat ve ithalat cephesindeki gelişmeleri Grafik 4.4, 4.5, 4.6, ve 4.7'den izlenebilir. Grafik 4.4'de sigara talebi ve işlenmiş yaprak tütün ihracat miktarlarındaki artış trendi görülmektedir. Grafikten görüldüğü gibi sigara talebi ılımlı bir trend artışı sergilerken tütün ihracatında dalgalı bir seyir görülmektedir.

Grafik 4-4: Sigara Talebi ve İşlenmiş Yaprak Tütün İhracatı

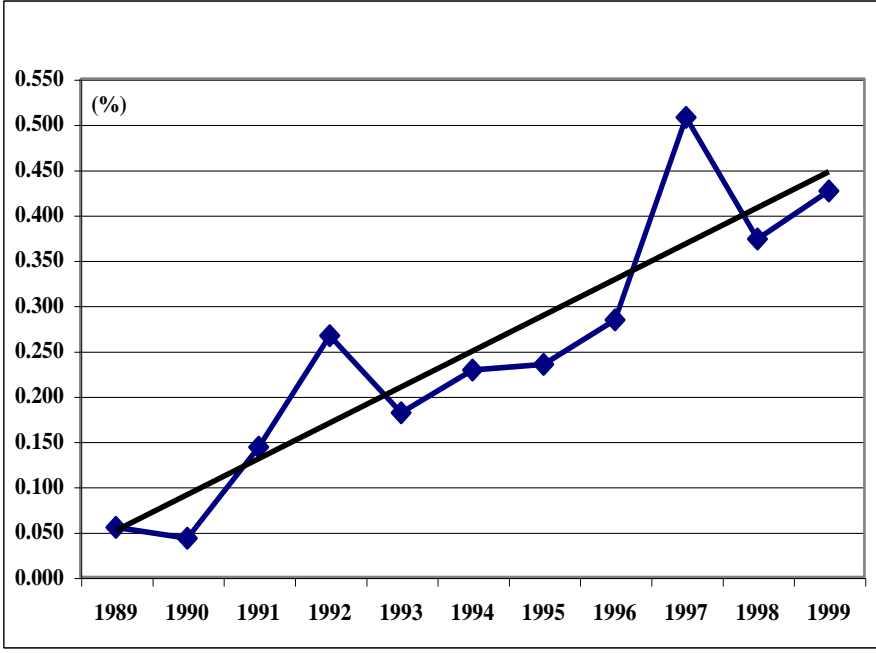
Kaynak: DPT (Yıllık Programlar)

Türkiye’de sigara tüketiminin, üretime oranı, Grafik 4.5’de verilmiştir. Görüldüğü gibi, son yıllarda üretim tüketimden %5-10 oranında daha yüksektir. Grafik 4.6, sigara üretiminde kullanılan işlenmiş yaprak tütünün sigara talebine oranını göstermektedir. Şekilden izlenebileceği gibi, Türkiye’de sigara üretiminde kullanılan işlenmiş yaprak tütün miktarının, sigara tüketimine oranı %45 düzeylerine kadar düşmüştür. Bu oran, kabaca tüketilen sigara içindeki yerli tütün oranıdır. Grafik 4.7, tütün ithalat miktarının sigara talebine oranını göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, bu oran, Türkiye’de tüketilen sigara içindeki yabancı tütünün payıdır. Grafik 4.6 ve Grafik 4.7 'de verilen oranlar toplamının bire eşit olmamasının nedeni, ithal edilen tütünün bir kısmının sigara ihracatı yoluyla tekrar yurt dışına çıkmış olmasının sonucudur. Tekelin ulusal filtreli sigara pazar payındaki gelişme ise Grafik 4.8’de görülmektedir.

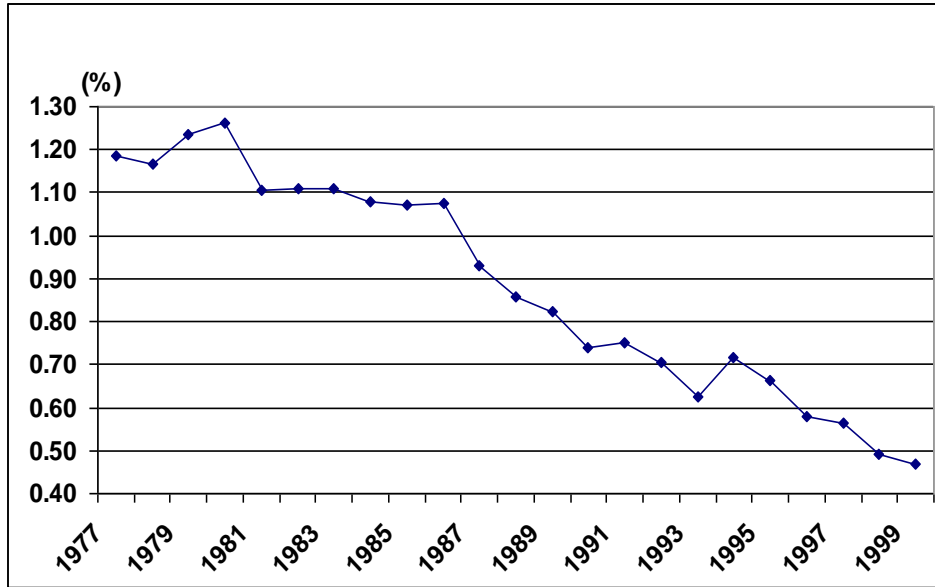
Grafik 4-5: Sigara Tüketiminin Sigara Üretimine Oranı

Kaynak: DPT (Yıllık Programlar)

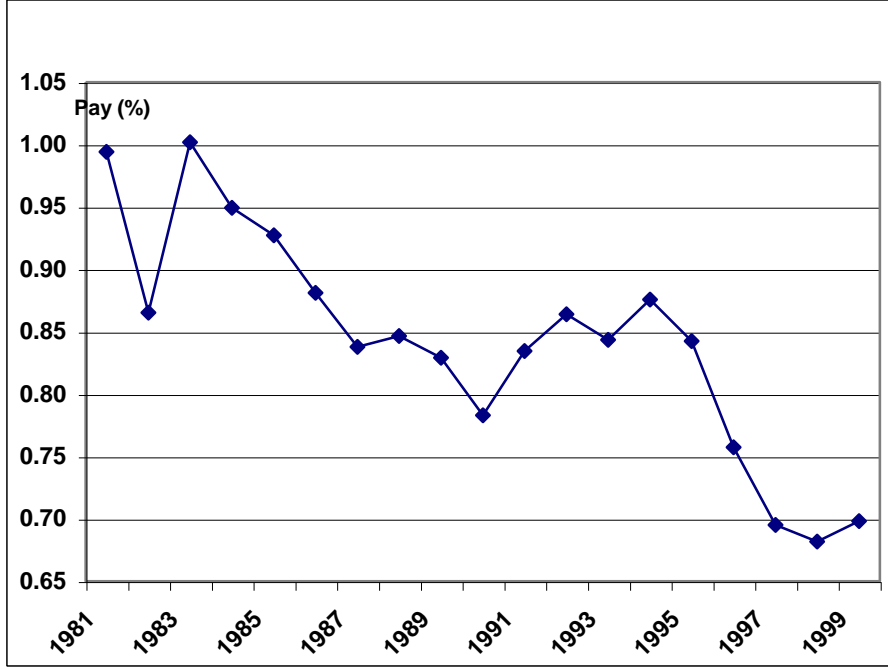
Grafik 4-6: Tütün İthalatının Sigara Talebine Oranı

Kaynak: DPT (Yıllık Programlar)

Grafik 4-7: Sigara Üretiminde Kullanılan İşlenmiş Yaprak Tütünün Sigara Talebine Oranı

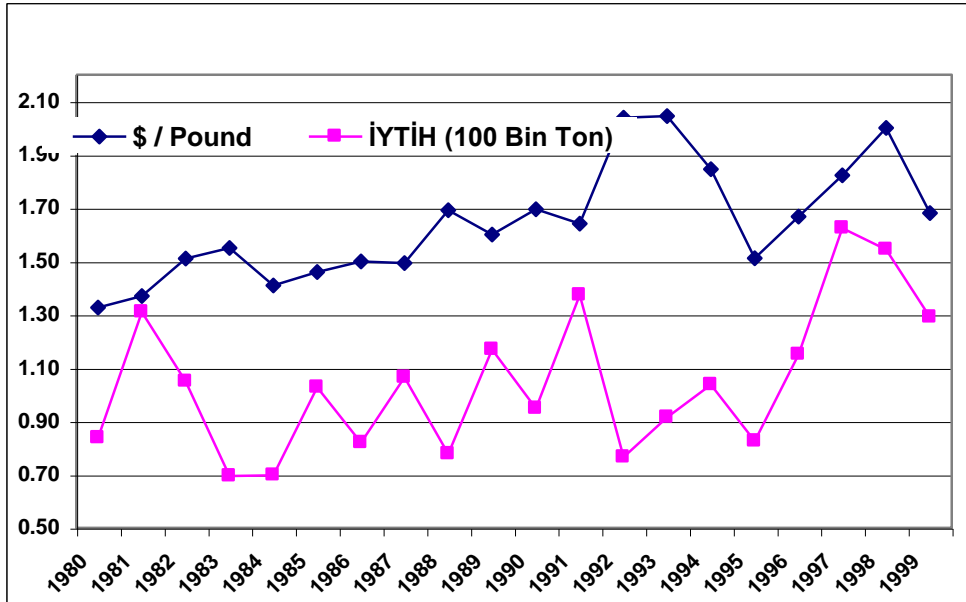
Kaynak: DPT (Yıllık Programlar)

Grafik 4-8: Filtreli Sigara Satışları (Talebi) İçinde Tekelin Payı (%)

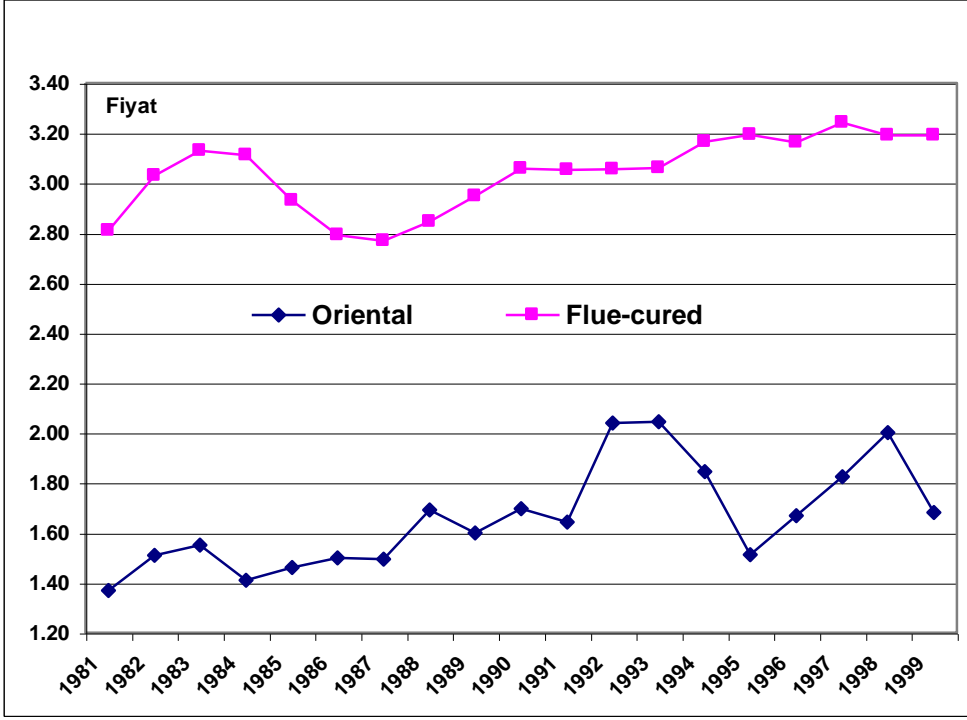
Kaynak: DPT (Yıllık Programlar) ve Tütün İşletmeleri Genel Müdürlüğü Kayıtları

Grafik 4.9’de işlenmiş yaprak tütün ihracatı ve ihracat fiyatı görülmektedir. Grafik 4.9’dan da izlenebileceği gibi, İYTIH miktarındaki dalgalanma ihracat birim fiyatından (değer) daha fazladır. Fiyat ve miktar hareketleri izlendiğinde ihracat miktarı üzerinde ihracat fiyatının etkisi tam olarak görülememektedir. Grafik 4.10’da ise, Türkiye’nin tütün ihracat fiyatı ile ABD’nin flue-cured tütün ihracat fiyatı karşılaştırmalı olarak sunulmuştur.

Grafik 4-9: İşlenmiş Yaprak Tütün İhracat Fiyatı ve Miktarı

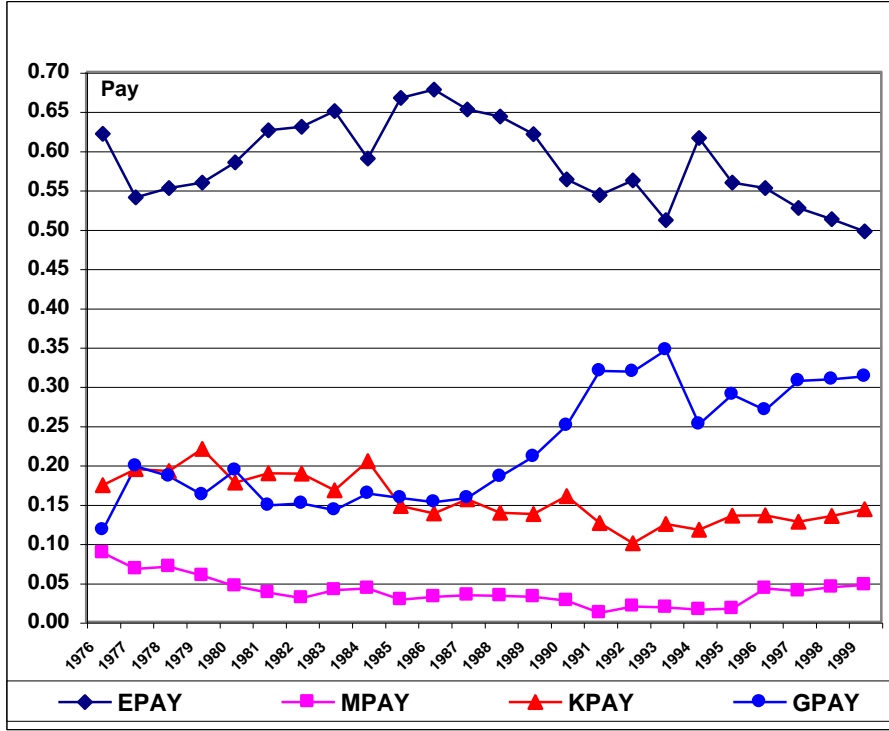
Kaynak: DPT (Yıllık Programlar) ve DİE Dış Ticaret İstatistikleri, Çeşitli Yıllar

Grafik 4-10: Türkiye ve ABD Tütün İhracat Fiyatları (\$/Pound)

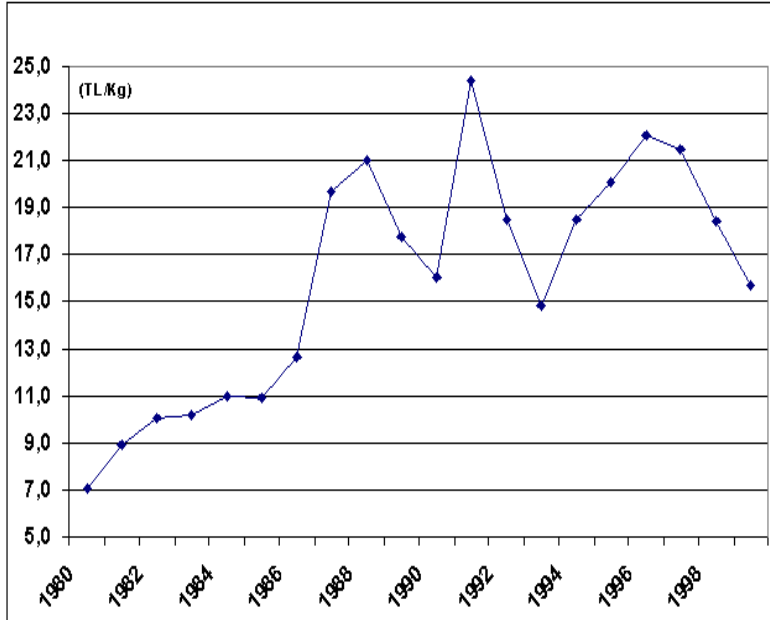
Kaynak: ABD, USDA/FAS (ABD Tarım Bakanlığı Dış Ticaret Servisi) Raporları

1980-1999 döneminde tütün arzında da dikkate değer gelişmeler olmuştur. 1979-1981 döneminde üç yıllık ortalamaya göre yılda ortalama 200 bin ton tütün üretimi yapılırken, üretim miktarı 1986 yılında 157 bin tona gerileyerek son yirmi yılın en düşük seviyesine ulaşmış, bu yıldan sonra tekrar artmaya başlamış ve 1993 yılında 339 bin tona yükselmiştir. 1994 yılında kota uygulamasının başlamasıyla üretim 188 bin tona düşmüştür (Çizelge 2.7). 1999 yılındaki üretim miktarı ise 259 bin ton olarak gerçekleşmiştir. Grafik 4.11 son çeyrek yüzyıllık dönemde tütün üretiminden bölgelerin (Ege, Marmara, Karadeniz ve Güneydoğu Anadolu) aldığı paydaki değişimleri göstermektedir. Şekilden görüldüğü gibi, 1986 yılından itibaren Ege ve Karadeniz bölgesinin tütün üretimindeki payları azalma eğilimine girmiş, buna karşın aynı yıldan itibaren Güneydoğu Anadolu bölgesinin payında dikkate değer bir artış başlamıştır. Güneydoğu Anadolu bölgesinin payı 1980'li yılların ortalarında %10 civarlarında iken 1990'lı yıllarda %18'e kadar çıkmıştır.

Grafik 4-11: Bölgelerin Tütün Üretimindeki Paylarındaki Değişmeler

Tütünde üretici eline geçen fiyatlar 1980 yılından 1989 yılına kadar istikrarlı bir şekilde artış göstermiştir. 1980 yılından 1989 yılına kadar fiyatlardaki reel yükselme 1980 yılına göre 3 katlık bir artışı ifade etmektedir. Üretici fiyatları, 1989 yılından sonra çok büyük dalgalanma sergilemiştir. 1989 yılından sonra fiyatlar özellikle seçim öncesi veya seçim yapılan yıllarda diğer yıllara göre daha yüksek olmuştur. Fiyatlardaki son 19 yıllık gelişme trendi Grafik 4.12’de görülmektedir.

Grafik 4-12: Tütün Reel Üretici Fiyatları (1968=100)

Buraya kadar yapılan incelemeler Türkiye tütün piyasasının 1980 sonrası durumunu ortaya koymaktadır. Piyasadaki genel seyir ve gidiş, grafik ve trendler yardımıyla izlenebilmektedir. Ancak, trendlerin izlenmesi piyasadaki etkileşimin ekonomik nedenlerini ve değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini tam olarak yansıtamamaktadır. Örneğin grafikler ve indeksler ihracat fiyatları

değiştğinde tütün ihracatının ne kadar değişeceğini açıklamada oldukça yetersiz analiz araçlarıdır. Üretici fiyatları değiştğinde üretimin ne kadar değişeceğini ve bu değişimin ihracat, ithalat ve stok seviyeleri üzerinde ne kadar etki yaratacağını grafik ve indeksler aracılığıyla söylemek olanaklı değildir. Bu örneklerdeki sorulara ve benzer diğer birçok soruya verilecek doğru yanıtlar karar vericilerin kararlarını daha rasyonel vermelerini sağlayabilecektir. Örneğin, 1995 ve 1996 yıllarında uygulanmış olan tütün üretim kotasından vazgeçmenin sonuçları neler olmuştur veya kota uygulaması devam etseydi sonuçlar ne olurdu sorularına verilecek yanıtlar tarım politikası aktörleri için önemli bilgilerdir. Tütün üretiminde neden kota uygulaması gereklidir sorusuna cevap verilebilmesi için tütün arz ve talebinin fiyat değişmelerine gösterdiği tepki hakkında bilgi sahibi olunması gerekir.

Eğer bir ürünün arzı esnek veya fiyat değişmelerine verdiği tepki çok yüksek iken, talep fiyat değişmelerine çok az tepki gösteriyor ise üretim kotasının, maliyeti en az olan politika aracı olduğu bildirilmektedir (Garner 1987). Arz ve talebin fiyatlara gösterdiği tepki esneklik aracılığıyla ölçülür. Esneklik hesapları ise arz ve talebin ekonomik teoriden hareketle tanımlanmasını ve ekonometrik tahminini gerektirir.

İşte yukarıda konu edilen bir çok soruya cevap verebilmek için Türkiye tütün piyasası için geliştirilen kısmi denge modeli aşağıda kısaca açıklanmıştır. Kısmi denge modelinin yapısı açıklandıktan sonra, modelden tahmin edilen ekonomik analiz araçları (esneklikler) ortaya konmuştur. Bölümün sonunda kısmi denge modeli yardımıyla gelecek on yıllık dönem için hazırlanan temel projeksiyonlar verilmiştir. Temel projeksiyonlar oluşturulduktan sonra da kota uygulaması devam etseydi sonuçlar ne olurdu sorusuna yanıt aranmış ve elde edilen sonuçlar bölüm sonunda sunulmuştur.

4.2. Türkiye Tütün Piyasası Kısmi Denge Modeli

4.2.1. Yöntem

Tütün için geliştirilen kısmi denge modelinin beş davranışsal ve bir özdeşlik olmak üzere altı eşitliği bulunmaktadır. Davranışsal eşitlikler tütün arzı, tütün talebi (sigara), tütün ihracatı, tütün ithalatı ve fiyat transfer modellerinden oluşmaktadır. Tütün stok seviyesi ise, Pazar denge şartından (market closure) kalıntı eşitliği olarak türetilmiştir. Kısmi denge modelinde tütün arzı, dört bölge olarak, ekim alanı ve verim modellerinden hareketle tahmin edilmiştir (Eşitlik 4.1). Bölgeler Ege, Marmara, Karadeniz, ve Orta-Doğu-Güneydoğu Anadolu bölgeleridir.

$$(Eşitlik 4-1) Q_t^s = [A_{1,t} * V_{1,t} + A_{2,t} * V_{2,t} + A_{3,t} * V_{3,t} + A_{4,t} * V_{4,t}]$$

Eşitlikte,

Q_t^s t yılındaki tütün arzını ($t_1=1980, \dots, t_{19}=1999$),

A_1 1. bölgede (Ege) tütün ekimi yapılan alanı ve

V_1 1. bölgede (Ege) tütün tarımında birim alana verim düzeyini göstermektedir.

$A_2, A_3, A_4, V_2, V_3, V_4$ sırasıyla Marmara, Karadeniz ve Orta-Doğu-Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki tütün ekim alanlarını ve hektar başına tütün verimini göstermektedir.

Üretim miktarına bölgesel bazda ekim alanı ve verim modellerinden hareketle ulaşmanın bazı avantajları vardır. Bu avantajlar kota uygulamasının bölgesel olması ve fiyat değişmelerinin üretim üzerindeki etkisinin bölgesel olarak farklılık göstermesi olarak ifade edilebilir.

Bölgesel bazda verimi etkileyen değişkenler farklı olabilir. Her bir üretim bölgesi için ekim alanı ve verim modellerinin genel formu aşağıdaki gibi tanımlanmıştır.

$$(Eşitlik 4-2) A_{i,t} = f(A_{i,t-1}, GR_{t-1}^t, D)$$

$$(Eşitlik 4-3) V_{i,t} = f(T, P_{t-1}^t, D)$$

Eşitlik 4.2 ve 4.3'de, GR_{t-1}^t tütünün birim alana reel gayrisafı hasılasını, P_{t-1}^t üretici eline geçen reel tütün fiyatını ve D kukla değişkeni (verim için yağış durumunu ve ekim alanı için bölgeye özel değişimler; örneğin 1995 ve 1996 yılları için kota uygulamasını) T ise trend değişkenini göstermektedir.

Tütün kısmi denge modelinin, ikinci temel davranışsal eşitliği tütün talep modelidir. Bilindiği gibi, talep tüketici düzeyinde belirlendiğinden, tütün talebini tahmin etmek kısmi denge modelinin en zor ve en önemli unsurlarından biridir. Bunun için, öncelikle sigara talebi tahmini gereklidir. Sigara talebi tahmin edildiğinde, talep içindeki yerli tütün miktarı oranı dikkate alınarak tütün talebi türetilmiş talep olarak tahmin edilebilir. Ancak, bu oran sabit kalmayıp zaman içinde değişebileceğinden (örneğin; toplam sigara talebi içinde yabancı markalı sigaraların payının artması) projeksiyonda yerli tütün katkı oranındaki değişme trend olarak tahmin edilmiştir.

Bu çalışmada sigara talebi fiyat, gelir, nüfus (15 yaş üzeri) ve alışkanlıklara bağlı olarak tanımlanmıştır :

$$(Eşitlik 4-4) \quad Q_t^d = f(Q_{t-1}^d, P_t^{In}, Y)$$

Eşitlik 4.4'de Q_t^d yetişkin kişi başına sigara tüketimini göstermekte olup, toplam tüketimin 15 ve üzeri yaş grubundaki nüfusa bölünmesiyle hesaplanmıştır. P_t^{In} indeks olarak hesaplanmış ve TEFE ile düzeltilmiş sigara fiyatlarını göstermektedir. Y kişi başına harcanabilir gelirin tahmincisi olup, bu değişkeni temsilen 1987 fiyatlarıyla kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) alınmıştır.

Sigara talep fonksiyonunda toplumun eğitim düzeyindeki gelişme, sigara tüketimini azaltma kampanyaları, sigara reklamları ve sigara içilen mekanların sınırlandırılması gibi talep kaydırıcıları temsil edecek kukla değişkenler veya indeksler ilave edilebilir. Ancak, bu çalışmanın amacı yapısal analizden çok projeksiyon üretmek ve politika analizi olduğu için talep fonksiyonunda bahsedilen bu değişkenler ihmal edilmiştir.

Alışkanlıkları yansıtan tüketimin gecikmeli değerlerinin modelde açıklayıcı değişken olarak kullanılması büyük olasılıkla bahsedilen talep kaydırıcıların ihmal edilmesinin yaratacağı yanlılığı ortadan kaldırmaya yeterlidir. Çünkü eğitim, reklam ve sağlık kampanyaları öncelikle alışkanlıkların değişmesiyle talep eğrisini kaydıran değişkenlerdir.

Kısmi denge modelinin üçüncü davranışsal eşitliği ise ihracat modelidir. İhracat (Q_t^{Ex}) modelinde açıklayıcı değişkenler tütün ihracat fiyatı (P_t^{Ex}) ve döviz kuru (Exr).

$$(Eşitlik 4-5) \quad Q_t^{Ex} = f(P_t^{Ex}, Exr)$$

Modelin dördüncü davranışsal eşitliği, tütün ithalat modelidir. Yerli tütünde olduğu gibi ithal tütün de sigara üretiminde bir girdidir ve türetilmiş talep olarak dikkate alınmıştır. Tüketilen sigara miktarı içinde ithal tütünün payının giderek artacağı dikkate alınarak, tütün ithalatı sigara talebine oranlanmış ve bu orandaki değişme büyüme modelinden tahmin edilmiştir. İthalat, trend tahmini olarak elde edildiğinde, ihracat yoluyla çıkan miktar için ayrı bir tahmin yapmaya gerek yoktur. Eşitlik 4.5'de her iki taraf sigara talebine oranlandığında sigara talebi/ ithal tütün oranı trendin fonksiyonu olarak elde edilir (Eşitlik 4.6).

$$(Eşitlik 4-6) \quad Q_t^{Im} = f(Q_t^d, T)$$

Bölümün giriş kısmında açıklandığı gibi, Türkiye tütün piyasası ithalat ve ihracat aracılığıyla dünya fiyatları ile doğrudan ilgilidir. Tütüne ilave olarak, Türkiye ayrıca son yıllarda sigara ihracatı da yapmaktadır. Bundan dolayı tütün üretici fiyatları dünya fiyatlarından fiyat transfer (aktarım) eşitliği yardımıyla tahmin edilmiştir. Buna göre ulusal fiyatlar; dünya fiyatı, döviz kuru ve tarife oranlarındaki değişimin bir fonksiyonudur. Eğer fiyat transfer eşitliğinden fiyat transfer esnekliği 1

olarak tahmin edilirse veya istatistik olarak birden farksız ise ulusal fiyatlar dünya fiyatlarındaki değişimle aynı yönlü hareket etmektedir (Bkz. Bredahl ve ark., 1979).

$$(E\text{şitlik 4-7}) \quad P_t^D = f(P_t^W, Exr, t)$$

Eşitlikte, P_t^D ve P_t^W , sırasıyla ulusal ve dünya fiyatlarıdır. İthalatta alınan tarifeleri ise t temsil etmektedir. 1996 yılından itibaren tüm vergiler tarifeye dönüştürülmüştür (Ek 2). Bu çalışmada öncelikle Türkiye tütün ihracat fiyatı ile ABD Flue-cured tütün ihracat fiyatı arasındaki ilişki (korelasyon) ve ABD üretici fiyatları ile ihracat fiyatları arasındaki ilişki geçmiş 15 yıllık zaman serisinden incelenmiştir. Fiyatlar arasında bire bir ilişki bulunmuştur. Bundan dolayı fiyat transfer modelinde dünya fiyatı olarak ABD üretici fiyatları alınmıştır. ABD üretici fiyatlarını kullanmanın bir diğer gerekçesi de, ABD'nin dünyanın en büyük tütün ihracatçısı ve fiyat belirleyicisi (price maker) olması ve gelecek on yıllık süre için ABD tütün üretici fiyat projeksiyonlarının mevcut olmasıdır* Tütün fiyatları fiyat transfer modeli aracılığıyla dünya fiyatlarından aktarıldığından, piyasa denge şartını sağlamak için tütün stok modeli özdeşlikten kalıntı eşitliği yoluyla hesaplanmıştır (Eşitlik 4.8).

$$(E\text{şitlik 4-8}) \quad Q_t^{st} = [(Q_t^s + Q_t^{Im}) - (Q_t^d + Q_t^{EX} + Q_{t-1}^{st})]$$

Eşitlik (4.8)'de Q_t^{st} stok seviyesini göstermektedir.

Tütün pazarındaki etkileşimi ortaya koymak için gerekli fiyat bağlantıları da fiyat transfer modeli ile kurulmuştur. Projeksiyon dönemi için sigara fiyatları, tütün fiyatından fiyat transfer modeli yardımıyla tahmin edilmiştir. Burada, sigara üretiminde kullanılan diğer girdilerin enflasyona paralel değişeceği ve sigara üzerinden alınan vergi oranlarının sabit kalacağı kabul edilmiştir. Modelde gerekli olan dönüşüm katsayıları (sigara içinde ortalama yerli ve yabancı tütün oranı) projeksiyon dönemi için son on veya on beş yıllık seriler kullanılarak trend modelinden tahmin edilmiştir.

Eşitliklerin tanımlanmasından da anlaşılacağı gibi, kısmi denge modelinin yapısında bir çok ekonomik değişken bulunmaktadır. Bunlar gelir, fiyat indeksleri, sigara fiyatı, tütün üretici fiyatı, gümrük tarifesi, dünya fiyatı ve döviz kurudur. Model bir çok politikanın etkisini analiz etmeye elverişli yapıdadır. Örneğin, ilave vergiler yoluyla sigara fiyatı artırıldığında talep ve stok düzeyi ne kadar değişecek sorusuna yanıt vermek olasıdır. Üretim kotasının devam ettirilmesi durumunda stok durumu ne olurdu sorusunun yanıtı da model yardımıyla cevaplandırılabilir. Ayrıca talebin belirli bir yüzdesi olarak stok seviyesi sabit tutulduğunda üretim kotasının ne olması gerektiği sorusuna da kısmi denge modeli yanıt verebilecek yapıdadır.

4.2.2. Modelde Kullanılan Veriler

Çalışmada kullanılan sigara tüketimi, mamul için kullanılan yaprak tütün, tütün ihracatı, tütün ithalatı, sigara üretimi ve sigara ihracatı ile ilgili veriler, Devlet Planlama Teşkilatının (DPT) yıllık programlarından alınmıştır. Tütün ekim alanı, üretim, verim ve tütün üretici fiyatları ile ilgili veriler, Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE)'den sağlanmıştır. Tekele ait veriler Tütün İşletmeleri Genel Müdürlüğünden elde edilmiştir. İhracat birim değerleri ise DİE'den alınan ihracat miktar ve değer verilerinden hesaplanmıştır. Modelde kullanılan nüfus, GSYİH, ABD doları döviz kuru ve TEFE de DİE'nin çeşitli yayınlarından elde edilmiştir. ABD'nin tütün üretici fiyatları ABD Tarım Bakanlığının (USDA) yayınlarından sağlanmıştır. Tütün ithalatından alınan tarife ve diğer vergiler ise Dış Ticaret Müsteşarlığından (DTM) sağlanmıştır. Çalışmada kullanılan arz, talep, ticaret ve sigara pazarına ait diğer bilgiler ile ithalat rejimine ait bilgiler Ek-2'de sunulmuştur.

* USDA Agricultural Baseline Projections to 2009, Staff Report, February, 2000, WAOB-2001, U.S.

4.2.3. Model Tahmin Sonuçları ve Dönem Ortalamasından Hesaplanan Esneklikler

Modellerin tahmin sonuçları (açıklayıcı değişkenlerin katsayı tahminleri ve model için mükemmellik testleri) Ek-2'de verilmiştir. Burada sadece modellerin tahmininden elde edilen açıklayıcı değişkenlerin katsayıları ve değişkenlerin veri dönemi ortalaması kullanılarak hesaplanan esneklikleri üzerinde durulmuştur (Çizelge 4.1). Talep esneklikleri (fiyat-talep ve gelir-talep) kısa ve uzun dönem olarak hesaplanmıştır. Sigara talep modelinin tanımlanmasından da görülebileceği gibi, alışkanlığı temsil etmek üzere, bağımlı değişkenin bir yıl gecikmeli değeri modelde açıklayıcı değişken olarak kullanılmıştır. Bu durumda talep modeli dinamik model olarak tanımlanmıştır. Dinamik modellerde tahmin edilen katsayılar kullanılarak hesaplanan esneklikler kısa dönem esnekliklerini verir. Kısa dönem esneklikleri ayarlama katsayısına bölündüğünde uzun dönem esneklikleri bulunur. Çalışmada sigaranın gelir-talep esnekliği kısa dönem için 0.18 ve uzun dönem için 0.35 olarak tahmin edilmiştir. Fiyat-talep esneklik katsayısı ise kısa dönem için -0.13 ve uzun dönem için -0.25 olarak hesaplanmıştır.

Gelir- talep esneklik katsayısına göre sigara ihtiyaç malı sınıfındadır ve kişi başına reel gelir %10 artığında sigara talebi kısa dönemde %1.8 ve uzun dönemde %3.5 artacaktır. Bu bulgular, kısa ve uzun dönem gelir yetersizliği dolayısıyla sigara tüketiminin azaldığı veya tüketmeyen tiryakilerin gelir artışıyla birlikte tekrar sigara içmeye başlayabileceği ve zamanla dozunu artıracığı şeklinde yorumlanabilir.

Fiyat talep esneklik katsayısına göre de sigara az esnek bir maldır. Diğer bir ifadeyle, fiyat değişmelerine çok düşük tepki göstermektedir. Fiyat-talep esneklik katsayısının büyüklüğü alışkanlıklara, ikame olanaklarına, tüketim harcaması ve gelir içindeki payına bağlıdır. Sigaranın alışkanlık yaratması, ikame olanağının sınırlı olması (puro) ve son yıllarda tüketici geliri içinde daha küçük pay alması esneklik katsayısının mutlak değer olarak düşük olmasını mantıklı kılmaktadır. Modele göre, sigara reel fiyatları %10 artığında talep, kısa dönemde %1.3 ve uzun dönemde %2.5 azalacaktır. Örneğin sigaradan dışsallık vergisi (externality) adı altında yeni bir vergi alınsa ve bu vergi sigara satış fiyatlarını %100 artırsa sigara talebinde uzun dönemde %25 bir azalma olacaktır. ABD 1998 yılında sigara üzerinden dışsallık vergisi almaya başlamış ve bu vergi sigara fiyatlarının %100'den fazla artmasına yol açmıştır. Bu verginin arkasında yatan mantık, sigara içenlerin sağlık hizmetlerini daha fazla kullanmak zorunda kalması (kanser, diğer hastalıklara direncinin azalması vb) ve bu yolla sigara içmeyenlerin daha kaliteli sağlık hizmeti almasını önlemesidir. Bu durumda sigara içenler içmeyenler üzerinde olumsuz etki (negatif dışsallık) yaratmaktadır. Yakın gelecekte Türkiye'de de dışsallık gerekçesiyle sigaradan yeni vergi alınması olasılığı söz konusu olabilir.

Çizelge 4-1: Tütün Talep ve Arz Esneklikleri

Sigara Talebi Dönem: (1980-1999)	
Gelir (Kısa Dönem)	0.18
Gelir (Uzun Dönem)	0.35
Fiyat-Talep (Kısa Dönem)	-0.13
Fiyat-Talep (Uzun Dönem)	-0.25
Gelir (Kısa Dönem)	
Tansel (1993) Dönem: (1960-1988)	
Gelir (Kısa Dönem)	0.41
Gelir (Uzun Dönem)	0.71
Fiyat-Talep (Kısa Dönem)	-0.21
Fiyat-Talep (Uzun Dönem)	-0.37
Arz (Ekim Alanı)	
Ege Bölgesi	
Birim Alana Hasıla* (Kısa Dönem)	0.55
Birim Alana Hasıla (Uzun Dönem)	0.73
Marmara Bölgesi	
Birim Alana Hasıla	0.59
Yıllık Ortalama Azalış Hızı (%)	3.86
Fiyat-Verim	0.63
Karadeniz Bölgesi	
Birim Alana Hasıla	0.28
Fiyat-Verim	0.58
Orta-Doğu-Güneydoğu Anadolu	
Birim Alana Hasıla (Kısa Dönem)	0.50
Birim Alana Hasıla (Uzun Dönem)	1.25
Türkiye (Toplulaştırılmış)**	
Birim Alana Hasıla (Kısa Dönem)	0.60
Birim Alana Hasıla (Uzun Dönem)	0.97
Fiyat-Verim	0.28
İhracat (Türkiye İhracat Fiyatı)	-0.07
İthal Tütün / Sigara Talep Oranı	
Yıllık Ortalama Artış Hızı (%)	3.95
Mamul İçin Kullanılan İşlenmiş Yaprak Tütün / Sigara Talep Oranı	
Yıllık Ortalama Azalış Hızı (%)	-3.83
Fiyat Transfer Esnekliği	
Dünya Fiyatından Tütün Fiyatına	0.99
Tütün Fiyatından Sigara Fiyatına	1.00

*Birim Alana Hasıla üretici fiyatı ile hektara verimin çarpımını ifade eder ve fiyatlar deflate edilmiş fiyatlardır. **Modelde Türkiye toplam tütün dikim alanı bağımlı değişken ve ağırlıklı birim alana hasıla açıklayıcı değişken olarak kullanılmıştır. Her bölgenin birim alana hasıla verisi bölgenin ekim alanındaki payı ile çarpılarak birim alana hasıla değişkeni ağırlıklı ortalama olarak hesaplanmıştır.

Bu çalışmada tahmin edilen esneklikler Tansel (1993) tarafından yapılan çalışmada tahmin edilen esneklikler ile karşılaştırılabilir büyüklüktedir. Bu çalışmada kullanılan veriler 1980-1999 dönemini kapsamaktadır, Tansel ise 1960-1988 yıllarını kapsayan verileri kullanmıştır. Her iki çalışmanın sonuçları dikkatlice incelendiğinde sigaranın gelir ve fiyat esnekliklerinin zaman içinde azaldığı görülmektedir.

Çizelge 4.1’de birim alana hasılaya bağlı olarak ekim (dikim) alanı esneklikleri bölgeler bazında ve Türkiye toplamı olarak verilmiştir. Türkiye’de tütünün dikim alanının kısa ve uzun dönem arz esneklikleri 0.60 ve 0.97 olarak hesaplanmıştır. Bu açıklamaya göre bu çalışmada Türkiye için verim esnekliğinin 0.28 olduğu dikkate alınır, tütünün kısa dönem arz esnekliği 0.88 (alan + verim) ve uzun dönem arz esnekliği 1.25 olarak hesaplanır. Talebin az esnek olması ve arzın esnek olması tütünde üretim kontrolü uygulamasını zorunlu kılan en önemli sebeplerden biridir.

Çizelge 4.2’den izlendiği gibi, toplam sigara tüketimi içindeki ithal tütünün oranı, yıllık ortalama 3.95 büyümekte ve toplam sigara tüketimi içinde sigara için işlenmiş yaprak tütün talebi yılda ortalama %3.83 azalmaktadır. Bu sonuçlar sigara talebindeki büyümenin ithal tütün talebini artıracakını göstermektedir. Tekel piyasadaki tüketici tercihlerindeki değişmeye paralel olarak ürün geliştirme (örneğin; Tekel 2000’in farklı versiyonları) ve ürün farklılaştırma (ürün özellik seti aracılığıyla marka bağımlılığı yaratma) konusunda hareketsiz kaldığı sürece yabancı markalara pazar payını çok kolay kaptıracaktır. Günümüzde tüketici ve özellikle gençlik, yabancı markalı sigara reklamlarını (otomobil yarışları ve film izlerken, gazete ve duvar afişleri, perakendecilerin masasındaki küllükler vb gibi), çeşitli ortamlarda izlemeye maruz kalmaktadır. Buna karşın Tekel hiç bir şekilde reklam ve promosyon yapmamaktadır. Bunun yanında son yıllarda ürün geliştirme ve çeşitlendirme çabalarından da vazgeçmiştir. Tekelin bu pazarlama anlayışı pazar payını yabancı markalı sigara üreten firmalara kaptırmasını kolaylaştırmaktadır.

4.2.3.1. Türkiye Tütün İhracatının Talep Esnekliği:

Eşitlik 4.5’de tanımlanan tütün ihracat modeli gerçekte ithalatçı ülkelerin Türk tütününe olan talep modeli ile aynı anlama gelmemektedir. Çünkü, talep modelinin tüketici veya son kullanıcı cephesinden hareketle tanımlanması gerekir. Bu durumda, Türkiye’den tütün ithalatı yapan her bir ülke için talep denklemleri tanımlamak ve tahmin etmek gerekir. Türk tütününe olan toplam dış talep her bir ülkenin talep denklemlerinin toplamından oluşur. İhracat talebini tahmin etmek, bazı verilerin uluslararası istatistiklerden sağlanmasının olanaksız olmasından (her bir ülkedeki sigara fiyatları indeksini, sigara tüketim verileri ve tütün talebini etkileyen spesifik demografik değişkenleri) dolayı, oldukça güçtür. Her bir ithalatçı ülke veya önemli ithalatçı ülkelerin, Türk tütününe olan taleplerini davranışsal olarak tahmin edilmesindeki güçlükler nedeniyle, dış talep duyarlılığını belirlemek için aşağıdaki eşitliği kullanma zorunluluğu doğmuştur (Eşitlik 4.9).

$$(Eşitlik 4-9) \quad \varepsilon_{ex} = \left[\varepsilon_d \varepsilon_p \frac{Q^{wim}}{Q^{tex}} - \varepsilon_s \varepsilon_p \frac{Q^{wex-tex}}{Q^{tex}} \right]$$

Eşitlik’te;

ε_{ex} tütün ihracat talep esnekliği

ε_d tütün ulusal talep esnekliği,

ε_s tütün ulusal arz esnekliği,

ε_p tütün fiyat transfer esnekliği,

Q^{wim} dünya ithalatı,

Q^{wex} dünya ihracatı,

Q^{tex} Türkiye tütün ihracatı

Tütün arz ve yurt içi talep esneklikleri ile Türkiye’nin dünya tütün üretimindeki ve ticaretindeki payı bilindiğinde, Türk tütününün ihracat talep esnekliğini hesaplamak oldukça kolaydır (Dölekoğlu, 2000). Bu esneklik Türkiye tütün ihracat fiyatlarını artırdığında alıcı ülkelerin Türk tütününe olan talebindeki değişimin ne olabileceği sorusunu yanıtlar.

1995-1999 dönemi ortalamasına göre, dünya şark tipi tütün ihracatı içerisinde Türkiye 129 bin ton'luk ihracat ile %70 pay almaktadır. Çizelge 4.1'de sunulan esneklikler ve dünya ve Türkiye şark tipi tütün dış ticaret rakamları formülde yerine konulduğunda, ihracat talep esnekliği, kısa dönem için -0.88 ve uzun dönem için -1.35 olarak hesaplanmaktadır. Hesaplanan esneklikler Türkiye tütün ihracat fiyatlarını artırdığında ihracatın çok büyük bir düşme göstereceğini ifade etmektedir. Örneğin, ABD dolar kurundaki artış enflasyonun %10 gerisinde kaldığında, kabaca Türk tütününün ihracat fiyatı alıcılar için %10 artacak ve alıcılar alımlarını kısa dönemde %8.8 ve uzun dönemde %13,5 azaltacaklardır. Dünya tütün stok seviyesinin dünya tütün tüketimine eşit olduğu ve ABD'nin tütün talebindeki azalma dikkate alındığında, Türk tütününün ihracat talep esnekliğinin yüksek olması mantıklı gözükmemektedir. Türkiye'nin tütün ihracatında ABD'nin payı %30 oranında seyretmektedir. Diğer yandan ABD'de sigara talebinin azalması ise, Türkiye'nin ABD'ye tütün ihracatının miktar olarak azalması anlamına gelmektedir.

4.2.3.2. Tütün Net Ticaret Esnekliği

Net ithalatçı veya net ihracatçı bir ülke için net ticaret esnekliği aşağıdaki formül yardımıyla hesaplanır (Eşitlik 4.10) (Houck,1992).

$$(Eşitlik 4-10) \quad \varepsilon_e = \left[|\varepsilon_s| * \left| \frac{Q^s}{Q^t} \right| + |\varepsilon_d| * \left| \frac{Q^d}{Q^t} \right| \right]$$

Formüle göre, dış ticaret esnekliği, mutlak değer olarak ulusal arz ve talep esnekliklerinin ağırlıklı ortalamasıdır. Ağırlık olarak sırasıyla ulusal arz-net ticaret ve ulusal talep-net ticaret oranları kullanılmaktadır. Ticaret esneklikleri mutlak değer olarak ulusal arz ve talep esnekliklerinden büyüktür. Çünkü, Eşitlik 4.10'da arz-ticaret oranı (Q^s/Q^t) ve talep-ticaret oranı (Q^d/Q^t) en az bire eşit veya daha büyük olur. Çizelge 4.1'de verilen arz ve talep esneklikleri ve 1995-1999 dönemi yıllık ortalama üretim, talep ve net ticaret (ihracat-ithalat) rakamları, Eşitlik 4.10'da yerine konulduğunda, Türkiye'nin tütün net ticaret esnekliği kısa dönem için 1,05 ve uzun dönem için 1,81 olarak hesaplanmıştır. Esneklik dünya fiyatları değiştiğinde Türkiye'nin net ticaretinin ne kadar değişeceğini gösterir. Esneklik katsayısına göre dünya tütün fiyatları %10 artığında uzun dönemde Türkiye'nin net tütün ticareti % 18,1 artacaktır. Dünya fiyatları artığı zaman Türkiye'nin tütün ithalatı azalacak, buna karşın tütün ihracatı artacak ve ülke net ihracatçı olduğu için net değişme %18,1 olacaktır. Esneklik tersinden düşünüldüğünde dünya tütün fiyatları %10 düştüğünde Türkiye'nin net tütün ticareti veya ihracatı %18,1 azalacaktır. Çünkü bu durumda ucuzlayan dünya fiyatları ithalatı artıracak ve net ihracatı azaltacaktır.

4.3. Tütün Arz, Talep, Ticaret ve Stok Projeksiyonları

Projeksiyonda kullanılan dışsal değişkenler Çizelge 4.2'de verilmiştir. Çizelge 4.3'de "kısmi denge modeli" kullanılarak gelecek on yıllık dönem için (2000-2009) tütün arz, talep, ithalat, ihracat ve stok projeksiyonları sunulmuştur. Modelde kullanılan TEFE, GSYİH ve nüfus değişkenlerinin projeksiyonları dışsal veya model dışından alınmış değişkenlerdir.

TEFE ve TÜFE'nin 2001-2002 dönemindeki büyüklükleri, 14 Nisanda açıklanan "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programında" öngörülen hedefler olarak alınmıştır. Çalışmada 2003 ve 2004 yılında TEFE ve TÜFE'nin bir önceki dönemdeki yıllık değişim oranına göre %50 azalarak artış göstereceği kabul edilmiştir.

2001 yılı için yıllık ortalama döviz kuru 1150 bin TL olarak alınmış ve daha sonraki dönemler için TEFE kadar değişim göstereceği kabul edilmiştir. TEFE ve TÜFE'nin 2005-2010 dönemindeki yıllık değişim oranının 2004 yılındaki değişim oranı seviyesinde seyredeceği kabul edilmiştir. Bilindiği gibi nüfus ve gelir talebi belirleyen en önemli iki değişkendir. Projeksiyon çalışmasında kişi başına GSYİH yıllık büyüme hızı 2001 yılı için %4,5 ve diğer yıllar için %4,5 olarak öngörülmüştür. Çalışmada kullanılan nüfus projeksiyonu ise sekizinci beş yıllık kalkınma planı özel ihtisas komisyonu çalışmaları için DPT tarafından kullanılan rakamlardır. Çalışmada kullanılan diğer tüm verilerin (indeks, fiyat, üretim, ithalat, ihracat, verim vb) geçmiş döneme ait serileri DİE, DPT (özel ihtisas komisyonu raporları ve yıllık programlar), TKB (TEAE) ve DTM'den (dış ticaret rejimi ve tarifeler) alınmıştır.

Çizelge 4.3'de sunulan temel projeksiyonlar üretim kotası uygulamasının olmadığı ve 1999 yılında uygulamada olan tütünle ilgili diğer politikaların gelecek on yıllık dönem boyunca aynı şekilde uygulamada kalacağı kabulüne dayanmaktadır. Eğer 1999 yılında yürürlükte olan politikalarda değişiklik olursa ve öngörülen makro ekonomik projeksiyonlarda büyük sapmalar olursa, Çizelge 4.3'deki arz, talep ve ticaret miktarları da temel projeksiyondan farklı olacaktır. Bu nedenlerle, sonuçlar değerlendirilirken bu açıklamalar gözden uzak tutulmamalıdır. Politika ve makro ekonomik değişkenlere ilave olarak, projeksiyon, tütün üretici fiyatlarının dünya fiyatlarındaki değişmeye bağlı olarak değişim göstereceği kabulüne de dayandırılmıştır.

Çizelge 4.3'deki temel projeksiyonlardan izlendiği gibi, gelecek on yıllık dönem süresince tütün üretiminde artış devam edecek ve dönem sonunda ulaşılan üretim miktarı 2000 yılında gerçekleşen üretimden %25 fazla olacaktır. Bu durum kota uygulaması olmadığı durumda gerçekleşecek üretimi göstermektedir. Projeksiyondan görüldüğü gibi tütün talebinde her yıl beş bin ton civarında artış olacak ve dönem sonunda yurt içi talep miktarı 134 bin tona ulaşacaktır. Ancak talep artışının giderek artan oranı ithal tütünle karşılanacağı için projeksiyon dönemi sonunda yurt içi kullanım için işlenmiş yaprak tütüne olan talep miktarı 47 bin tona gerileyecektir. Nitekim, 1999 yılında 49 bin ton olan tütün ithalatı 2010 yılında 86 bin tona ulaşacaktır. 1999 yılında 63 bin ton olan işlenmiş yaprak tütün talebi 2010 yılında 47 bin tona gerileyecektir. Bu durum, sigara talebindeki artışın ithal tütün lehine olacağını ifade etmektedir. Projeksiyon döneminde toplam iç talep büyümesinin ithal tütünle karşılanacak olması ve yerli tütüne olan talebin azalacak olması stok miktarındaki artışı hızlandıracaktır. 2000 yılında 333 bin ton olması beklenen tütün stok miktarının projeksiyon dönemi sonunda 1254 bin tona yükselmesi beklenmektedir. Projeksiyon sonuçlarına göre 2010 yılındaki stok miktarı iç talep miktarının yaklaşık 26.7 katı olacaktır*.

Bu çalışmanın amaçlarından biri de Üretim Sınırlaması ve tütün politikaların tütün pazarı üzerindeki etkisini ve büyüklüğünü sayısal olarak ortaya koymaktır. Çalışmada 2001 yılında tekrar başlatılan üretim kotası uygulamasıda belirlenen miktarın (185 bin ton) stok değişmesini nasıl etkileyeceği araştırılmıştır. Senaryo sonuçları Çizelge 4.4'de görülmektedir. Sonuçlar dönem sonunda stok miktarının 142 bin tona gerileyeceği veya %94 azalarak 1111 bin ton düşeceğini göstermektedir. Sonuçlar kota miktarının 185 bin ton olması durumunda Türkiye'nin tütün stok miktarının üç yıllık iç talep miktarına yeteceğini göstermektedir.

İkinci senaryonun sonuçları Çizelge 4.5'de görülmektedir. Bu senaryo sigara talebini azaltmak için sigara toptan satış fiyatlarını %100 artıracak yeni bir verginin (sağlık vergisi) piyasa üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Senaryo üretime sınırlama getirilmediği duruma göre bir kıyaslamadır. Çizelgeden izlendiği gibi senaryonun uygulanması halinde iç talep ve ithal tütün talebinde aynı oranda azalış görülecektir. Toplam tütün talebindeki azalma 2001 yılında %17, 2002 yılında %24, 2003 ve daha sonraki yıllarda %27 olacaktır. Bu durumda tütün stokları temel projeksiyona göre daha da artacak ve dönem sonunda stok 1286 bin tona ulaşacaktır.

Temel projeksiyonlar ve senaryo sonuçları birlikte değerlendirildiğinde, ortaya çıkan sonuç, Türkiye'nin, tütünde üretim sınırlamasına gitmesinin kaçınılmaz olduğunu göstermektedir. Kısmi denge modeli yıllık kota miktarının ne olması gerektiği sorusunu da açıklığa kavuşturmaktadır.

* DPT yıllık programlarından ve diğer kuruluşlardan tütün stok serileri sağlanamadığı için Çizelge 5.3'de 1998, 1999 ve 2000 yıllarına ait dönem sonu stok miktarları ABD tarım bakanlığı dış tarım servisinden (USDA/FAS) alınmıştır.

Çizelge 4-2: Projeksiyona Esas Olan Veriler

Değişkenler	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Türkiye Makro Ekonomik Verileri	Bir Önceki Yıla Göre Yüzde Değişme											
Kişi Başına GSYİH	-6.4	4.5	-4.5	4.5	4.5	4.5	4.5	4.5	4.5	4.5	4.5	4.5
TEFE	53.1	32.7	57.6	16.6	8.4	4.2	4.2	4.2	4.2	4.2	4.2	4.2
TÜFE	64.9	39.0	52.5	20.0	10.0	5.0	5.0	5.0	5.0	5.0	5.0	5.0
Döviz Kuru (Yıllık Ortalama)	60.6	37.2	100.7	16.6	8.4	4.2	4.2	4.2	4.2	4.2	4.2	4.2
Nüfus artış hızı	1.5	1.4	1.4	1.4	1.3	1.3	1.3	1.3	1.2	1.2	1.2	1.2
Nüfus (15 yaş üzeri) (Milyon)	41.0	41.6	42.2	42.9	43.5	44.2	44.8	45.5	46.2	46.9	47.6	48.3
Tütün Fiyatı	\$ /Pound											
ABD Üretici (Flue-Cured)*	174	179	182	185	188	191	194	196	198	201	204	207

*ABD Tütün Fiyat projeksiyonu USDA (2000) den alınmıştır.

Çizelge 4-3: Tütün Arz, Talep, Ticaret ve Stok Projeksiyonları

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Tütün Arzı	259	257	255	278	288	292	297	302	306	310	315	320
Tütün Talebi	112	115	105	102	103	105	109	113	118	123	128	134
-İşlenmiş Yap. Tütün	63	63	56	52	51	50	49	49	49	48	48	47
Tütün İthalatı	49	52	49	50	52	56	59	64	69	74	80	86
Tütün İhracatı	129	148	145	145	145	145	145	145	145	144	144	144
Tütün Stok Miktarı	314	333	376	446	527	614	707	805	909	1017	1132	1254
-Sigara Talebi	115	117	107	105	105	107	110	114	118	123	127	132
Stok / Tütün Talep	2.8	2.9	3.6	4.4	5.1	5.8	6.5	7.1	7.7	8.3	8.8	9.4
İthalat / Tütün Talep	0.44	0.45	0.47	0.49	0.51	0.53	0.55	0.57	0.59	0.61	0.63	0.65
Yurtiçinde işlenmiş Tütün / Sigara Talebi	0.55	0.54	0.52	0.50	0.48	0.46	0.45	0.43	0.41	0.39	0.38	0.36
İthal Tütün / Sigara Talebi	0.43	0.44	0.46	0.48	0.50	0.52	0.54	0.56	0.58	0.61	0.63	0.65
	Bir Önceki Yıla Göre Yüzde Değişme											
Tütün Arzı	0.3	-0.9	-0.8	8.9	3.5	1.6	1.5	1.7	1.4	1.3	1.5	1.6
Tütün Talebi	8.2	2.6	-8.4	-2.5	0.6	2.3	3.2	3.8	4.2	4.3	4.3	4.4
Tütün İthalatı	20.2	6.3	-4.7	1.3	4.5	6.2	7.0	7.6	7.9	7.8	7.8	7.8
Tütün İhracatı	-16.4	14.6	-1.7	-0.1	-0.1	-0.1	-0.1	-0.1	-0.1	-0.1	-0.1	-0.1
Tütün Stok Miktarı	5.4	6.1	13.0	18.5	18.2	16.5	15.1	13.9	12.9	12.0	11.3	10.7

Çizelge 4-4: Kota Uygulamasının Arz ve Stok Üzerine Etkisi

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Arz										
Senaryo ¹	185	185	185	185	185	185	185	185	185	185
Temel Projeksiyon	255	278	288	292	297	302	306	310	315	320
Değişme	-70	-93	-103	-107	-112	-117	-121	-125	-130	-135
Yüzde Değişme	-27	-33	-36	-37	-38	-39	-40	-40	-41	-42
Stok										
Senaryo ¹	306	283	262	241	222	204	186	170	155	142
Temel Projeksiyon	376	446	527	614	707	805	909	1017	1132	1254
Değişme	-70	-163	-266	-373	-484	-601	-722	-847	-977	-1111
Yüzde Değişme	-19	-37	-50	-61	-69	-75	-79	-83	-86	-89

¹ Üretim kotasının 2001 yılında başlayacağı ve kotanın 200 bin ton olacağı varsayımını içeren senaryo.

Çizelge 4-5: Sigara Sağlık Vergisinin Tütün Talebi, Tütün İthalatı ve Tütün Stok Miktarı Üzerine Etkisi

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Arz										
Senaryo ¹	185	185	185	185	185	185	185	185	185	185
Temel Projeksiyon	255	278	288	292	297	302	306	310	315	320
Değişme	-70	-93	-103	-107	-112	-117	-121	-125	-130	-135
Yüzde Değişme	-27	-33	-36	-37	-38	-39	-40	-40	-41	-42
Stok										
Senaryo ¹	306	283	262	241	222	204	186	170	155	142
Temel Projeksiyon	376	446	527	614	707	805	909	1017	1132	1254
Değişme	-70	-163	-266	-373	-484	-601	-722	-847	-977	-1111
Yüzde Değişme	-19	-37	-50	-61	-69	-75	-79	-83	-86	-89

¹ Sigara talebini azaltmak için, sigara toptan satış fiyatlarını %100 artıracak yeni bir verginin konulmasının içeren senaryo.

5. TÛTÛNDE TRANSLOG GİRDİ TALEP MODELİ

Tütün üretiminde kullanılan girdilere ilişkin üretici talebinin belirlenmesi, tütünle ilgili tarım politikalarının geliştirilmesinde ihtiyaç duyulacak önemli temel bilgileri sağlayacaktır. Aynı zamanda, tarımsal girdilerin çevre etkileriyle ilgili politikalara ışık tutacaktır. Bu amaçla translog girdi talep modeli geliştirilmiştir.

5.1. Girdi Talep Modelinde Kullanılan Veriler

Girdi talep modelinde, dört ayrı bölgeye ait anket verileri kullanılmıştır. Yapılan 300 anketin maliyet verileri gözden geçirildiğinde; işgücü kullanımı, gübre fiyatları ve ilaç fiyatları açısından 52 işletmenin uç değerler gösterdiği belirlenmiştir. Bu nedenle 248 işletmenin verileri dikkate alınmıştır.

Çalışmada; arazi, tarımsal ilaç (herbisit, fungusit, pestisit ve diğer), gübre ve işgücü masraflarının, gerçek maliyeti yaklaşık olarak temsil ettiği kabul edilmiştir. Üretimde kullanılan diğer girdilerin fiyatları veya fiyat indeksleri oluşturulmadığı için girdi talep modeline dahil edilmemiştir. Tarımsal ilaç ve gübre fiyatları, model sonuçlarının tutarlı olması açısından indeks olarak hesaplanmıştır. Tarımsal ilaç indeksinin oluşturulmasında her bir ilacın toplam ilaç harcamaları içindeki payları bulunmuş ve örnek ortalamasına ait harcama payları ile her bir işletmenin ilaca ödediği fiyat (birim değer) çarpılarak indeks elde edilmiştir.

5.2. Yöntem

Mikro ekonomik teorinin kısıtlarıyla uyumlu bir “girdi talep modeli”, kâr veya maliyet fonksiyonundan hareketle tahmin edilebilmektedir. 1960’lı yıllarda üretim ekonomisi ve faktör talebi çalışmalarında Cobb-Douglas üretim fonksiyonu yaygın olmakla birlikte 1970’li yıllardan itibaren, ikinci dereceden Taylor serisine yakın esnek (flexible) maliyet ve kar fonksiyonları kullanılmaya başlanmıştır. Translog, kuadratik ve genelleştirilmiş Leontief fonksiyonları, esnek olarak kabul edilen fonksiyonlar arasındadır.

Bu çalışmada, eldeki maliyet bilgilerinin tek bir çıktıya (tütün) ait olması ve ekonometrik tahmininin kolay olması nedeniyle tütün tarımında girdi talebini belirlemek için *Translog maliyet fonksiyonundan* yararlanılmıştır. Tütün için tahmin edilen translog maliyet fonksiyonu, Eşitlik 5.1’de verilmiştir:

(Eşitlik 5-1)

$$\ln(m) = \alpha_0 + \sum_i \alpha_i \ln(w_i) + \frac{1}{2} \sum_i \sum_j \gamma_{ij} \ln(w_i) \ln(w_j) + \beta_0 \ln(Q) + \beta_1 (\ln Q)^2 + \sum_j \eta_j \ln(Q) \ln(w_j) + \delta D + \sum_j \pi_j \ln(w_j) D + \varphi_3 \ln(Q)(D)$$

Eşitlik 5.1'de:

m: Birim üretim maliyeti (1 kg tütün üretmek için yapılan masraf)

w: Girdi fiyatları vektörü (işgücü, arazi, gübre ve tarımsal ilaç)

Q: Çıktı miktarı (hektara tütün üretimi)

D: Kukla değişken (Orta-Doğu-Güneydoğu Anadolu bölgesi için).

Bu eşitlik, gerçek maliyet fonksiyonuna lokal bir yaklaşımdır. Bu nedenle, gerçek maliyet fonksiyonunda aranan iç bükeylik (concavity) özelliği gözardı edilebilir (Chambers, 1988). Ancak Translog fonksiyonun, gerçek fonksiyona doğru bir yaklaşım sağlayabilmesi için, iç bükeylik göstermesi gerekir. Fonksiyonun bu şartı sağlayıp sağlamadığı, Allen-Uzawa esneklik matrisinin (j x j) özdeğerleri (eigen value) yardımıyla belirlenmiştir. Özdeğerlerin her bir gözlem için sıfır veya negatif olması gerekmektedir. Gözlemlerden birinin iç bükeylik koşulunu ihlal etmesi, tanımlanan translog maliyet fonksiyonunun gerçek maliyet fonksiyonuna temsil etme gücünü tartışmalı hale getirebilmektedir.

Maliyetin en küçüklenebilmesi için, maliyet fonksiyonunun monotonik olması istenir. Diğer bir ifadeyle, üretim arttığında, girdi ikame oranlarının değişmeden kalması arzulanır. Bir maliyet fonksiyonunun monotonik olabilmesi için, girdi paylarının tamamının her gözlem için pozitif değere sahip olması gerekir (Fuller ve ark., 1999; Şener ve Koç 1999).

Eşitlik 5.2'de tanımlanan translog maliyet fonksiyonuna Shephard ön kuramı⁵ uygulandığında, maliyet fonksiyonu pay eşitliklerine bağlı olarak elde edilir (Eşitlik 5.2). Bu eşitlik mikro ekonomik teorinin kısıtlarıyla uyumlu olarak tahmin edilebilir. Yanısıra, ekonometrik tahmini de kolaydır.

(Eşitlik 5-2)
$$s_i = \alpha_i + \sum_j \gamma_{ij} \ln(w_j) + \beta_i \ln(Q) + \delta_i (D)$$

Eşitlik (5.2)'de tanımlanan girdi maliyet fonksiyonu girdi fiyatlarına göre sıfırıncı dereceden homojendir. Diğer bir ifadeyle, kullanılan girdilerin fiyatları aynı oranda artırıldığında, maliyet payları değişmemektedir. Ayrıca Young teoremine göre eşitlik 5.2'de çapraz fiyat esnekliklerinin simetrik olması, maliyet payları toplamının ise 1'e eşit olması gerekir (adding-up). Maliyet fonksiyonu tahmin edilirken, bu özellikler kısıtlamalar olarak modele konulmuştur (Eşitlik 5.3).

(Eşitlik 5-3)
$$\sum_i \alpha_i = 1; \gamma_{ij} = \gamma_{ji}; \text{ve } \sum_i \gamma_{ij} = \sum_i \beta_i = \sum_i \delta_{ik} = 0$$

Model tahmin edildikten sonra aşağıdaki formüller kullanılarak esneklikler hesaplanmıştır:

(Eşitlik 5-4)
$$\varepsilon_{ii} = \frac{\gamma_{ii}}{s_i} + s_i - 1$$

(Eşitlik 5-5)
$$\varepsilon_{ij} = \frac{\gamma_{ij}}{s_i} + s_j$$

⁵ Shephard's Lemma : $\frac{\partial c}{\partial P_i} = y_i$

Pay eşitliklerine bağlı olarak tanımlanan modelden (eşitlik 5.2), Allen ve Morishima ikame esneklikleri hesaplanmıştır. Gübre ile işgücü arasındaki Allen kısmi ikame esnekliği (σ_{ij}), gübre-işgücü çapraz fiyat esnekliğinin işgücü maliyet payına (S_j) bölünmesiyle elde edilmiştir (Binswanger, 1973). Herhangi iki girdinin fiyat oranlarındaki değişmeye bağlı olarak bu girdilerin kullanım oranlarındaki değişmeyi ölçmek için Morishima girdi ikame esneklikleri hesaplanmıştır (Huang, 1991). Morishima girdi ikame esnekliğinin hesaplanmasında eşitlik 5.6'daki formül kullanılmıştır (Chambers, 1988).

(Eşitlik 5-6) $\sigma_{ij}^M = \varepsilon_{ij} - \varepsilon_{jj}$

Eşitlik 5.2'de tanımlanmış olan faktör talep modelinin tahminlenmesi **görüüşte ilgisiz regresyon** (seemingly unrelated regression = SUR), **maksimum likelihood (ML)** veya **üç aşamalı en küçük kareler (3SLS)** yöntemleriyle yapılabilmektedir. Bu çalışmada SUR kullanılmıştır. Sistemin çözüm verebilmesi için eşitliklerden biri tahminin dışında bırakılmıştır. Hangi eşitlik model dışında tutulursa tutulsun tahmin sonuçları değişmeyeceğinden, dışarıda kalan eşitliğin parametreleri toplam kısıttan yararlanarak hesaplanmıştır.

5.3. Model Sonuçları:

Tütün için geliştirilen translog girdi talep modelinde homojenlik kısıtını sağlayabilmek için işgücü, arazi ve gübre fiyat indeksi, tarımsal ilaç fiyat indeksi ile normalleştirilmiştir. Modelin çözüm sonuçları Çizelge 4.1'de sunulmuştur. Buna göre:

- Tahmin edilen 18 katsayıdan 16'sı %5 önem düzeyinde anlamlıdır.
- Çapraz fiyat matrisleri incelendiğinde, simetri kısıtının sağlandığı görülebilir.
- Tarımsal ilaç maliyet payı eşitliğinin parametreleri, model tahmin edildikten sonra toplam kısıt eşitliğinden hesaplanmıştır.
- Diğer koşullar sabitken, maliyet fonksiyonu, kabul edilebilir sınırlarda içbükeydir⁶.
- Fonksiyon monotoniktir⁷.

Çizelge 5.1'de tütün tarımında girdi taleplerinin, girdi fiyatlarındaki değişmelere gösterdiği tepkiyi oransal olarak ölçen esneklikler verilmiştir. Buna göre işgücünün fiyat esnekliği -0.17 iken arazinin -0.70, gübrenin -0.59 ve tarımsal ilacın -0.66 olarak tahmin edilmiştir. Fiyat değişmelerine en duyarlı girdi, arazidir. Arazi fiyatlarındaki %10'luk artış, arazi talebini %7 azaltmaktadır. Fiyat duyarlılığı en az olan işgücünde ise ücretlerdeki %10 düzeyinde bir artış işgücü talebini %1.7 azaltmaktadır. Tütün tarımı önemli ölçüde aile işgücüne dayalı olduğundan, ücret değişimine düşük düzeyde bir tepki göstermektedir denilebilir.

Çapraz esneklikler, tüm faktörlerin birbiriyle ikame olduğunu göstermektedir. Arazi-işgücü ve gübre-arazi arasındaki çapraz esneklikler sırasıyla 0.60 ve 0.43'tür. Buna göre, arazi fiyatları %10 artığında işgücü talebi %6 artacak; benzer şekilde gübre fiyatları %10 artığında ise arazi talebi %4.3 artacaktır. Bu sonuçlara göre arazi kirası %10 artığında üretici arazi miktarını %7 azaltacak ve %6 daha fazla işgücü ikame edecektir. Diğer bir ifadeyle üretici kullandığı arazi miktarı azaldığında bunun yerine ikame edeceği işgücü yoluyla birim alana verimliliği artırarak üretim miktarını korumaya çalışacaktır. Gübre fiyatları %10 artığında gübre tüketimini %5.9 azaltacak ve bunun yerine %4.3 daha fazla arazi ikame edecektir. Diğer bir ifadeyle gübre tüketiminin azalması sonucu ortaya çıkacak verim kaybını ekim alanını artırma yoluyla telafi edecektir. Örneğin gübre fiyatları reel

⁶ Üretimde kullanılan girdilerin fiyatları veya girdilerden en az birinin fiyatı artığında, birim maliyetin artması gerekir. Tütün için tanımlanan translog maliyet fonksiyonunun bu şartı sağlaması, maliyet eğrisinin içbükey (concav) veya lokal içbükey olmasını gerektirir. Talep sisteminin bu şartı yerine getirebilmesi için, Allen ikame esneklikleri özdeğer vektöründe pozitif değer bulunmaması beklenir. Tahmin edilen modeldeki Allen kısmi ikame esnekliklerinin özdeğerlerinden sadece 13'ünün pozitif olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan 11'i sıfır'a çok yakındır. İçbükeylik özelliği sadece iki gözlem tarafından %5 civarında ihlal edilmekle birlikte kabul edilebilir sınırlarda (Laure ve ark., 1996) yer almaktadır.

⁷ Maliyet fonksiyonunun monotonik olabilmesi için tahmin edilen maliyet paylarının her bir gözlem için pozitif olması istenir. Diğer bir ifadeyle üretimin bir birim artması için üretimde kullanılan girdilerin de aynı oranda artması gerekir. Tahmin edilen maliyet paylarından sadece iki gözlem için negatif değerler elde edilmiştir. Bu değerlerin toplam örnek hacmi içindeki oranı sıfıra çok yakın olduğundan, tahmin edilen maliyet fonksiyonu monotonik olarak kabul edilmiştir.

olarak azaldığında daha az alan tütün için kullanılacaktır ve tütün tarımında birim alana daha fazla gübre kullanılacaktır.

Çizelge 5-1: Faktör Talep Modeli Ekonometrik Sonuçları (SUR Tahmini)*

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken: Maliyet Payları			
	İşgücü	Arazi	Gübre	Tarımsal İlaç**
Sabit Terim	1.048 (11.4)	-0.121 (-1.4)	0.071 (3.1)	-0.998
Ln(Tütün Üretim Miktarı)	-0.062 (-4.8)	0.054 (4.2)	0.003 (1.3)	0.005
Ln (İşgücü Fiyatı / İlaç Fiyatı)	0.061 (4.8)	-0.031 (-3.1)	-0.019 (-4.9)	-0.011
Ln (Arazi Fiyatı / İlaç Fiyatı)	-0.031 (-3.1)	0.022 (2.2)	0.006 (3.1)	0.003
Ln (Gübre Fiyatı / İlaç Fiyatı)	-0.019 (-4.9)	0.006 (3.1)	0.010 (4.1)	0.003
Dumm Değişken	-0.304 (-13.1)	0.260 (11.5)	0.026 (5.6)	0.006
R ²	0.44	0.38	0.17	
Ortalama Maliyet Payı	0.749	0.207	0.026	0.018

**Parantez içerisindeki değerler t istatistikleridir. Koyu yazılmış olanlar %1 veya %5 önem düzeyinde istatistiki açıdan anlamlıdır.

*Toplam kısıttan hesaplandığından, t istatistikleri verilmemiştir.

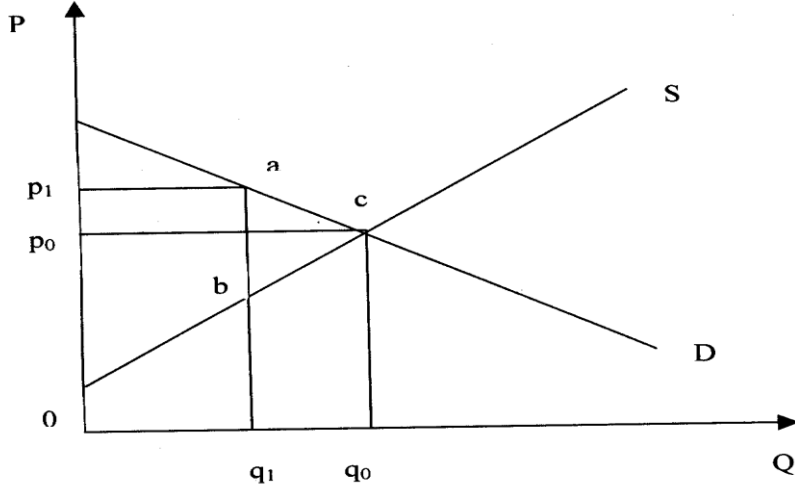
Bu esnekliklerden analizlerde yararlanmanın bir yolu da, uygulanan politikaların sosyal maliyetinin hesaplanmasındaki katkıları olmaktadır. Belirtilen yaklaşımla da, tütünde kota uygulamasının sosyal maliyeti hesaplanmaya çalışılmış ve aşağıda sunulmuştur.

Çizelge 5-2: Girdilerin Fiyat ve Teknik İkame Esneklikleri (SUR)

	Fiyat-Talep Esneklikleri			
	İşgücü	Arazi	Gübre	İlaç
İşgücü	-0.169	0.166	0.001	0.003
Arazi	0.600	-0.696	0.055	0.031
Gübre	0.028	0.432	-0.587	0.127
İlaç	0.107	0.365	0.191	-0.663
Morishima Teknik İkame Esneklikleri				
İşgücü		0.335	0.170	0.172
Arazi	1.287		0.741	0.717
Gübre	0.616	1.019		0.715
İlaç	0.771	1.028	0.855	

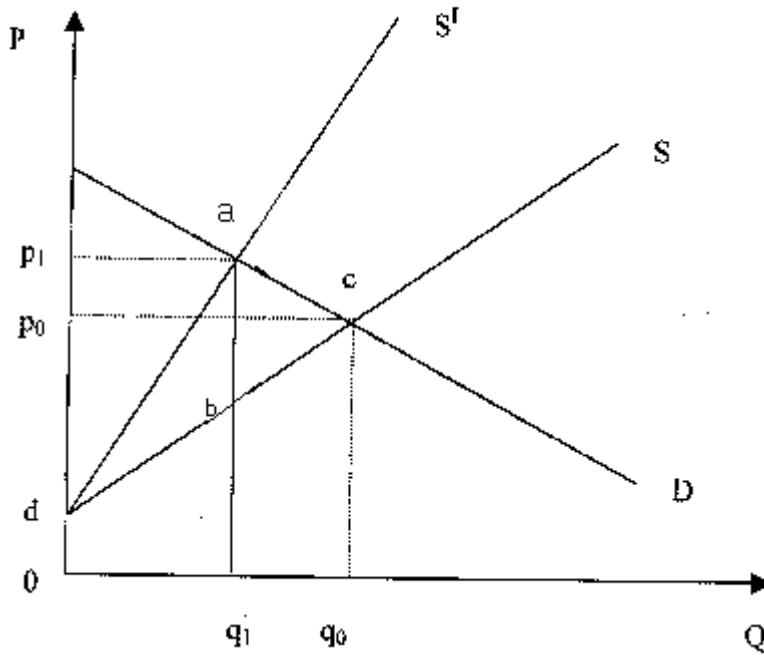
5.4. Kota Uygulamasının Sosyal Maliyeti

Kota uygulamasının bulunmadığı tam rekabetçi koşullarda, üretim q_0 ve denge fiyatı p_0 'dır (Grafik 5.1). Üretim kotasının uygulanmasıyla, üretim q_1 ve fiyat p_1 olacaktır. Bu durumda toplam faydadaki kayıp, q_1acq_0 alanı ile ölçülür. Ancak q_1bcq_0 alanı kadar kaynak, alternatif kullanım için serbest kalacağından, üretici ve tüketici artığındaki net kayıp (sosyal maliyet) abc üçgeni alanı kadar olacaktır (Wallace, 1962; Johnson 1965).

Grafik 5-1: Ekim Alanı Kısıtlamasının Refah Etkileri

Tütün tarımında kota uygulamasının sosyal maliyetini hesaplayabilmek için, politikanın yol açacağı olası etkinlik kaybının belirlenmesi gerekir. Grafik 5.2’de, kota uygulamasının neden olduğu arz eğrisi kayması görülmektedir. Faktör ikame esneklikleri 1’den büyükse, üretimdeki herhangi bir girdinin (örneğin arazinin) kısıtlanması etkinsizliğe yol açar ve marjinal maliyet eğrisi yukarı kayar (Johnson, 1965). Bu durumda S^1 yeni arz eğrisini temsil eder ve Grafik 5.2’deki dab alanı, girdi kısıtlamasının yol açtığı etkinsizliği gösterir. Bu alan, ilave sosyal kayıptır (Wallace, 1962; Johnson 1965).

Grafik 5-2: Ekim Alanı Kısıtlamasının Yarattığı İlave Sosyal Maliyet (Etkinsizlik)

Eğer Türkiye uluslararası şark tipi tütün ticaretinde tekel gücüne veya fiyatı belirleme gücüne sahip olsaydı, kotanın yaratacağı sosyal maliyetin bir kısmı ihracat rantı yoluyla telafi edilebilirdi. Ancak şark tipi tütün ihracatında Türkiye'nin ihracat fiyatlarını belirleme gücü çok sınırlıdır. Bu nedenle üretim kotasının Türkiye'nin ihracat fiyatlarını etkilemeyeceği kabul edilebilir.

Bu çalışmada kota programının sosyal maliyeti, yukarıda açıklanan alanlar dikkate alınarak hesaplanmıştır. Bilindiği gibi üretici artığı arz eğrisinin üstünde ve fiyat doğrusunun altında kalan alandır (Grafik 5.1). Tüketici artığı ise talep eğrisinin altında ve fiyat doğrusunun üstünde kalan alandır. Şüphesiz üretim kotası uygulaması sonucu arz eğrisi sola kaydırıldığında, üretici artığı azalacaktır. Bu azalmanın bir kısmı fiyat artışı tarafından telafi edilecektir. Üretici artığı olarak bilinen alandaki azalma ise üretici refahındaki değişme olarak ölçülür. Kota uygulaması sonucu tüketici artığı olarak bilinen alanda da azalma olacaktır. Ancak, sigaradan hareketle türetilmiş tütün talebinin fiyat değişmelerine gösterdiği tepki çok küçük olduğundan, tüketici artığındaki değişme ihmal edilebilir.

Sigara talebindeki azalmanın sağlık üzerindeki olumlu etkisi dikkate alındığında, fiyattaki yükselmenin tüketici refahını azalttığı hususu tartışmalı hale gelir. Ancak, burada kullanılan Marshallian refah analizinde sağlık ve çevre gibi kazançlar dikkate alınmamaktadır.

Grafik 5.1'deki abc alanı (sosyal maliyet) veya üretici ve tüketici artığındaki net kayıp integral yardımıyla hesaplanabilir. Pratikte ise bu alan aşağıdaki formül yardımıyla yaklaşık olarak hesaplanmaktadır ((Wallace, 1962; Johnson 1965).

$$(Eşitlik 5-7) \quad SM = \left[\frac{1}{2} p_0 q_0 \eta (\tau^2) \left(1 + \frac{\eta}{\varepsilon}\right) \right]$$

Eşitlikte p_0 ve q_0 denge durumundaki üretici fiyatı ve arz miktarı, η ve ε sırasıyla mutlak değer olarak arz ve talep esnekliği ve τ ise kota uygulaması sonucunda üretici fiyatlarındaki denge fiyatına göre reel artışı gösterir. Denge durumundaki üretim miktarı talep esnekliği formülü yardımıyla belirlenebilir (Johnson, 1965). Basit olarak fiyattaki oransal değişme ile fiyat-talep esnekliğinin çarpımı sonucu denge durumundaki tütün miktarı yaklaşık olarak belirlenebilir. Burada dikkate alınması gereken esneklik iç ve dış talep esnekliklerinin ağırlıklı ortalamasıdır. Çünkü denge durumundaki talep edilen miktar arz edilen miktara eşittir ve talep miktarı iç ve dış talep miktarının toplamından oluşur.

1995-1999 dönemi yıllık ortalama değer dikkate alınarak, toplam talep içinde yurt içi kullanımın payı %34 ve dış talebin payı %66 olarak hesaplanmıştır. Kısa dönem sigara talep esneklik katsayısı -0.13 ve ihracat talep esneklik katsayısı -0.88 ilgili ağırlıklarla çarpılıp toplandığında toplam talep esnekliği -0.62 olarak hesaplanmıştır (Johnson, 1965). 1996 yılında tütüne verilen yüksek fiyat ve kota uygulamasının kaldırılması sonucunda 1997 yılında tütün üretimi 302 bin tona yükselmiştir. 1998 yılında 1996 yılına göre tütün fiyatları reel bazda yaklaşık %17 oranında düşürülmüş ve bunun sonucunda 1999 yılında 259 bin ton üretim gerçekleşmiştir (Çizelge 2. 7 ve Grafik 4.12)

Üretimin talepten fazla olması dikkate alınarak 1999 yılında üreticiye ödenen reel fiyatlar 1996 yılına göre reel olarak %42 oranında düşürülmüştür. Devlet tarafından destekleme alımı yapılan tütün fiyatlarının düşürülmesi arz fazlasını önleme ve denge miktarına ulaşma çabaları olarak dikkate alınabilir. Bir başka ifadeyle, 1999 yılındaki üretici fiyatı 1996 yılındaki üretici fiyatından reel bazda %42 daha düşüktür. 1996 yılındaki üretim ise kota uygulaması sonucu gerçekleşen üretimdir. Kota uygulaması sonucu üretici fiyatında %42 artış beklenebilir. Bu durumda talep miktarı 1999 üretim miktarına göre %26 ($0.42 \cdot -0.62 = -0.26$) azalma gösterecek ve 192 bin ton olarak gerçekleşecektir. Bu miktar Türkiye'nin hedef üretim miktarına yakındır. Çünkü, 1995 yılında üretim kotası uygulanmış ve 199 bin ton üretim gerçekleştirilmiştir. Eşitlik 5.7'de denge talep miktarı (192 bin ton), esneklikler (0.97 arz ve -0.62 talep) ve fiyat artış oranı (%42) yerine konulduğunda 1999 üretici fiyatlarıyla kota uygulamasının ortaya çıkaracağı net refah kaybı veya sosyal maliyet 38046 milyar TL olarak hesaplanır. Hesaplanan bu sosyal maliyet 1999 yılındaki tütün üretim değerinin yaklaşık %9 kadardır. Bu sosyal maliyete arz eğrisindeki kaymanın yol açacağı etkisizlik kaybı da eklendiğinde toplam sosyal maliyet çok daha büyük olacaktır. Aşağıda kota uygulaması sonucu arz eğrisindeki kaymanın sebep olacağı etkisizlik hesaplanmıştır.

Yukarıda bahsedildiği gibi kota uygulaması sonucu arz eğrisi sola kaydığında ortaya çıkan bir diğer sosyal maliyet etkisizliktir. Üretimin düşük olduğu seviyelerde ortalama veya birim başına maliyet yüksek ve üretimin yüksek olduğu seviyelerde birim maliyet düşüktür. Bu, üretim-maliyet esnekliği yardımıyla ölçülebilir. Diğer bir ifadeyle, üretim %1 değiştiğinde maliyetin % olarak ne kadar değişeceğini belirlemek kota uygulamasının yaratacağı etkisizliği belirleyebilir. Bu amaçla, birim maliyet (M); üretim miktarı (Q), işgücü fiyatı (EF), birim arazi fiyatı (AF) ve kukla değişkenin (D) bir fonksiyonu olarak tanımlanmıştır (eşitlik 5.8).

$$(Eşitlik 5-8) \quad \ln M = f(\ln Q, \ln EF, \ln AF, D)$$

Çizelge 5.3’de tahmin sonuçları verilen maliyet fonksiyonu, tütün tarımında üretimin maliyet esnekliğinin -0.42 olduğunu göstermektedir. Buna göre üretim %10 azaldığında birim başına maliyet %4.2 artacaktır. Eğer kota uygulaması 200 bin ton olarak belirlenmiş olsaydı 2000 yılında üretim gerçekleşen üretimden %22.2 daha düşük olacak ve birim başına maliyet yaklaşık %9.3 daha fazla olacaktır. Çalışmanın 3. bölümünde bölgelere göre tütün üretiminde değişen masraflar verilmiştir. Çalışmada rapor edilmemiş olmakla birlikte, 1 kg tütün üretiminin toplam maliyeti yaklaşık 1900 bin TL’dir. Kota uygulaması sonucu üretimdeki azalma, kg başına maliyet ve üretimin-maliyet esnekliği kullanılarak üretim kotası politikasının yol açacağı etkisizlik parasal olarak hesaplanabilir.

Buna göre ton başına etkisizlikten doğan kayıp 177.2 milyon TL olarak bulunur. Eğer 1999 yılında 259 bin ton yerine 192 bin ton üretim yapılmış olsaydı ortaya çıkacak toplam etkisizlik kaybı yaklaşık 11872.4 milyar TL olacaktır. Bu kayıp daha önce hesaplanmış olan sosyal maliyetin (maliyet 38046 milyar TL) yaklaşık %30’u kadardır.

Yapılan hesaplamalara göre 1999 üretim döneminde üretim kotası uygulanmış olsaydı ve kota miktarı 192 bin ton olarak belirlenseydi, bu politika sonucu ortaya çıkacak toplam sosyal kayıp 49918.4 milyar TL veya yaklaşık 50 trilyon TL olacaktır.

Çizelge 5-3: Birim Maliyet Modeli Tahmin Sonuçları

Bağımsız Değişken / Bağımlı Değişken	Ln (Kg Başına Maliyet)
Sabit Terim	8.73 (9.91)
Ln (Tütün Üretimi)	-0.42 (-8.93)
Ln (İşgücü Fiyatı)	0.27 (3.06)
Ln (Arazi Fiyatı)	-0.12 (-2.39)
Dummy (Orta-Doğu-Güneydoğu Anadolu Bölgesi için)	-1.09 (-13.29)
R ²	0.44
Düzeltilmiş R ²	0.43
D.W	1.27
F	46.8

Parantez içerisinde verilen değerler t istatistikleridir.

6. TÜTÜN ÜRETİMİNDE ETKİNLİĞİN BELİRLENMESİ

Bu bölümde araştırma kapsamına dahil olan bölgelerdeki tütün üretiminin etkinliği incelenmiştir. Bu bağlamda genel ve bölgeler itibarıyla üretimde teknik etkinlik hesaplanmış ve etkinsizlikten kaynaklanan girdi kayıpları, hem miktar ve hem de parasal olarak belirlenmiştir.

6.1. Yöntem

Bir üretim biriminin etkinliği belirlenirken; üretim biriminde kullanılan girdi ve elde edilen çıktıların, gözlenen ve optimal değerleri karşılaştırılmaktadır. Bu karşılaştırma, gözlenen çıktının mevcut girdiden elde edilebilecek en fazla potansiyel çıktıya oranı veya belirli miktarda çıktı üretmek için gereken en az potansiyel girdinin gözlenen girdiye oranı ya da bu ikisinin kombinasyonu şeklinde ele alınabilir (Lovell, 1993).

Farrell, bir işletmenin etkinliğinin iki bileşenden meydana geldiğini belirtmektedir. Bunlardan birincisi, işletmenin belirli bir miktar girdiden maksimum çıktıyı elde etme kabiliyetini yansıtan teknik etkinlik, ikincisi ise işletmenin kârını maksimum yapan oranlarda girdi kullanma kabiliyetini gösteren faktör fiyat etkinliğidir (Colman and Young, 1989).

Etkinlik ölçümleri;

üretilen çıktı miktarlarında herhangi bir değişiklik olmaksızın girdi miktarları oransal olarak ne kadar azaltılabilir sorusuna cevap arayan girdiye yönelik ölçümler (input-oriented),

kullanılan girdi miktarlarında herhangi bir artış olmaksızın çıktı miktarları oransal olarak ne kadar artırılabilir sorusuna cevap arayan çıktıya yönelik ölçümler (output-oriented) olarak iki şekilde ortaya konulabilir (Coelli et al., 1998).

Bu araştırmada tütün üretiminin teknik etkinliğini belirlemek amacıyla Veri Zarflama Yöntemi (Data Envelopment Analysis) kullanılmıştır. Veri Zarflama Yöntemi (VZY) belirli sayıda üretim biriminin etkinliğini değerlendirmek için kullanılmaktadır. VZY, son yıllarda yaygın olarak etkin sınırları ortaya koymak amacıyla kullanılan güçlü bir yöntemdir. Üretim birimlerinin göreceli etkinliğini tahmin etmek üzere, parametrik olmayan bir sınır (non-parametric frontier) oluşturmak için doğrusal programlama yöntemlerini kullanmaktadır. Etkin üretim sınırı, örneğe alınan etkin ve etkin olmayan tüm gözlemlerden yararlanarak oluşturulmakta ve her bir üretim biriminin etkinliği bu sınıra göre hesaplanmaktadır. Etkin birimlerin oluşturduğu sınır aynı zamanda diğer birimlerden beklenen hedefleri ortaya koymaktadır. İlk VZY modeli Charnes, Cooper ve Rhodes (1978) tarafından ortaya atılmış olup yazarlarına ithafen CCR adıyla anılmaktadır. Ölçeğe göre sabit getiri varsayımına dayalı bu model, çok geniş bir uygulama alanı bulmuştur.

N sayıda üretim birimi için K girdi ve M çıktıya ilişkin veri olduğunu varsayalım. i'ninci üretim birimi için bunlar sırasıyla x_i ve y_i ile gösterilmektedir. $K \times N$ girdi matrisi X, $M \times N$ çıktı matrisi Y, N sayıda üretim birimine ait verileri göstermektedir.

$$\begin{aligned} & \min_{\theta, \lambda} \theta, \\ \text{st. } & -y_i + Y\lambda \geq 0, \\ & \theta x_i - X\lambda \geq 0, \\ & \lambda \geq 0, \end{aligned}$$

Burada θ bir skaler ve λ ise $N \times 1$ sabitler vektörüdür. Sözedilen zarflama formu, daha az kısıtlayıcı içerdiği için genelde tercih edilmektedir. Elde edilen θ değeri i'ninci üretim birimi için etkinlik değerini ifade edecek ve 0 ile 1 arasında bir değer alacaktır. θ değerinin 1'e eşit olması üretim biriminin sınır üzerinde bulunduğunu veya Farrell'in tanımına göre teknik etkinliğe sahip olduğunu göstermektedir. Etkin olmayan birimlerde ise θ değeri 1'den küçük olacaktır. Yukarıdaki problemin örneğe alınan her üretim birimi için çözülmesiyle N sayıda θ değeri elde edilecektir. Herhangi bir üretim biriminin sahip olduğu etkinlik değeri, analize dahil edilen diğer birimlere ve faktörlere bağlı olarak değişecektir.

Banker, Charnes ve Cooper (1984), ölçeğe göre sabit getiri varsayımına dayalı VZY modelini, ölçeğe göre değişken getiriye dikkate alacak şekilde geliştirmişlerdir ve bu model BCC olarak bilinmektedir. Gerçekten de, üretim birimlerinin tümü optimal ölçekte faaliyette bulunmadıkları takdirde, ölçeğe göre sabit getiri tanımlamasının kullanımı, ölçek etkinlikleri ile karışmış

(ayrıştırılmamış) bir teknik etkinlik ölçümüyle sonuçlanmaktadır. Bu yüzden ölçüğe göre değişken getiri tanımlamasının kullanımı, ölçek etkinliği etkilerinden arındırılmış bir teknik etkinlik hesaplanmasını sağlamaktadır. Ölçüğe göre sabit getirili VZY'den elde edilen toplam teknik etkinlik (TECRS), bir başka ifadeyle Farrell toplam etkinlik değeri, ölçek etkinliği ve saf teknik etkinlik olmak üzere iki bileşenine ayrıştırılır. Belirli bir üretim birimi için ölçüğe göre sabit getiri ve ölçüğe göre değişken getiri teknik etkinlik değerleri (TEVRS) birbirinden farklı ise, bu durum üretim biriminin ölçek etkinsizliğine sahip olduğunu gösterir. Toplam teknik etkinlik (Farrell etkinliği), hem teknik etkinliği hem de ölçek etkinliğini kapsamaktadır. Ölçek etkinliği, optimal ölçekte üretim yapmaktan kaynaklanan kayıpları ortaya koymaktadır. Bir başka ifadeyle faaliyet ölçüğünün küçültülmesi veya büyütülmesiyle etkinlik değeri azalıyor, söz konusu üretim biriminin ölçek etkinsizliğine sahip olduğu söylenebilir. Ölçek etkinliğinin ayrıştırılmasıyla da saf teknik etkinlik hesaplanmaktadır. Ayrıştırılmadaki amaç, etkinsizliğin kaynağını saptamaktır. Bu amaçla ölçüğe göre sabit getirili doğrusal programlama problemine, $N^1\lambda = 1$ dış büyüklük kısıtının eklenmesi gerekmektedir.

6.2. Veri Zarflama Yönteminde Kullanılan Veriler

Etkinlik değerleri aşağıdaki değişkenler dikkate alınarak hesaplanmıştır:

Y: Tütün üretim miktarı (kg)

X1 : Arazi (daa)

X2 : İşgücü (yevmiye)

X3 : Çeki gücü (saat)

X4 : Gübre (kg)

X5 : Tarımsal ilaç (kg)

Her bir değişkene ait veriler parsel bazındadır. Araştırmada her bir parselden elde edilen toplam tütün üretim miktarı bağımlı değişken olarak analizlere dahil edilmiştir. Arazi değişkeni, üretimin yapıldığı parsel büyüklüğünü göstermektedir. İşgücü kullanımına ait veriler, tütün üretiminde her aşama için üreticiden ayrı ayrı alınmış, işletme dışından ve aile işgücü olmak üzere toplam işgücü kullanımı yevmiye cinsinden modele dahil edilmiştir. Üretim dönemi süresince çeki gücü kullanımı, ilk sürümden hasata kadar her bir işlem için harcanan saat cinsinden ayrı ayrı elde edilmiş ve toplam harcanan zaman olarak modelde yer almıştır. Kullanılan farklı gübreler öncelikle içerdikleri saf besin maddeleri olan N, P, K cinsinden ifade edilmiş, daha sonra her bir işletmenin gübre kullanım miktarı, toplam saf madde miktarı olarak dikkate alınmıştır. İşletmelerde kullanılan tarımsal ilaçlar da aynı şekilde fungusit, insektisit ve herbisite çevrilmiş, toplam tarımsal ilaç kullanımı söz konusu grupların toplamı olarak ele alınmıştır.

6.3. Veri Zarflama Yöntemiyle Etkinlik Sonuçları

Çalışmada genel ve bölgeler itibariyle girdiye yönelik etkinlik sonuçları hesaplanmıştır. Bu sonuçlar, daha öncede ifade edildiği gibi, “üretilen çıktı miktarlarında herhangi bir değişiklik olmaksızın girdi miktarları oransal olarak ne kadar azaltılabilir?” sorusuna cevap aramaktadır. Bu çalışmada da, üretimde etkinliğini gerçekleştirememiş herhangi bir parselde ait tütün üretim miktarında değişiklik olmaksızın, söz konusu üretimi elde etmek amacıyla kullanılan arazi, işgücü, çeki gücü, gübre ve tarımsal ilaç miktarları, etkinlik sınırı (efficiency frontier) üzerinde üretim yapan parsellere göre oransal olarak ne kadar azaltılabilir sorusundan hareketle hesaplamalar yapılmıştır. Sonuçta her bir parselin etkinliği, etkinlik değeri 1.00 (%100) olan parsellerin oluşturduğu etkinlik sınırına veya referans kümesine göre hesaplanmıştır.

Genel itibariyle girdiye yönelik toplam teknik etkinliğin en düşük değeri 0.100, ortalama ise 0.543'tür (Çizelge 6.1). Ortalama etkinliğe göre bir değerlendirme yapıldığında; işletmelerde tütün üretim miktarında herhangi bir değişiklik olmaksızın, kullanılan girdi miktarları %45.7 oranında azaltılsa bile aynı üretimi gerçekleştirmek mümkündür sonucu çıkarılabilir. Girdi kullanımındaki etkinsizliğin kaynağına bakıldığında, bunun hem mevcut üretimi en az girdi kullanarak gerçekleştirememeye, hem de optimum ölçekten sapmaya bağlı bir sorun olduğu söylenebilir. İşletmelerde toplam teknik etkinlik değeri 1.00 olan veya etkin sınırı oluşturan ya da diğer parsellerin

etkinlik düzeylerini belirleyen referans kümesine dahil parsel sayısı 28'dir. Bu parsellerde mevcut üretim en az girdi kullanarak elde edilmektedir. Etkin üretimin gerçekleştirildiği parseller, toplam parsel sayısının %9.33'ünü oluşturmaktadır.

Çizelge 6-1: İncelenen İşletmelerde Genel Etkinlik Sonuçları

Etkinlik	Genel (300 Parsel)		
	Toplam Teknik Etkinlik	Saf Teknik Etkinlik	Ölçek Etkinliği
Maksimum	1.000	1.000	1.000
Minimum	0.100	0.172	0.120
Ortalama	0.543	0.770	0.705
%100 Etkin Parsel Sayısı	28	161	34
Toplam İçindeki Payı (%)	9.33	53.67	11.33

Bölgelere göre bir değerlendirme yapıldığında; Karadeniz'de toplam teknik etkinlik 0.223 ile minimum değeri alırken, ortalama 0.697, Marmara'da ise bu değerler sırası ile 0.316 ve 0.602'dir (Çizelge 6.2 ve 6.3). Doğu ve Güneydoğu'da minimum toplam etkinlik değeri 0.203, ortalama ise 0.619, Ege'de ise sırasıyla 0.100 ve 0.414'tür. Toplam etkinlik açısından incelendiğinde; etkin üretim sınırını oluşturan parsellerin %50'sinin Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde olduğu görülmektedir. Saf teknik etkinliği sağlamış parsel sayısının, toplam teknik etkinliği sağlamış parsel sayısından fazla olmasının sebebi, bazı parsellerde ölçek etkinsizliğinden kaynaklanan kayıplar olduğunun bir göstergesidir. Tütün üretimi hiç bir bölgede etkin bir şekilde yapılamamasına karşın, Doğu ve Güneydoğu'nun kaynak kullanımında görece olarak daha başarılı olduğu görülmektedir. Ayrıca yine aynı bölgede etkin sınırı belirleyen parsel sayısının bölgede dikkate alınan toplam parsel sayısına oranı (%23.33), diğer bölgelerdeki oranlardan yüksektir. Bu durum da o bölgedeki üreticilerin daha sınırlı kaynaklara sahip olmaları nedeniyle bunları görece olarak daha özenli ve etkin şekilde kullandıkları düşünülebilir.

Çizelge 6-2: Karadeniz ve Marmara Bölgelerinde Etkinlik Sonuçları

Etkinlik	Karadeniz (40 parsel)			Marmara (40 parsel)		
	Toplam Teknik Etkinlik	Saf Teknik Etkinlik	Ölçek Etkinliği	Toplam Teknik Etkinlik	Saf Teknik Etkinlik	Ölçek Etkinliği
Maksimum	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
Minimum	0.223	0.353	0.290	0.316	0.371	0.365
Ortalama	0.563	0.706	0.797	0.602	0.843	0.714
% 100 Etkin Parsel Sayısı	3	7	4	3	24	4
Toplam İçindeki Payı(%)	7.50	17.50	10.00	7.50	60.00	10.00

Çizelge 6-3: Doğu ve G.Doğu ve Ege Bölgelerinde Etkinlik Sonuçları

Etkinlik	Doğu ve Güneydoğu (60 parsel)			Ege (160 parsel)		
	Toplam Teknik Etkinlik	Saf Teknik Etkinlik	Ölçek Etkinliği	Toplam Teknik Etkinlik	Saf Teknik Etkinlik	Ölçek Etkinliği
Maksimum	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
Minimum	0.203	0.448	0.203	0.100	0.172	0.120
Ortalama	0.619	0.862	0.718	0.414	0.686	0.603
%100 Etkin Parsel Sayısı	14	37	16	8	93	10
Toplam İçindeki Payı(%)	23.33	61.67	26.67	5.00	58.13	6.25

Bölgeler göre toplam teknik etkinlik değerleri maksimum, minimum ve ortalamaya göre sıralandığında; her bölgede etkin sınır üzerinde parsel bulunmakta, sonuçta maksimum etkinlik değerleri her bölge için 1.000 olmaktadır. En düşük etkinlik değeri ise sırasıyla Ege, Doğu ve Güneydoğu, Karadeniz ve Marmara bölgelerindedir. Ortalama etkinliğin en yüksek olduğu bölge 0.619 ile Doğu ve Güneydoğu'dur. Bunu sırası ile Marmara, Karadeniz ve Ege izlemektedir. Etkinlik sınırını oluşturan parsellerin bölgelere göre dağılımı incelendiğinde yine Doğu ve Güneydoğu'nun ilk sırayı almakta, ikinci sırada ise Ege bulunmaktadır (Çizelge 6.4).

Çizelge 6-4: Bölgelere Göre İşletmelerde Girdiye Yönelik Toplam Teknik Etkinlik Sonuçlarının Değişik Açılardan Büyükten Küçüğe Sıralanışları

Bölgeler	Maksimum	Minimum	Ortalama	Etkin Parsel Sayısı Oranı (%)
Karadeniz	1	3	3	10.71
Marmara	1	4	2	10.71
Doğu ve Güneydoğu	1	2	1	50.00
Ege	1	1	4	28.57

Genel olarak bir değerlendirilme yapıldığında, tüm bölgelerde etkinsizliğin sebep olduğu büyük oranlarda girdi kayıpları söz konusudur. Etkinsizliğin kaynağını bulmak amacıyla, her bölgenin sahip olduğu etkinlik bileşenlerinin, birbirlerine göre yüksek veya düşük olma durumuna göre bir değerlendirme yapılmıştır (Çizelge 6.5). Karadeniz bölgesi hariç, diğer tüm bölgelerde saf teknik etkinliğin ölçek etkinliğine göre yüksek olduğu görülmektedir. Karadeniz'de etkinsizliğin önemli bir kısmı, etkin sınırın daha üstünde bir noktada üretim yapmaktan veya belirli miktar ürünü en az girdi kullanarak gerçekleştirememekten ileri gelmektedir. Diğer bölgelerde ise, daha çok optimal ölçekte üretim yapmaktan kaynaklanan bir etkinsizlik söz konusudur.

Çizelge 6-5*: Bölgelere Göre İşletmelerde Girdiye Yönelik Saf Teknik Etkinlik ve Ölçek Etkinliği Sonuçlarının Değerlendirilmesi

Bölgeler	Saf Teknik Etkinlik	Ölçek Etkinliği	Etkinsizlik Kaynağı
Karadeniz	↓	↑	Girdi kullanımı
Marmara	↑	↓	Üretim Ölçeği
Doğu ve Güneydoğu	↑	↓	Üretim Ölçeği
Ege	↑	↓	Üretim Ölçeği

*Çizelge 6.3 ve 6.4'ten elde edilmiştir.

↓ Düşük etkinlik değeri; ↑ Yüksek etkinlik değeri

6.4. Etkinsizlikten Kaynaklanan Kayıplar

Çalışma kapsamındaki işletmelerde etkinsizlikten kaynaklanan girdi kayıpları; üretimde etkinliği sağlayamamış parsellerin mevcut kullanımından, etkin bir üretim faaliyetinde bulunabilmeleri için hedeflenen girdi kullanım miktarlarının çıkarılmasıyla bulunmuştur*. Hedeflenen miktarlar, etkinlik sınırı üzerindeki parsellere göre belirlenmiştir. Böylelikle aşırı kullanılan işgücü, çeki gücü, gübre ve tarımsal ilaç miktarları ile etkin bir üretimin gerçekleşmesi halinde tasarruf edilmesi olası arazi miktarı ortaya konmuştur.

Genel olarak bir değerlendirme yapıldığında; bölgeler genelinde işletme başına ortalama 12.48 dekar tütün arazisinin 5.35 dekarı üretimdeki etkinsizlikten dolayı aşırı kullanılmaktadır (Çizelge 6.6). Bir başka ifadeyle, üretimde etkinliğin sağlanması halinde mevcut arazinin %42.87'sini tasarruf etmek mümkün olacaktır. Bölgeler genelinde mevcut durumda dekara kullanılan işgücünün %53.42'si, çeki gücünün %47.04'ü, gübrenin %45.80'ni, tarımsal ilacın ise %60'ı üretimdeki etkinsizlikten dolayı aşırı kullanılmaktadır.

Çizelge 6-6: Bölgeler Genelinde Girdi Kullanımı ve Etkinsizlikten Kaynaklanan Girdi Kayıpları

Değişkenler	Mevcut Durum	Kayıplar	(%) Kayıplar
Arazi (daa)	12.48	5.35	42.87
İşgücü (yevmiye/daa)	21.96	11.73	53.42
Çeki gücü (saat/daa)	5.23	2.46	47.04
Gübre (kg/daa)	2.62	1.20	45.80
Tarımsal İlaç (kg/daa)	0.30	0.18	60.00

Bölgelere göre mevcut girdi kullanımları ve üretimdeki etkinsizliğin sebep olduğu girdi kayıpları incelendiğinde; tütün üretiminde etkinlik sağlanabilirse, en fazla arazi tasarrufunun Ege bölgesinde gerçekleşeceği görülmekte, bunu sırasıyla Marmara ve Karadeniz bölgeleri izlemektedir (Çizelge 6.7 ve 6.8). Oransal olarak incelendiğinde işgücü, çeki gücü ve tarımsal ilaç kaybı yine Ege bölgesinde, gübre kaybı ise Karadeniz bölgesinde fazladır.

Çizelge 6-7: Bölgelere Göre Girdi Kullanımı ve Etkinsizlikten Kaynaklanan Girdi Kayıpları

Değişkenler	Karadeniz			Marmara		
	Mevcut Durum	Kayıplar	(%) Kayıplar	Mevcut Durum	Kayıplar	(%) Kayıplar
Arazi (daa)	6.34	1.72	27.13	8.25	2.93	35.52
İşgücü (yevmiye/daa)	43.23	15.65	36.20	19.26	6.50	33.75
Çeki gücü (saat/daa)	2.91	0.96	32.99	2.32	0.84	36.21
Gübre (kg/daa)	11.03	6.06	54.94	4.26	1.50	35.21
Tarımsal İlaç (kg/daa)	0.52	0.21	40.38	0.30	0.13	43.33

* Kayıp = Mevcut Girdi Kullanım Miktarı – Hedeflenen Girdi Kullanım Miktarı

Çizelge 6-8: Bölgelere Göre Girdi Kullanımı ve Etkinsizlikten Kaynaklanan Girdi Kayıpları

Değişkenler	Doğu ve Güneydoğu			Ege		
	Mevcut Durum	Kayıplar	(%) Kayıplar	Mevcut Durum	Kayıplar	(%) Kayıplar
Arazi (daa)	14.73	2.17	0.15	14.23	8.06	56.64
İşgücü (yevmiye/daa)	3.49	0.63	0.18	27.15	16.36	60.26
Çeki gücü (saat/daa)	5.17	0.95	0.18	5.93	3.44	58.01
Gübre (kg/daa)	2.70	0.79	0.29	1.42	0.78	54.93
Tarımsal İlaç (kg/daa)	0.10	0.03	0.30	0.35	0.24	68.57

6.5. Etkinsizlikten Kaynaklanan Parasal Kayıplar

Araştırma bölgelerinde tütün üretimindeki etkinsizlikten kaynaklanan girdi kayıpları ayrıca parasal olarak ifade edilmiştir. Bu amaçla, arazi kaybı değer olarak ifade edilirken, üretimin etkin bir şekilde gerçekleştirilmesi halinde tasarruf edilebilecek arazinin kira karşılığı dikkate alınmıştır. Diğer girdilere ilişkin kayıpların parasal olarak ifadesinde ise kendi birimleri için hesaplanan fiyatlar kullanılmıştır.

Genel olarak bir değerlendirme yapıldığında; en fazla dekara parasal kaybın işgücünde olduğu görülmekte, daha sonra bunu arazi izlemektedir (Çizelge 6.9). Toplam dekara kayıpların 70.1 milyon TL olduğu belirlenmiştir.

Çizelge 6-9: Bölgeler Genelinde Girdi Kayıplarının Değeri

Değişkenler	Değer (000 TL/daa)	(%)
Arazi	12320.50	17.56
İşgücü	53698.86	76.56
Çeki gücü	2324.14	3.31
Gübre	898.43	1.28
Tarımsal İlaç	901.61	1.29
TOPLAM	70143.54	100.00

Bölgelere göre girdi kayıplarının değeri incelendiğinde; Karadeniz bölgesi ilk sırayı almakta, bunu Ege bölgesi takip etmektedir. Her dört bölgede de dekara işgücü kaybının diğer girdi kayıplarından yüksek olduğu görülmektedir (Çizelge 6.10).

Çizelge 6-10: Bölgelere Göre Girdi Kayıplarının Değeri

Değişkenler	Karadeniz (000 TL/daa)	Marmara (000 TL/daa)	Doğu ve Güneydoğu (000 TL/daa)	Ege (000 TL/daa)
Arazi	6075.37	5823.44	7681.72	14545.92
İşgücü	108236.82	31335.34	8530.11	59525.33
Çeki gücü	913.04	802.68	1630.21	2769.94
Gübre	1970.89	803.63	819.80	779.12
Tarımsal İlaç	1013.75	766.81	242.34	1018.62
TOPLAM	118209.87	39531.90	18904.18	78638.93

Bu analiz sonuçlarının ışığında, üretimde etkinliğinin sağlanması aynı düzeyde üretimin daha az kaynak kullanılarak gerçekleştirilmesinin mümkün olduğu ve buradan sağlanan kaynak tasarrufunun başka alanlarda kullanılabilirlik şekilde yaklaşım ve politikaların getirilmesine ihtiyaç duyulduğu ifade edilmelidir.

7. ARAŞTIRMANIN TOPLU SONUÇLARI, SORUNLAR VE ÖNERİLER

7.1. Araştırmanın Toplu Sonuçları

Bu araştırmanın sonuçları, 1978-1999 yılları itibariyle ikincil veriler ile yapılan zaman serileri analizi ile tütün üretiminin yoğun olarak yapıldığı Ege bölgesi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Karadeniz Bölgesi ve Marmara Bölgesinden toplam 300 üretici ile yapılan yüzyüze görüşmeler ile elde edilen yatay kesit verileri ile yapılan çeşitli analizlere dayanmaktadır. Araştırmanın sonuçları aşağıda özetlenmiştir.

Son on yıllık dönem itibariyle dünya tütün dikim alanının, üretim, stok ve kullanım miktarının azalma eğilimi içerisinde olduğu belirlenmiştir. Buna karşılık aynı dönemde, dünya tütün ticaretinde, ithalatın yaklaşık %11 ve ihracatın da %15 düzeyinde artış eğilimi içerisinde olduğu gözlenmektedir. Dünya yaprak tütün üretiminin %25'i yaprak tütün dış ticaretine, geri kalan %75'lik kısmı ise iç ticarete konu olmaktadır.

Çeşitler itibariyle dünya tütün üretimindeki gelişme incelendiğinde, Flue-cured ve Burley tütün çeşitlerinin üretim miktarında artış, şark ve yarı şark tipi tütünlerin üretim miktarlarının azalma eğilimi içerisinde olduğu söylenebilir.

Dünya'da şark tipi tütün üretiminin yaklaşık %72'si sırasıyla Türkiye, Yunanistan, Moldavya, Kırgızistan ve Bulgaristan tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu ülkeler içerisinde Türkiye, hem şark tipi tütünün üretim miktarı, hem de toplam tütün üretimi içinde şark tipi tütünün payının en yüksek olduğu ülkedir.

Genel bir değerlendirme ile, dünya tütün üretiminde %10'luk bir paya sahip olan şark tipi tütün üretiminin azalma eğilimi içerisinde olduğu, Türkiye dışında şark tipi tütün üreten ülkelerde de arzın talebin gerisinde kaldığı, bir başka deyişle, ihtiyacın karşılanamadığı ifade edilebilir. Şark tipi tütünlerin tatlandırma ve kokulandırma gibi özellikleri bakımından sigara harmanlarının kalitesinin artırılmasındaki etkileri dikkate alındığında, Amerikan blend tipi sigaraların dünya pazarındaki talebi doğrultusunda, şark tipi tütüne olan talebin artacağı kuşkusuzdur. Bu durumda, şark tipi tütün üreten diğer ülkelerle rekabet konusunda başarılı olabilmek için, tütün üretim kalitesini iyileştirmenin yanısıra, dışsatımı artırmaya yönelik bir üretim planlaması yapılmasının gerekliliği, kaynakların etkin kullanımı açısından her geçen gün biraz daha kendini hissettirmektedir. Nitekim, yapılan analizlerde de izleneceği üzere, Türkiye'ye rakip olma bakımından şark tipi tütün talebini değerlendirmede en yüksek şansa sahip ülkenin Yunanistan olduğu görülmektedir. Bu nedenle, Türk tütüncülüğünün planlı ve istikrarlı politikalar çerçevesinde aksayan yönlerinin düzeltilerek, sahip olduğu avantajın çok iyi değerlendirilmesi için gerekli çabanın gösterilmesi zorunluluk göstermektedir.

Türkiye'de uygulanan tütüne ilişkin politikalar dönemler itibariyle incelendiğinde, 1970-1980 döneminde benimsenen tütün politikası'nın, 1177 sayılı "Tütün ve Tütün Tekeli Kanunu" ve Tüzüğü ile tütün tarımı ve sanayinin devlet tekelinde kalması, tütün sanayiinde üretimi ve kaliteyi artırıcı önlemlerin hızla uygulamaya konulması ve tütün tarımının sanayine göre öncelikli olarak ele alınması yönünde seyrettiği belirtilebilir.

Türk tütüncülüğü açısından 1981-1990 dönemi en hızlı değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Nitekim, Türk tütüncülük tarihinde 130 yıllık bir geçmişi olan Tütün Tekeli uygulaması bu dönemde, bir kaç yıl içinde aşamalı olarak sona ermiştir. Tütün mamülleri dışalımının serbest bırakılması ile, yasadışı uygulamalara son verilmiş ve sigara dışalımından alınan fonlar ile Türk tütüncülüğüne yeni kaynak yaratılmaya çalışılmıştır. Ancak, bu dönemde Türk tütüncülüğünde üretim, fiyat, dış ticaret ve sanayi alt grupları arasında eşgüdümlü bir tütün politikasının uygulandığını söylemek güçtür. Nitekim, 1969 yılında yürürlüğe giren 1177 sayılı tütün ve tütün tekeli yasasının tütün tekeli içeren 38. maddesi 1986 yılında kaldırılmış olmasına rağmen, o tarihten bu yana yasanın tütünle ilgili faaliyetleri ve işlemlerini düzenleyen bütün hükümleri yürürlükte bulunmaktadır. Yasal uygulamalarla ilgili değişimler bu şekilde olmakla birlikte, Türkiye'de satın alınan tütünlerin stok maliyetlerinin artması nedeniyle zaman zaman yakılarak imha edilmesi gibi istenmeyen uygulamalar, kaynakların daha etkin kullanılması açısından, 1993 yılı sonrasında üretim planlamasını zorunlu kılmıştır. Kota sistemi ile birlikte uygulamaya geçirilen, Tütünde A Grad oranı dikkate alınarak yapılan randıman usulü fiyatlandırma sistemi ile üretim planlamasının daha etkin olarak gerçekleştirilebileceği düşünülmüştür. Avrupa Birliği fiyatlandırma sisteminden alınarak uygulamaya başlanılan bu sistem, prim ödemelerini içermesi nedeniyle ve özü itibariyle, iyi bir sistem olmakla birlikte, fiyatlandırma skalasının

kaliteli üretimi teşvik edecek şekilde belirlenmemiş oluşu nedeniyle üretim-fiyat-kalite ilintisini sağlamaktan uzak kalmıştır

Genel bir değerlendirme ile, Türkiye’de tütünde gerek yasal düzenlemeler ve gerekse üretim ve fiyat politikasındaki son uygulamalarda amaç, araç ve yöntem seçiminin iyi yapılamaması ve uygulamaların daha çok da siyasal yaklaşımlarla yürütülüyor olması, çıkarılan kararname ve alınan kararlarda belirsizliklerin oluşu, politikadaki başarıyı doğrudan etkilemekte olup arz-talep dengesinin oluşturulmasını engellediği ifade edilebilir.

1999 yılı itibariyle Türkiye toplam tütün üretimi içerisinde tütün üretici sayısı ve tütün dikim alanının %99’u ve tütün üretiminin de %98’ini şark tipi tütün oluşturmaktadır. Toplam üretimdeki payı itibariyle birinci sırada yer alan Ege bölgesi tütünlerinin hem iç kullanım hem de dışsatım miktarı bakımından Türk tütüncülüğü açısından önemli bir paya sahip olduğu görülmektedir. Marmara, Karadeniz ve Doğu Bölgesi tütünlerinin ise önemli bir bölümü iç kullanıma yönelik olarak kullanılmaktadır. İhraç edilen tütünlerin % 74’ünü Ege, %19’unu da Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi tütünleri oluşturmaktadır. 1986 yılından itibaren Ege ve Karadeniz bölgesinin Türkiye'nin toplam tütün üretimindeki payları azalma eğilimine girmiş, aynı yıldan itibaren Güneydoğu Anadolu bölgesinin payında dikkate değer bir artış başlamıştır. 1999 yılı itibariyle, Türkiye’de toplam tütünün sırasıyla %50’si Ege, %16’sı Doğu ve Güneydoğu Anadolu, %14’ü Karadeniz ve %5’i de Marmara Bölgesinde üretilmektedir.

Bu üretim, gerek özel sektör, gerekse TEKEL tarafından sigara harmanlarının ihtiyacında kullanılmak ve ihraç edilmek üzere satın alınmaktadır. TEKEL destekleme alımlarını yapan kuruluş olarak ihtiyaç fazlası tütünleri de satın almaktadır. TEKEL sigara fabrikalarında kullanılan tütünlerin yaklaşık yarısı (%48), Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde yetiştirilen tütünlerden oluşmaktadır. Bunu %26 ile Karadeniz Bölgesi ve %23 ile Ege Bölgesi izlemektedir. Bu kapsamda, TEKEL sigara fabrikalarına verilen tütün miktarının yaklaşık 56.7 bin ton, ihracat miktarı da 125.5 bin ton olduğu gözönüne alındığında, şark tipi tütün ihtiyacının 182 bin ton olduğu ortaya çıkmaktadır. Özel sektör tarafından kullanılan şark tipi tütün miktarının da 4-5 bin ton olabileceği varsayıldığında, ihtiyacın 187 bin ton olduğu söylenebilir. Buna karşılık, Türkiye’de hükümetlerin popülist politikalara bağlı olarak uygulanan yüksek fiyat politikaları ile giderek artan bir trend izleyen üretim miktarı, hazineye önemli ölçüde yük getiren stok probleminin yaşanmasına neden olmaktadır.

Bu analizler ışığında genel bir değerlendirme ile, bölgelere göre, ihtiyaç oranları değişmekle birlikte, %22’si TEKEL sigara harmanları, %48’de ihracat olmak üzere Türkiye’de üretilen şark tipi tütünlerin ancak %70’inin kullanılabilirdiği, kalan tütünlerin ise destekleme alımları kapsamında TEKEL stoklarına eklendiği belirtilebilir. 1997-1999 yılları ortalaması olarak, Ege Bölgesinde üretilen tütünlerin yaklaşık %24’ü, Marmara Bölgesinde üretilen tütünlerin yaklaşık %18’i , Karadeniz Bölgesinde üretilen tütünlerin %39’u, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde üretilen tütünün %38’inin ihtiyaç fazlası olduğu belirlenmiştir.

1985-98 dönemi ortalaması olarak, Türkiye geneli itibariyle, toplam tütün alımlarının %63’ünü Tekel’in, %37’sini de özel sektörün gerçekleştirdiği söylenebilir. Bölgeler itibariyle durum incelendiğinde, özel sektör dış pazar için gerekli tütünü öncelikle Ege Bölgesinden temin etmekte ve tüccarın aldığı tütünlerin %90’nını Ege Bölgesi tütünleri oluşturmaktadır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Marmara Bölgesi ve Karadeniz Bölgesi tütün alımlarının büyük bir kısmının Tekel, Ege Bölgesi ve Karadeniz Bölgesi tütün alımlarının ise oranları biri birine yakın olmak üzere hem Tekel ve hem de tüccar tarafından gerçekleştirilmektedir.

1984 yılında sigara ithalat yasağının kaldırılmasıyla, sigara ithalatında hızlı bir artış başlamıştır. 1989 yılında da tütün ithalatı serbest bırakılmıştır. Ancak, 1989 yılından itibaren Türkiye’de yabancı ortaklı kurulan özel sektör firmalarının yabancı sigara üretmeleri sonucunda, ithal edilen sigara miktarı azalmış, bununla birlikte ithal edilen tütün miktarı 1999 yılı itibariyle Türkiye tütün üretiminin yaklaşık olarak %20’sine ulaşmıştır. Bu durum dikkate değer bir gelişmedir.

Türkiye’de sigara talebi son 10 yıl içinde yaklaşık olarak iki kat artmıştır. Bu dönem içinde tüketici tercihi filtreli sigaraya kaymıştır. Türkiye’de üretilen sigara için kullanılan tütün miktarı içinde ithal edilen tütünün payının giderek artış göstermesi ile bu oran, 1989 yılında %6.7 iken, 1999 yılında %40’a ulaşmıştır.

Türkiye’de tüketilen (talep edilen) sigara miktarı içinde, Tekel tarafından üretilen sigaraların payı 1984 yılından itibaren giderek ve istikrarlı bir şekilde azalarak 1999 yılında %70'e kadar gerilemiş, diğer bir ifadeyle, yabancı markalı sigaraların Türkiye sigara piyasasındaki payı 1999 yılı verilerine göre %30'a ulaşmıştır. Türkiye’de, tüketilen sigara içindeki yerli tütün oranı, %45 düzeylerine kadar düşmüştür. Toplam sigara tüketimi içindeki ithal tütünün oranı, yıllık ortalama 3.95 büyümekte ve toplam sigara tüketimi içinde sigara için yurt içinde işlenmiş yaprak tütün talebi yılda ortalama %3.83 azalmaktadır. Bu sonuçlar sigara talebindeki büyümenin ithal tütün talebini artıracaklarını göstermektedir. Bu durum toplam sigara pazarında yabancı markalı sigaraların payının artmasından da anlaşılmaktadır. Tekel, piyasadaki tüketici tercihlerindeki değişmeye paralel olarak ürün geliştirme ve ürün farklılaştırma konusunda yetersiz kaldığı sürece yabancı markalara pazar payını çok kolay kaptıracaaktır. Günümüzde tüketici ve özellikle gençlik, yabancı markalı sigara reklamlarını açık olmasa da, gizli biçimde çeşitli ortamlarda izlemeye maruz kalmaktadır. Buna karşın Tekel hiç bir şekilde benzer yollarla reklam ve promosyon yapmamaktadır. Bunun yanında son yıllarda ürün geliştirme ve çeşitlendirme çabalarından da vazgeçmiştir. Tekelin bu pazarlama anlayışı pazar payını yabancı markalı sigara üreten firmalara kaptırmasını kolaylaştırmaktadır. Bu da tüketicilerin içim zevklerine bağlı olarak zamanla Türkiye’de üretilen tütünlerin ülke içinde kullanımının azalacağını gösteren önemli bir bulgudur.

Tütün üretici fiyatları 1980 yılından 1989 yılına kadar istikrarlı bir şekilde artış göstermiştir. 1980 yılından 1989 yılı itibariyle, reel fiyatlar 1980 yılına göre üç kat artmıştır. Üretici fiyatları 1989 yılından sonra çok büyük dalgalanma göstermiştir. 1989 yılından sonra fiyatlar özellikle seçim öncesi veya seçim yapılan yıllarda diğer yıllara göre daha yüksek olmuştur.

Çalışmada sigaranın gelir-talep esnekliği kısa dönem için 0.18 ve uzun dönem için 0.35 olarak tahmin edilmiştir. Fiyat-talep esneklik katsayısı ise kısa dönem için -0.13 ve uzun dönem için -0.25 olarak hesaplanmıştır. Bulunan gelir- talep esneklik katsayısına göre sigara ihtiyaç malı sınıfındadır ve kişi başına reel gelir %10 artığında sigara talebi kısa dönemde %1.8 ve uzun dönemde %3.5 artacaktır. Bu bulgular, kısa ve uzun dönem gelir yetersizliği dolayısıyla sigara tüketiminin azalacağı veya tüketmeyen tiryakilerin gelir artışıyla birlikte tekrar sigara içmeye başlayabileceği ve zamanla sigara tüketim miktarını artıracakları şeklinde yorumlanabilir.

Fiyat-talep esneklik katsayısına göre de sigara az esnek bir maldır. Diğer bir ifadeyle, fiyat değişmelerine çok fazla tepki göstermemektedir. Fiyat-talep esneklik katsayısının büyüklüğü alışkanlıklara, ikame olanaklarına, tüketim harcaması ve gelir içindeki payına bağlıdır. Sigaranın alışkanlık yaratması, ikame olanağının (örneğin puro) sınırlı olması ve son yıllarda tüketici geliri içinde daha küçük pay alması esneklik katsayısının mutlak değer olarak düşük olmasını mantıklı kılmaktadır.

Bu çalışmada Türkiye’de tütünün kısa dönem arz esnekliği 0.88 ve uzun dönem arz esnekliği ise 1.25 olarak hesaplanmıştır. Talebin az esnek olması ve arzın esnek olması tütünde üretim kontrolü uygulamasını zorunlu kılan en önemli sebeplerden biridir.

Türkiye’de 1999 yılı itibariyle üretilen tütünün % 48'i ihracata gitmektedir. 1979-83 dönemi gerçekleşen ihracat ortalaması baz alındığında, 1995-99 dönemi ortalaması ihracatı %34.4 artış göstermiştir. 1995-1999 dönemi ortalamasına göre, dünya şark tipi tütün ihracatı içerisinde Türkiye, 129 bin tonluk ihracatı ile %70 lik pay almaktadır. 1999 yılı itibariyle, Türkiye'nin gerçekleştirdiği tütün ve sigara ihracat değeri 560 milyon \$ iken, tütün ve sigaranın toplam ithalat değeri 293 milyon \$'dır. Son altı yıldır Türkiye, tütün ve tütün mamulleri bakımından net ihracatçı konumunda bir ülke durumunda olmasına rağmen, tütün ihracat miktarı yıllar itibariyle önemli dalgalanmalar göstermektedir.

1995-1999 dönemi yıllık ortalama değer dikkate alınarak, toplam talep içinde yurt içi kullanımın payı %34 ve dış talebin payı %66 olarak hesaplanmıştır. Kısa dönem sigara talep esneklik katsayısı -0.13 ve ihracat talep esneklik katsayısı -0.88 ilgili ağırlıklarla çarpılıp toplandığında toplam talep esnekliği -0.62 olarak hesaplanmıştır

Çalışmada Türkiye'nin tütün ihracat talep esnekliği, kısa dönem için -0.88 ve uzun dönem için -1.35 olarak hesaplanmıştır. Hesaplanan esneklikler Türkiye tütün ihracat fiyatlarını artırdığında ihracatın çok büyük bir düşme göstereceğini ifade etmektedir. Örneğin, ABD dolar kurundaki artış enflasyonun %10 gerisinde kaldığında, kabaca Türk tütününün ihracat fiyatı alıcılar için %10 artacak ve alıcılar alımlarını kısa dönemde %8.8 ve uzun dönemde %13,5 azaltacaklardır.

Türkiye'nin tütün net ticaret esnekliği kısa dönem için 1,05 ve uzun dönem için 1,81 olarak hesaplanmıştır. Esneklik dünya fiyatları değiştiğinde Türkiye'nin net ticaretinin ne kadar değişeceğini gösterir. Esneklik katsayısına göre dünya tütün fiyatları %10 artığında uzun dönemde Türkiye'nin net tütün ticareti % 18,1 artacaktır. Dünya fiyatları artığı zaman Türkiye'nin tütün ithalatı azalacak, buna karşın tütün ihracatı artacak ve ülke net ihracatçı olduğu için net değişim %18,1 olacaktır. Esneklik tersinden düşünüldüğünde dünya tütün fiyatları %10 düştüğünde Türkiye'nin net tütün ticareti veya ihracatı %18,1 azalacaktır. Çünkü bu durumda ucuzlayan dünya fiyatları ithalatı artıracak ve net ihracatı azaltacaktır.

Çalışmada 1999 yılında uygulamada olan politikaların gelecek 10 yıllık dönem boyunca aynı şekilde uygulamada kalacağı kabulüne dayanılarak hazırlanan temel projeksiyonlara göre gelecek on yıllık dönem süresince tütün üretiminde önemli bir artış olmayacağı saptanmıştır. Gelecek on yıllık dönemde tütün üretimindeki artış, talep büyümesinin gerisinde kalacak olmasına rağmen stoklar hızlı bir büyüme gösterecektir. Bunun en önemli iki nedeni, ithalattaki artış ve mevcut üretimin iç ve dış talep miktarından oldukça fazla olmasıdır. Projeksiyon döneminde ihracat her yıl %0,1 dolaylarında azalma gösterecek olmasına rağmen, ithalat yıllık %5 ile %8 oranında büyüme gösterecektir.

Hesaplanan projeksiyona göre, işlenmiş yaprak tütün talebinde de bir azalma beklenmektedir. Bu durum, sigara talebindeki artışın ithal tütün lehine olacağını ifade etmektedir. Projeksiyon döneminde toplam iç talep büyümesinin ithal tütünle karşılanacak olması ve yerli tütüne olan talebin azalacak olması stok miktarındaki artışı hızlandıracaktır.

Bu çalışmada 2001 yılında üretim kotası uygulaması başlatılsa ve toplam üretim miktarı 185 bin ton ile sınırlandırılırsa stok miktarı ne olur sorusuna yanıt aranmıştır. Sonuçlar dönem sonunda stok miktarının 715 bin ton veya %94 azalarak 43 bin tona düşeceğini göstermektedir. Sonuçlar kota miktarının 185 bin ton olması durumunda bile Türkiye'nin tütün stok miktarının bir yıllık iç talep ve ihracat talebine yeteceğini göstermektedir.

Araştırmada, sigara talebini azaltmak için sigara toptan satış fiyatlarını %100 artıracak yeni bir verginin (sağlık vergisi) pazar üzerindeki etkisinin ne olacağı sorusuna da yanıt aranmıştır. Böyle bir verginin uygulanması durumunda, iç talep ve ithal tütün talebinde aynı oranda azalma beklenmektedir. Toplam tütün talebindeki azalma 2001 yılında %17, 2002 yılında %24, 2003 yılında %27, 2004 yılında %29 olacak ve 2005 yılından itibaren %30 olacaktır. Bu durumda tütün stokları temel projeksiyona göre daha da artacak ve dönem sonunda 910 bin tona ulaşacaktır.

Temel projeksiyonlar ve senaryo sonuçları birlikte değerlendirildiğinde, ortaya çıkan sonuç, Türkiye'nin tütünde üretim sınırlamasına gidilmesinin kaçınılmaz olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte tütün tarımında kota uygulamasının sosyal maliyetini hesaplayabilmek için, politikanın yol açacağı olası etkinlik kaybının da belirlenmesi gerekir. Buna göre, kg başına maliyet ve üretimin-maliyet esnekliği kullanılarak, kota uygulaması sonucu üretimdeki azalmanın yol açacağı etkisizliğin parasal olarak hesaplanabileceği ifade edilmiştir.

İncelenen işletmelerde genel olarak yaş ortalaması 44 olup, üreticilerin %50'sinin 46 yaşın üzerinde ve %81'inin ilk okul mezunu olduğu belirlenmiştir. Tütün üretiminin daha çok orta yaşın üzerindeki üreticiler tarafından gerçekleştirilmesi, bu üreticilere kota uygulanan tütün yerine, yeni bir ürünü benimsetmede güçlüklerle karşılaşılabilceğini ortaya koymaktadır.

Tüm bölgelerde üreticilerin yarısından fazlası 2.5 hektarın altında işletme arazisine sahiptirler. Türkiye genelinde ortalama işletme genişliğinin 5.9 hektar olduğu göz önüne alınırsa, tütün tarımının çoğunlukla küçük işletmelerde yapıldığı anlaşılmaktadır. Araştırma kapsamına giren işletmeler küçük oldukları kadar çok parçalı arazilere sahiptirler. İncelenen işletmelerde tütün yetiştirilen parsellerin ortalama genişliği ise 1.2 hektardır.

İncelenen işletmelerde sulama olanakları oldukça kısıtlı olup, genel olarak tütün tarımının yapıldığı işletmelerin %26'sı sulanan araziye sahiptir. İncelenen işletmeler içinde sulama olanakları en iyi olan işletmeler Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yer almaktadır. İncelenen işletmelerde sulama olanaklarının yeterli olmaması, kota nedeniyle boşa kalan arazilerde tütün yerine yetiştirilebilecek alternatif ürün seçeneğini azaltmaktadır.

İncelenen işletmelerde tütün tarımı çoğunlukla mülk arazilerde gerçekleştirilmekte olup, kiracılıkla işlenen tütün parsellerinin en fazla Marmara bölgesinde, ortakılıkla işlenen tütün parsellerinin çoğunlukla da Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yer aldığı tesbit edilmiştir.

Genel olarak incelenen işletmelerin %61'i dekara 100 kg'ın altında verim elde etmektedirler. İncelenen işletmelerdeki ortalama tütün veriminin Türkiye tütün verimi ortalamasına çok yakın (92 kg/daa) olduğu saptanmıştır.

İncelenen işletmelerde, üretim deseni incelendiğinde toplam işletme arazisinin %43'ünü tütün üretim dalı oluşturmaktadır. Tütünü %26 oranında tahıllar izlemekte olup, tahıllar içinde de en çok buğday yer almaktadır. Bu durum incelenen işletmelerde ana geçim kaynağının tütün olduğunu göstermektedir. İncelenen işletmelerde genel olarak tütün dışında iki veya daha fazla ürüne yer verenlerin oranı ise %31'dir. Bu durum tütünün yerine alternatif bir ürünü üreticilere benimsetirken teknik bilginin de gerekli olduğunu ortaya koymaktadır.

Marmara bölgesinde zeytinin brüt marjı tütünden % 13 kat daha fazla olup, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde domatesin tütünden 2.5 kat, Ege bölgesinde de yine domatesin tütünden 4 kat daha fazla gelir getirdiği belirlenmiştir. Ayrıca, Ege bölgesinde tütüne yakın gelir sağlayan bir diğer üretim dalının bağcılık olduğu saptanmıştır. Brüt marjlar dikkate alındığında, genel olarak tütüne alternatif ürünler olarak, kuru araziler için zeytin, sulanabilen araziler içinse sebze ve bağ görülmektedir. Tütünün emek yoğun bir üretim dalı olduğu ve tütün üretiminde daha çok aile işgücünün kullanıldığı düşünülürse, aile işgücünün alternatif maliyetini artıracak olanaklar yaratılmadığında, tütünün diğer ürünlere göre avantajı devam edecektir.

İncelenen işletmelerde kota sonrası işletmede yer verilen tütün üretim alanında en fazla değişim %46 oranında bir azalma ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde, en az değişim ise yaklaşık olarak %12 oranında bir azalma ile Karadeniz Bölgesinde meydana gelmiştir. Üretim miktarında da en fazla değişim, % 57 oranında Doğu ve Güneydoğu bölgesinde, en az değişim %8 oranı ile Karadeniz Bölgesinde meydana gelmiştir.

Kota uygulaması ile tütünün üretim ve ekiliş alanında meydana gelen değişmelere bağlı olarak, incelenen işletmelerde tütünün toplam gelir içindeki payında da önemli değişimler olmuştur. Bu değişim en fazla Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yer alan işletmelerde görülmektedir. Bu bölgeyi sırasıyla Ege, Marmara ve Karadeniz Bölgesi izlemektedir.

Kota uygulamasının önemli bir amacı olan tütün kalitesinin iyileştirilmesi hususu, incelenen işletmeler itibarıyla ele alındığında, uygulamanın tütün kalitesinde önemli bir değişmeye neden olmadığı anlaşılmaktadır.

Üreticilerin uygulanan tütün kotasına ilişkin görüşleri sorulduğunda %77'si kota uygulamasından memnun olmadıklarını belirtmişlerdir. Bu memnuniyetsizliğin en önemli nedeni üreticilerin işletmelerinde tütünden elde edilen geliri ikame edecek alternatif bir ürüne yönelememiş olmaları dolayısıyla tarımsal gelirlerinde meydana gelen azalma ile açıklanabilir. Nitekim, kota sonrası boşta kalan tütün arazilerinin durumu incelendiğinde, başka ürün yetiştirenlerin oranı sadece %17'dir.

Çalışmada incelenen işletmeler itibarıyla tütün üretiminin hiç bir bölgede etkin bir şekilde yapılmadığı da ortaya konmuştur. Ancak Doğu ve Güneydoğu'nun kaynak kullanımında görece olarak daha başarılı olduğu görülmektedir. Bu durum da o bölgedeki üreticilerin daha sınırlı kaynaklara sahip olmaları nedeniyle bunları görece olarak daha özenli ve etkin şekilde kullandıkları biçiminde yorumlanabilir.

Etkinlik analizi sonuçları dikkate alındığında, tütün üretim düzeyine herhangi bir olumsuz etki yapmaksızın, fazladan kullanıldığı anlaşılan kaynakların başka alanlara, örneğin alternatif ürünlere yönlendirilmesini sağlayacak politikaların son derece önem arz ettiği anlaşılmaktadır.

7.2. Türkiye’de Tütün Politikasına Yönelik Sorunlar

7.2.1. Türkiye’de Arz-Talep Dengesinin Sağlanmasına Yönelik Sorunlar ve Kota Sisteminin Uygulanmasındaki Aksaklıklar

- Türkiye’de günümüze kadar tütün bilançosunun sağlanmasına yönelik, çalışmalar yapılmış ve politikalar üretilmiştir. Ancak, o günün şartlarına göre ortaya konan politikaların uzun vadeli olmadığı veya uygulanan politikayı destekleyecek tedbirlerin alınmadığı görülmüştür. Sonuçta da arz-talep dengesi sağlanamamıştır.
- Üretim-kullanım dengesinin sağlanması ve kaynakların israf edilmeden kullanılabilmesi, üretimin her yıl disiplinli bir şekilde kontrol edilip denetlenmesini gerektirmektedir. Belirtilen, kontrol ve denetimin yetersizliği taban arazilere tütün üretiminin yayılmasına neden olmuştur.
- Yabancı tütün ithalinin serbest hale getirilmesi ve yabancı sigara üretimi sonrasında tütün üretiminde üretim-kullanım dengesinin sağlanmasının gerekliliği düşünülmektedir. Bununla beraber, tütün bilançosunun sağlanması konusunda ciddi bir uygulamanın varlığından söz etmek oldukça güçtür.

Tütünde üretimi sınırlandırmaya ve kaliteli üretimi özendirmeye yönelik kota uygulaması uygun ve yerinde bir karar olmakla birlikte; alınan kararların sık sık değiştirilmesinin yanı sıra, sistemin işleyiş mekanizması ile sistemin işlerliğinin sağlanabilmesi için gerekli altyapının sağlanamayışından kaynaklanan bazı sorunlar yaşanmış ve yaşanmaya da devam etmektedir. Kota sisteminin özü ile çelişkili sayılabilecek ve esnek kararlarla sürdürülmeye çalışılan uygulama ile ilgili olarak belirlenebilen sorunlar da şu şekilde sıralanabilir (Güler,1999):

- Türkiye’de tütünde çok iyi belirlenmiş bir madde politikasının uygulanamayışı; belirsizlik ortamı içerisinde karar alınmasını, alınan kararların da gelecekteki etkileri düşünülmeden zaman içerisinde sürekli olarak değiştirilmesi mevcut sorunlara yenilerini eklemektedir. Nitekim, ihtiyaç fazlası tütün üretiminin önlenmesi amacıyla yayınlanan bir seri kararnameden sonra, 1996 yılında herhangi bir yeni bildirim olmaksızın tütün üretimi için üretici beyanlarının dikkate alınması, üretilecek tüm tütünlerin destekleme kapsamında satın alınacağını belirtilmesi, daha sonra da kota uygulamasının yeniden uygulamaya başlanması, kota sisteminin sürdürülebilirliği ile ilgili olarak birçok soruyu da beraberinde getirmektedir.
- Bakanlıklararası Tütün Kurulu tarafından yayınlanan kararnamelerde kota dağılımının öncelikle kır arazide, kota miktarının tamamlanmaması durumunda da kır-taban arazide yapılması planlanmıştır. Ancak, arazi tesbiti ve sınıflandırılmasının sağlıklı olarak yapılmamış olması nedeniyle, kır-taban arazi ile taban arazi arasındaki sınırı çizmenin güç olması, gerçek tütün arazisinin belirlenmesinde sorunlar yaratmakta, kota dağılımında gerçek üreticiler aleyhine bir etki doğurabilmektedir.
- Tüm bölgeler ve menşeler itibarıyla iç ve dış piyasadaki kullanılabilirlik durumları dikkate alınmadan, aynı oran ve hesaplama yöntemi ile kota miktarının belirlenmesi, talebi olan tütünün üretiminin azalmasına neden olabilmektedir, denilebilir.
- Köylerin sosyo-ekonomik, ekolojik ve coğrafik özellikleri ile özellikle üreticilerle ilgili ailedeki kişi ve işgücü sayısı, arazi varlıkları, ekonomi durumları gibi, bazı verilerin dikkate alınmaksızın, dağılımının yapılması bazı yanlışlıkları da doğurmaktadır.
- Kota hesaplama ve dağıtım yönteminin hala belirli bir esasa oturtulmamış olması, kota dağıtım zamanlamasında bazı aksaklıkların yapılması gibi olumsuzluklar gözlenmektedir. Nitekim, üretici kota miktarlarının çoğu kez ekim döneminden sonra ilan edilmesi, yıl içerisinde birkaç kez değiştirilmesi, artırılması yada azaltılması, kota sistemi uygulamasının özüne ters düşmekte, üreticilerin endişeli bekleyiş içerisinde girmesine neden olmaktadır. Gerçekten de, 1996 yılı tütün üretim kotası, dağıtım esasları ve yöntemi ile ilgili olarak uzun bir bekleyişten sonra, Mayıs ayı sonlarında tütün dikimleri yapıldıktan sonra açıklanmış, 1997 yılında da herhangi bir nedene dayandırılmaksızın üreticilere verilen kota miktarları azaltılmıştır.
- Köylerin konumları gereği tütün dışında herhangi bir tarım veya tarım dışı faaliyetle uğraşma olanağı bulunmayan dağ köylerinin kendi kaderlerine terk edilmiş olması da önemli bir sorun olarak ortadadır. Çünkü, bu tip köylerde araziler tamamen kır arazi olduğu için dekara alınan verim miktarı zaten fazla tütün üretimine izin vermemektedir. Bu köylere getirilen kota

kısıtlamasının üreticileri güç duruma düşürdüğü, köyden kente göç olgusunu hızlandırdığı söylenebilir

- Kuruluşların kendi bünyelerinde birtakım çalışma ve araştırmalar yapılmaya gayret ediliyorsa da devlet tarafından tütün yerine üretilebilecek ürünler veya üzerinde öncelikle durulacak faaliyetler konusunda etkin bir çalışmanın yapılmamış olması kota sisteminin iyi işleminde karşılaşılan sorunlardan en önemlisini oluşturmaktadır, denilebilir.
- Bu arada, gerçek tütün üreticisi olmayan memur, işçi gibi kamu görevlisi kişilere de tütün üretim kotası verilmesi, gerçek tütün üreticileri tarafından iyi karşılanmadığı ve bazı spekülasyonlara neden olduğu belirtilebilir.

7.2.2. Tütünün Fiyatlandırma Sisteminde Karşılaşılan Sorunlar

Türkiye'de fiyatlandırma sistemi ile ilgili olarak karşılaşılan sorunlar da kısaca şu şekilde özetlenebilir.

- Türkiye'de birçok tarımsal üründe olduğu gibi, tütünde de piyasa döneminde fiyatlar açıklanarak ilan edilmektedir. İlan edilen fiyatların saptama yöntemi ve kriterleri tartışılması gerekli bir konu olmakla birlikte, fiyatların belirlenmesinde siyasal güçlerin de etkili olabilmesi, fiyatlandırma sistemindeki önemli sorunlardan birisini oluşturmaktadır.
- Diğer tarımsal ürünlerde de olduğu gibi, tütünde de amaçları, araçları ve yöntemi çok iyi belirlenmiş bir madde politikasının uygulanamayışı belirsizlik ortamı içerisinde karar alınmasına neden olmaktadır, denilebilir. Nitekim, daha öncede belirtildiği üzere, fiyatlandırma sisteminde bir kararlılığın bulunmaması da gerek devlet, gerekse üretici açısından önemli bir sorun olarak görülmektedir.
- 1993 ürününden itibaren uygulanmakta olan fiyatlandırma sistemi gerek devlet (Tekel) ve gerekse üretici açısından birtakım olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir. Şöyle ki, yüksek kalite grubu olarak adlandırılan %80 randıman ve üzeri tütünlerde fiyat kademelendirilmesinin yapılmayarak, tümünün aynı fiyattan işlem görmesi ve orta kalite ve biraz aşağısı olarak nitelendirilebilen çok geniş yelpazedeki tütünler için tek bir fiyatın varlığı, hem Tekel'in, hem de üreticilerin olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır. Nitekim, tüccarın içerisindeki A grad oranı %80'e daha yakın tütünlerin alıcısı olduğu belirtilmektedir (Tütün Eksperleri Derneği Bülteni, 1995). Benzer durum, A grad oranı %0'dan 40'a kadar olan tütünler için de geçerli olmaktadır. Burada da Tekel daha çok, A grad oranı 0'a yakın tütünlerin alıcısı olmakta, %40'a yaklaşan tütünler ise diğer alıcılar tarafından satın alınmaktadır. Söz konusu durum da, Tekel'in bazı tütünleri pahalıya almasına neden olduğu gibi, üreticilerin diğer alıcılar karşısında pazarlık gücünün de düşürüldüğü, Tekel'in tek alıcı olduğu bölgelerde üreticilerin tütün fiyatlarına toplu halde itiraz etmelerine neden olduğu kaydedilmektedir*.
- Ayrıca, tütün fiyatlarının üreticinin tütünü balyaladıktan sonra açıklanması da diğer önemli bir sorunu oluşturmaktadır. Üreticinin bir sonraki yılın fiyatı hakkında bilgi sahibi olamaması, üretim alternatiflerinden hangisini seçeceğini sağlıklı şekilde bilememesine neden olmakta, bu durumda gerek üretici açısından, gerekse üretim planlaması açısından birtakım sakıncalar meydana getirebilmektedir.

7.2.3. Tütünde Pazarlama Sisteminde Karşılaşılan Sorunlar

Türkiye'de yaprak tütün pazarlamasının, 24.1.1975 tarih ve 7/9348 sayılı "Tütün ve Tütün Tekeli Tüzüğü" ile 2.1.1961 tarih ve 196 sayılı üretici tütünlerinin desteklenmesine dair kanun ve bununla ilgili kanun hükümleri çerçevesinde yapıldığı ifade edilebilir. Üretici tütünleri hükümet tarafından belirlenen tarihlerde açılan "Üretici Tütün Piyasalarında" pazarlanmakta, aynı zamanda ürüne uygulanacak destekleme alım fiyatları da ilan edilmektedir. Üretilen tütünün büyük bir kısmı piyasanın açılış tarihinden itibaren 3-5 gün gibi çok kısa bir sürede satılmaktadır. Bu uygulamaya paralel olarak, üretici tütününü Ekim-Kasım aylarında balyalamakta, eksperler tarafından kalite tespiti yapılarak, tütünde grad yüzdeleri belirlenmekte, bu yüzdeler göre ortalama bir fiyat tespit edilmektedir. Yapılan tespitler sırasında üretici tütününün kalitesi hakkında bilgilendirilmemekte, belirlenen fiyatı kabul etmek durumunda kalmaktadır. Diğer yandan, tütün pazarlamasında tüccar ile

* Tekel yetkilileri ile yapılan ikili görüşmelerden öğrenilmiştir.

üretici arasındaki ilişkiler incelendiğinde de, tüccar piyasa açılmadan önce teklif ettiği tahmini fiyatla koçanları toplamaktadır. Koçanın arkasına sadece teklif edilen fiyat ve balya miktarının yazıldığı, tütünün kalitesi ve ödeme koşulları ile ilgili herhangi bir kayıttın bulunmadığı üreticiler tarafından ifade edilmektedir. Karşılıklı güvene dayalı olarak yapılmakta olan bu satış işlemi sonucunda, tütün piyasası açıldığında Tekel'in düşük fiyat ilan ettiği yıllarda tüccarların koçanları geri verme eğilimi içerisinde olduğu ortaya çıkmakta, tersi bir durumda da, üretici maddi açıdan kayba uğramaktadır. Genel hatları itibarıyla anlatılmaya çalışılan mevcut pazarlama sisteminde(Güler 1995);

- Tütün alım-satımının kapalı bir devre içinde oluşması ve tespit sonuçlarının gizli tutulması,
- Tütün tespitlerinin çok kısa süre içinde yapılması nedeniyle, tespit sırasında gerekli titizliğin gösterilmemesi sonucunda, aynı kalitede tütün için birbirinden farklı sonuçların ortaya çıkması,
- Üreticilerin serbest piyasa kuralları dışında oluşan fiyatları, piyasanın çok kısa süreli olması ve etkinliğini kaybetmesi nedeniyle kabul etmek durumunda kalmaları,
- Tütünün büyük çoğunluğunun piyasa öncesi tüccar tarafından koçan toplanarak satın alınması ve üreticinin ürün teslimi sırasında iskarta çıkarılarak maddi açıdan kayba uğratılması,
- Destekleme alım fiyatlarının tütünün balyalandıktan ve tespitinin yapıldıktan sonra açıklanması,
- Uygulanmakta olan destekleme politikaları nedeniyle üreticiler kaliteli üretimde bulunmak ve üretim planlaması yapmak için bir zorunluluk hissetmemesi vb. gibi sorunlar yaşanabilmektedir.

Ayrıca, daha önce de değinildiği üzere, 1986 yılında, daha önce uygulanmakta olan randıman usulu fiyatlandırma ve alım sistemi kaldırılmış 1986-1993 döneminde uygulanmış olan Amerikan Grad sistemi esasına geçilmiştir. Bu yeni uygulamanın yasal dayanağı olarak da, 3 Haziran 1986 tarihli Resmi Gazetede yayınlanan 3291 sayılı yasa ile 1177 sayılı kanunun 20, 21, 38, 41 ve 43. maddelerini içeren 5 maddesi kanun metninden çıkarılmıştır. Üretici tütünleri satış piyasalarının ilanı ile alım-satım işlemlerini kapsayan 1177 sayılı yasanın 20. ve 21. maddelerinin yürürlükten kaldırılmış olması, 20 Ağustos 1986 ve 19197 sayılı Resmi Gazetede getirilen bir düzenleme ile tütününü denk haline getiren üreticilerin tütünlerini tütün borsalarında satabilecekleri gibi yazılı sözleşme yapmak suretiyle, borsa dışında da istedikleri zaman istedikleri alıcıya satacakları belirtilmiştir. Görülüyor ki, bu yeni düzenlemeler ile üretici tütünlerinin tütün borsalarında alım-satımının gerçekleştirilmesi istenmiştir. Ancak, her ne kadar tütünün borsa da alınıp satılması kanunda belirtilmiş ise de, bugüne kadar borsa da satış işlemi gerçekleştirilememiştir.

Bütün bu açıklamalara, ve karşılaşılan sorunlara bağlı olarak, tütünde uygulanabilecek alternatif politikaların neler olabileceği ya da sorunların çözümüne yönelik hangi önlemlerin getirilebileceği de son derece önem arz etmektedir.

7.3. Alternatif Politikalar Ve İlgili Öneriler

Türkiye'de tütünde; öncelikle, siyasal eğilimlere göre değişmeyen, amaçları, araçları, yöntemleri çok iyi belirlenmiş bir üretim ve fiyat politikasının belirlenmesi; herhangi bir etki ve baskı altında kalınmadan alınmış ve alınacak tüm kararların, bu politikalar doğrultusunda, uygulanmaya çalışılması gerekli görülmektedir. Bu kapsamda, tütünde uygulanmakta olan üretim ve fiyatlandırma sistemi ile ilgili olarak belirlenebilen sorunlar çerçevesinde alınabileceği düşünülen önlemler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

7.3.1. Üretim Politikası İle İlgili Önlemler

Üretim kullanım dengesinin sağlanabilmesi bakımından, üretimin kota sistemi içerisinde yürütülmesi zorunlu görülmektedir.

- Tütünde kota dağıtımının dengeli ve adaletli olarak yapılabilmesi, arazilerin kullanım kabiliyetlerine göre sınıflandırılmasının yapılmasına bağlı bulunmaktadır. Bu nedenle, öncelikle kırtaban arazi ile taban arazi arasındaki sınırın ayrılabilmesi için en son 1970'li yıllarda yapılmış olan arazi tespit çalışmasının yeniden bilimsel esaslar çerçevesinde yapılmasının zorunluluk arz ettiği ifade edilebilir (Güler, 1995). Çünkü, Bakanlıklararası Tütün Kurulu kararlarının taban arazide tütün dikimi yasaklanması nedeniyle, -herne kadar veriler, son yıllarda taban arazide tütün dikiminin yapılmadığını gösteriyorsa da-; survey

çalışmaları sırasında zaman zaman taban arazide de tütün dikimine rastlanılmış olması konunun önemini daha da belirginleştirmektedir.

- Üretim planlaması araçlarından olan üretim kotası sisteminin yalnızca, üretim kısıtlaması olarak düşünülmemiş, aynı zamanda arz-talep durumuna bağlı olarak gerektiği zamanda artırılabilmesi gözetilmediği edilmemelidir. Bu kapsamda da, öncelikle bölge ve menşeler itibarıyla üretim hedefleri belirlenmelidir. Üreticilere kota dağıtımında her üretim bölgesi, her menşesi ve her üretici için aynı oranda olmaksızın; iç ve dış talebin yapısına göre değişen oranlarda olmak üzere, uygulanmasının daha gerçekçi ve isabetli bir yaklaşım olabileceği düşünülmektedir. Söz konusu önerinin uygulanabilirliğinin zorluğu bilinmekle birlikte, daha doğru ve gerçekçi bir üretim planlaması bunu gerektirmektedir.
- Ayrıntılı bir çalışma yapmak suretiyle kota hesaplama, dağıtım yöntemi ve zamanlamasının belli bir baza oturtulması, kota sisteminin işleyiş mekanizmasının başarısını artıracığı söylenebilir.
- Tütün üreten yöreler için alternatif ekonomik faaliyetler konusunda ayrıntılı çalışma ve analizlerin yapılması gerekli ve zorunlu görülmektedir. Bu kapsamda, öncelikle tütün yetiştiren bölgelerin doğal ve beşeri kaynaklarının nasıl kullanıldığı ve nasıl kullanılması gerektiği, mevcut ve potansiyel ekonomik kaynakların araştırılarak, nasıl ve ne şekilde kullanılabileceğinin tespitinin yapılması gerekmektedir. Bunların dışında, bölgelerin ekolojik ve iklim koşullarına uygun alternatif tarım ürünlerinin etkin bir araştırma ile belirlenerek, ülke ekonomisine yaratacakları katkı ile doğru orantılı olarak, fiyat politikaları ile tütün üreticilerinin herhangi bir zorlamaya maruz kalmadan bu ürünlere yönelmelerinin sağlanması, kota uygulamasının başarısı açısından önem taşımaktadır.
- Benzer şekilde, tütün dikim alanlarının yeniden gözden geçirilmesi suretiyle gerçek tütün üreticilerinin ortaya çıkarılacak bir sistemin uygulanması; tütün dikim alanlarının dışında kalan bölge ve üreticilerin arazi yapısı incelendikten sonra, tütünden elde edilen net gelir doğrultusunda önerilecek diğer alternatif faaliyetlerden sağlanan gelir ve hedeflenen gelir arasındaki farkı giderecek politikaların tespit edilerek uygulanması da, üreticilerin güç duruma düşmemesi açısından, önemli görülmektedir.

Ayrıca, fide dikimi öncesinden başlamak üzere etkin işleyen bir kontrol mekanizmasının getirilmesi ve uygulanabilirliğinin sağlanması, kota sisteminin daha sağlıklı ve başarılı olarak işleyebilmesi açısından önemli görülmektedir.

7.3.2. Fiyatlandırma Politikası ile İlgili Önlemler

- Diğer ürünler için de geçerli olmak üzere, tütünde de fiyatların belirlenmesinde tek bir yöntem ve ölçüt almak yerine, diğer ülkelerde olduğu gibi, fiyatlandırmada etkili olabilecek tüm faktörlerin dikkate alınması, ayrıca sosyal nitelikli bazı ölçütleri de değerlendiren çok faktörlü bir belirleme yönteminin seçilmesinin daha doğru olacağı düşünülmektedir.
- Hem devlet (Tekel), hem de tütün üreticilerinin aleyhine sonuçlar doğurabilen mevcut fiyatlandırma sisteminden vazgeçilerek, grad usulu fiyatlandırma sisteminin, bir başka deyişle, kaliteye göre farklı fiyat uygulamasının etkin düzeye getirilmesinin daha yararlı olacağı düşünülmektedir. Çünkü, üretilen tütünler üreticilerden ne şekilde alınırsa alınsın, alıcı tarafından Amerikan Gradlama sistemine göre işlenmekte ve bu şekilde ihraç edilmektedir. Tütün satışı grad yöntemiyle yapıldığına göre ortaya çıkan olumsuzlukların önlenmesi için üreticiden alımın da grad sistemine göre yapılması gerekmektedir, denilebilir.
- Ayrıca, mevcut sistem içerisinde tütün alım fiyatlarının, ekim öncesinde yol gösterici, piyasa döneminde de, iç ve dış ekonomik konjonktürü yansıtacak şekilde iki aşamalı olarak ilan edilmesi, üreticinin karar vermesi ve tercih olanağı sağlaması açısından daha yararlı görülmektedir.

Görüleceği üzere, Türkiye'de gerek yasal düzenlemeler ve gerekse üretim ve fiyat politikasındaki son uygulamalarda amaç ve yöntem seçiminin iyi yapılmaması ve siyasal yaklaşımlarla çıkarılan kararname ve alınan kararlardaki belirsizliğin oluşu politikadaki başarıyı doğrudan etkilemektedir.

7.3.3. Tütün Üreten Yörelere İçin Alternatif Ekonomik Faaliyetler ve Tarım Ürünlerinin Belirlenmesi

Tütün üreten yörelere için alternatif ekonomik faaliyet ve tarım ürünlerinin belirlenmesi diğere bir önlemler grubunu oluşturmaktadır.

Bunun için, önce tütün yetiştirilen bölgelerin doğal ve beşeri kaynaklarının nasıl kullanılmakta olduğu ve nasıl kullanılması konusunda ayrıntılı analizler yapılmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Bu kapsamda da (Güler,1999);

- Öncelikle, tütün üretilen tüm bölgelerde doğal ve beşeri kaynakların istihdamının, aylara göre ayrıntılı bir incelemesi yapılarak, mevcut ve potansiyel durum ortaya konulmalıdır. Bölgelerdeki tütün üretici sayısının nüfus artış hızıyla doğru orantılı olarak arttığı göz önüne alınacak olursa, bölgelerdeki istihdam durumunun tespit edilmesinin önemi daha kolay anlaşılacaktır.
- Ayrıca, tütün üretim bölgelerinde,tütün dışında mevcut ve kullanılabilir ekonomik kaynakların bir araştırması yapılmalı, bu kaynakların nasıl ve ne şekilde kullanılabileceğinin tespiti gerçekleştirilmektedir.
- Üretim planlaması yoluyla ideal üretimlere yaklaşabilmek için kota sistemi, destekleme fiyat politikalarıyla birlikte, alternatif tarım ürünlerinin bölgelerin ekolojik koşullarına ve iklimine en uygun olanları tespit edilmeli, bu ürünlerin ülke ekonomisine yaratacağı katkı ile orantılı olarak uygulanacak fiyat politikaları ile tütün üreticilerinin herhangi bir zorlanmaya maruz kalmadan bu ürünlere yönelmelerinin sağlanması gerekmektedir.

Alternatif ürünlerin tespiti sonrasında, birim alandan tütün üretiminin fiziksel girdi ve çıktısının tespit edilmesi, diğere yandan da, tütüne alternatif olarak düşünülecek ürününün fiziksel girdi-çığıtısının tespitinin yapılması gerekmektedir. Bu durum tütün ile alternatif ürünler arasında ayrıntılı bir maliyet analizi yapılmasını gerekli kılmaktadır. Maliyet analizleri yapılması sonrasında, tütün ile alternatif ürünler arasında net gelirin bulunması yoluna gidilmeli, tütüne alternatif olarak seçilen ürünler ile tütün arasında net gelir farkı belirlendikten sonra, tütün ile alternatif ürünler arasında gelir farkını ortadan kaldıracak politikaların tespit edilmesi gerekmektedir. Burada öncelikle ya tütünün gelirini tam olarak karşılayacak yeni ürünlerin bulunması sağlanmalı, böyle bir ürün mevcut değılse, o zaman alternatif ürünlerle, tütün arasındaki gelir farkı saptanarak belirli bir geçiş dönemi için bunun üreticilere ödenmesi yoluna gidilebilmelidir. Bunların dışında, alternatif ürünler olarak seçilen ürünler çok yıllık bitkiler ise, bu bitkilerin teşvik edilmesi sağlanarak, bu teşvik sırasında tüketicilerin normal tüketim giderlerini karşılayacak kaynakların yaratılarak finanse edilmesi, yine alternatif ürünlerle tütün geliri arasındaki farkın ödeme koşullarının tespit edilmesi konusunda da araştırmaların yapılması gerekmektedir.

Bu araştırmada o yöne gidilmemekle birlikte, üreticilerle yapılan survey çalışmasında, kota uygulamasına geçişle birlikte ekolojik koşulların uygunluğu ölçüsünde, az sayıda üreticinin tütün yerine farklı ürünler denedikleri saptanmıştır.

Mevcut sistem içerisinde genel bir yaklaşımla belirtilmeye çalışılan öneriler, diğere bazı uygulamalarla da desteklenmek suretiyle daha sistematik bir şekilde, üretim, fiyat ve destekleme, pazarlama ve kurumsal düzenleme çerçevesinde ifade edilecek olursa(Güler,1999):

Öncelikle **Kurumsal Düzenleme** ile; Türkiye’de tütün tekelinin kaldırılmış olduğu gerçeğı karşısında, kendisi de özel sektör ile aynı pazara sahip bir sigara üreticisi olan, tütün piyasasında kendi sigara üretimi için özel firmalarla rekabet eden TEKEL’in üretim planlaması, tütün piyasalarının düzenlenmesi ve destekleme alımları gibi hizmetleri devam ettirmesi, rekabet şansını ortadan kaldıracacağı için, pek akılcı görülmemektedir (Tütün Platformu, Mayıs1996). Bu kapsamda, Tekel’in ekonomik kurallar çerçevesinde yürütmek zorunda olduğu asli görevlerinin olması nedeniyle, sigara sanayinin bir işletmesi olarak diğere özel firmalarla birlikte ve onlarla eşit şartlarda arttırmalara katılması gerektiğı düşünölmektedir. Bu nedenle üretim planlaması, gerektiğinde de destekleme alımlarının yapılması görevinin, yeni bir kuruma verilmesi gerekli görölmektedir. Söz konusu kurum karar organı niteliğini taşımakta olup, kurumun her alım noktası itibariyle bir şubesinin bulunması düşünölmektedir .Ayrıca, üretici ve alıcı organizasyonlarının da yeni yasal düzenlemeler ile yeniden yapılandırılması gerekli görölmektedir.

Üretim politikası çerçevesinde ise, üretim planlaması yapılması zorunlu olmaktadır. Üretim planlamasının da iki şekilde yapılabileceği düşünülmektedir. Birincisi kota uygulaması, ikincisi ise üretim sözleşmesi ile üretimin gerçekleştirilmesidir.

Kota uygulaması, özü itibariyle bugünkü uygulamalardan farklı olarak düşünülmekte, öncelikle bölgeler ve menşeler itibariyle üretilmesi hedeflenen optimum üretim miktarlarının belirlenmesi öngörülmektedir. Bu kapsamda da

- İlk olarak, arazi tespiti yapılmalı, tütün tarımı yapılacak alanlar uzaktan algılama yöntemi ile belirlenerek bölge haritalarının hazırlanması gerekmektedir. Bu belirlenen alanların dışında da tütün üretimine izin verilmemelidir.
- Her alım noktası için, alım noktasına ait özellikler dikkate alınarak optimum üretim kotası, alım noktaları içerisinde de köylerin ve üreticilerin özellikleri dikkate alınarak üreticilere satın alınması garanti edilen kotaların dağıtılmasını sağlanmalıdır. Bu sistemin özünü, satın alınması garanti edilmiş maximum üretim miktarının belirlenmesi, bu miktarın üzerindeki belirgin fiyat indirimlerine gidilmesi ve üretim devresi süresince aktif kontrol ve denetimin uygulanması, olumsuz durumlarda cezayı gerektiren uygulamalara gidilmesi oluşturmaktadır.

Üretim sözleşmesi ise, Virginia-burley tütünlerinde başarılı bir şekilde uygulanan, üretici kuruluşu ile alıcı kuruluşu arasında, belli bir kalite esasına göre bir sözleşmenin yapılmasını içermektedir. Bu sözleşme gereğince alıcı yetiştirilen tütünleri almaya, üreticiler de tütünleri gerektiği şekilde üretip alıcıya satmak zorundadır. Fiyatlar hasattan önce belirlenmeli, alıcının üreticilere bedelini bir yıl sonra ödemek üzere üretim girdilerini temin etmesi gerekmektedir.

Ancak, bu sistem için de yine üretim devresi süresince aktif kontrol ve denetimin uygulanması, olumsuz durumlarda cezai uygulamalara gidilmesi önemli görülmektedir.

Fiyat ve Destekleme Sisteminde, üreticilerin desteklenmesinde, üretim planlamasının yapılmasında, ister üretim kotası, isterse de üretim sözleşmesi yöntemi uygulansın, bu modelde üreticilerin PRİM sistemi ile desteklenmesi öngörülmektedir. Koruma önlemlerinin yetersiz kaldığı durumlarda kaliteyi iyileştirmek ve üreticilere ek gelir vermek amacıyla EK PRİM ödemesi yapılmasının daha uygun ve yerinde olacağı düşünülmektedir.

Fiyat belirlemede, ihraç fiyatlarıyla uyum içerisinde kaliteli ürün yetiştirmeyi özendirerek, Bölge ve menşei bazında maliyetleri dikkate alan gerçekçi bir fiyat uygulaması gerekliliği, tartışmasız bir unsur olarak, düşünülmektedir.

Tütün Pazarlamasının, günümüz tütün pazarlamasının uygulandığı koşullarda da, üretici menfaatlerinin korunabileceği ve ürünlerinin daha iyi değerlendirilebileceği, alıcıların istedikleri tütünü seçme imkanına sahip olabilecekleri ve tütün alım satımlarının açıklık içerisinde gerçekleştirilebileceği düşünüldüğünden **Açık Artırma Yöntemi ile pazarlamasının** doğru ve yerinde olacağı sanılmaktadır. Bu kapsamda, artırmalı satış merkezleri kurulması sonrasında, gerekli yasal düzenleme sağlandıktan sonra, yalnızca kurulacak kurumun organize ettiği merkezlerde satış yapılmak üzere tüm işlemlerin gerçekleştirilebileceği düşünülmektedir.

Sonuç olarak, Türk tütüncülüğünün siyasi yatırım malzemesi olarak kullanılmasına izin vermeyen gerçekçi bir tütün politikası çerçevesinde, Türk tütüncülüğünün uzun yıllardır içerisinde bulunduğu güç koşullardan kurtulabileceği, planlı ve programlı üretim hedefleri doğrultusunda, isabetli saptanmış fiyat ve pazarlama politikaları ile başarıya ulaşılacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- AJIBEFUN, I.A., BATTESE, G.E. AND DARAMOLA A.G., 1998, Investigation of Factors Influencing the Technical Efficiencies of Smallholder Croppers in Nigeria, Department of Agricultural Economics and Extension, Federal University of Technology, Akure, 19p
- ARNADE, C.A., 1994, Using Data Envelopment Analysis to Measure International Agricultural Efficiency and Productivity, Technical Bulletin, 1831, United States Dept. of Agriculture, Washington DC, 30p.
- BABCOCK B.A., and FOSTER W.E., 1992, *Economic rents under Supply Controls with Marketable Quota*, Journal of Agricultural & Applied Economics, Vol.74, 630-637 pp.
- BANKER, R.D., CHARNES, A. AND COOPER, 1984, Some Models for Estimating Technical And Scale Inefficiencies in Data Envelopment Analysis, *Management Science*, 30(9):1078-1092
- BINSWANGER, H. P., 1974, A Cost Function Approach to the Measurement of Factor Demand and Elasticities of Substitution." *Amer. J. Agr. Econ.* 56:377-386.
- BORDEAUX, F., HOURIGAN, W., 1972, Effects of Government Tobacco Programs, Social and Economic Issues Confronting The Tobacco Industry In The Seventies, Kentucky, 254-269 pp.
- BORSOS, J., 1986, An Economics Analysis of The Agricultural Industry Using The Example of Integrated Tobacco Production, Gazaal Kadas.
- BREDAHL, E. M., MEYERS, W. H. and COLLINS, K J., 1979, The Elasticity of Foreign Demand for U.S. Agricultural Products: The Importance of the Price Transmission Elasticity. *Amer. J. Agr. Econ.* February (1979):58-63.
- BROWN A.B. and MARTIN L.L., 1996, *Price Versus Quota Reduction: U.S.Flue Cured Tobacco Policy*, Journal of Agricultural & Applied Economics, Vol.28, No:2, 445-452 pp.
- BÜLBÜL, M., 1979, Bafra İlçesi Tütün İşletmelerinin Ekonomik Yapısı, Yatırım ve Cari Harcamaların Dağılımı ve Bunların Gelir Üzerine Etkisi, A.Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları:710, Bilimsel Araştırma ve İncelemeler:416, Ankara.
- CEYLAN, İ.C., 1994, Tütün Politikasının Tarihsel Gelişimi, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- CHAMBERS, R.G., 1988, *Applied Production Analysis: A Dual Approach*. Cambridge, MA. Cambridge University Press.
- CHARNES, A., COOPER, W., RHODES, 1978, Measuring Efficiency of Decision Making Units, *European Journal of Operation Research*, 3(4), pp.363-384
- COELLI, T., RAO, D.S.P. and BATTESE, G.E., 1998, *An Introduction to Efficiency and Productivity Analysis*, Kluwer Academic Publishers, Massachusetts, 275p.
- COLMAN, D. and YOUNG, T., 1989, *Principles of Agricultural Economics*, Cambridge University Press, Cambridge, 323p
- ÇAKIR, S., 1989, Samsun İli ve Çevresi Tütün İşletmelerinin Ekonomik Analizi ve Pazarlama Sorunları, Ç.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana.
- ÇİÇEK, A., SEMERCİ, A., 1996, Tütün Üretiminde Kalitenin Gayrisafı Üretim Değeri Üzerine Etkisinin Fonksiyonel Analizi, Türkiye 2. Tarım Ekonomisi Kongresi, Adana
- ÇOBAN F., IŞIKLI E., 1991, Türkiye’de Tütünde Uygulanmakta Olan Yeni Fiyatlandırma ve Pazarlama Sisteminin Genel Analizi, Milli Produktivite Merkezi, Verimlilik Dergisi, Sayı:1991/2, Ankara.
- DÖLEKOĞLU, T., 2000, Türkiye Zeytinyağı Dışsattımının Analizi, Yüksek Lisans Tezi, Ç.Ü. Fenbilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Kod No: 1702, Adana.
- DPT, Yıllık Programlar, Ankara, Çeşitli Yıllar
- DUVYURY, N., 1985, Tobacco Trading and Forms of Marketing Organization: A Case Study of Gundur District, *Essay on The Commercialization of Indian Agriculture* (Edited by: Raj, K.N., Bhattacharya, N., Guha, S., Pathi, S.), Ewford University Press, New Delhi, India.

- ESENGÜN, K., SAYILI, M., 1996, Türkiye’de 1986 Yılından Sonra Tütünde Uygulanan Alım Sistemlerinin Karadeniz Bölgesi Tütüncülüğüne Yaptığı Etkilerin İncelenmesi, Türkiye 2. Tarım Ekonomisi Kongresi, 4-6 Eylül 1996, Çukurova Üniversitesi Basımevi, Cilt:2, Adana.
- FÄRE, R., GRABOWSKI, R. and GROSSKOPF, S., 1985, Technical Efficiency of Philippine Agriculture, Applied Economics, 17:205-214
- FIELD, A., 1984, Marketing by Auction, Zimbabwe’s Tobacco Industry, Agibusiness Worldwide s.(1):32-40, (2 pl., 1 tab., OEE).
- FULLER, F., Koç, A., Şengul, H., Bayaner, A., 1999. Farm Level Feed Demand in Turkey. Paper Presented at the American Agricultural Economics Association Annual Meeting, August 8-11, 1999, Nashville, Tennessee.
- GARDNER, B. L., 1987, Causes of U.S. Farm Commodity Programs. Journal of Political Economy, 95(2):290-310.
- GÜLER, S.,1995, Türkiye’de Tütünde Üretim Fazlası Sorunu ve Çözüm Yolları, Verimlilik Dergisi, Milli Produktivite Merkezi, Sayı:1995/3, Ankara..
- GÜLER, S., 1999, Türkiye Tütüncülüğüne Genel Bir Bakış: Ege Bölgesinde Tütün Arzının Planlanması Üzerine Bir Araştırma, Tütün Eksperleri Derneği, İzmir
- GÜNAY, A.R.,1977, Türkiye’de Tütün Üretim Politikasının Oluşturulması, Uygulanması ve Sorunları, İzmir.
- GÜNDEN, C., MİRAN, B. ve SARI, M.A., 1998, Türk Tarımında Verimlilik ve Etkinliğin Gelişimi: Bir Veri Zarflama Yöntemi Uygulaması, Türkiye 3. Tarım Ekonomisi Kongresi, Ankara, s. 324-339
- GÜNDEN, C., MİRAN, B. ve TÜRKEKUL, B., 1999, Avrupa Ülkelerinde Tarımsal Üretimin Verimlilik, Teknolojik Değişme ve Etkinlik Değişimi Açısından Karşılaştırmalı Analizi, IV. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu, Antalya
- GÜNDEN, C., KARLI, B. ve MİRAN, B., 1999, GAP’ın Verimlilik Ve Etkinlik Üzerine Etkileri, GAP I. Tarım Kongresi, Urfa, s. 291-302
- GÜNDEN, C., 1999, Veri Zarflama Yöntemini Kullanarak Pamuk Üretiminde Etkinliğin Belirlenmesi: Menemen Örneği, E.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- HOUCK J. P., 1992, Elements of Agricultural Trade Policies, Macmillan Publishing Company, New York, ABD.
- HUANG, K. S., 1991, Factor Demands in the U.S. Food-Manufacturing Industry, Amer. J. Agr. Econ., 73:615-20.

- JAYAARAM, A.P., et.al., 1993, Efficiency of Bid-Tobacco Markets in the Nipani Area of Karnataka State An Economic Analysis, Depart of Agricultural Economics, University of Agricultural Sciences Dharwad (Karnataka), India.
- JOHNSON, P.R., 1965, The Social Cost of the Tobacco Program, Journal of Farm Economics, 47(1965):242-255.
- JOHNSON, P.R., 1984, The Economics of the Tobacco Industry, North Caroline State University, Raleigh, USA.
- JONES A. and MAZZI M.G., 1996, "Tobacco Consumption and Taxation in Italy: An Application of the QUAIDS Model", Applied Economics, Vol. 28, 595-603 pp.
- KARALAR, Ö.Faruk, 1982, İzmir-Cumaa Ovası ve Yöresi Tütün İşletmelerinin Ekonomik Yapısı ve İşletme Sonuçlarının Analizi, Doçentlik Tezi, İzmir.
- KARALAR, Ö.F., 1989, Türkiye'de Tütün Ekonomisi ve Sigara Sanayii, Bilgehan Matbaası, Bornova-İzmir.
- LAURE, B., DISSOU, Y., and WEST, G.E., 1996, Model Specification and Economies of Size in the Canadian Brewing Industry, Rev. Agr. Econ. 18:655-667
- LOVEL, C.A.K., 1993, Production frontiers and productive efficiency, 3-67, The Measurement of Productive Efficiency Techniques and Applications, Fried, H.O., Lovell, C.A.K. and Schmidt, S.S. (Eds.), Oxford University Press, Oxford, 413p
- MANOS, P. and PSYCHOUDAKIS, A., 1997, Investigation Of Relative Efficiency of Dairy Farms Using Data Envelopment Analysis, Quarterly Journal of International Agriculture, 36(2):331-338
- MİRAN, B., GÜLER, S., 1996, Tütünde Destekleme Ödemeleri, Fiyat ve Üretim Miktarındaki Şok Değişmelerin Olası Sonuçları, Türkiye 2. Tarım Ekonomisi Kongresi, Çukurova Üniversitesi Basımevi, Adana.
- MOA, W., KOO, W.W., Productivity Growth, Technology Progress, and Efficiency Change in Chinese Agricultural Production from 1984 to 1993, Agricultural Economic Report, 362, Nort Dakota State University, Fargo ND, 31p
- NSANZUGVANKO, M.D., BATTESE, G.E. and FLEMING, E.M., 1998, Technical Efficiency of Small Agricultural Producers in Central Ethiopia, Department of Agriculture and Resource Economics and Department of Econometrics, University of New England, Armidale, 18p

- ÖZÇAM, A., 1986, Ege Bölgesi Tütüncülüğünde Darboğazlar ve Yabancı Çeşitlere Kayma Olanakları, Türkiye Tütüncülüğü ve Geleceği Sempozyumu, Yayın No: TEKEL 366 YTİTM / AEKKM 5, 12-13-14 Kasım 1986, Tokat.
- ÖZERİN, G., 1996, Manisa Yöresinde Tütün Üretiminin Üreticiler Açısından Önemi Üzerinde Bir Araştırma, GOPÜ Ziraat Fakültesi Dergisi, Cilt:13, Sayı:1, Tokat.
- ÖZERİN, G., IŞIN, F., 1999, Ege Bölgesinde Tütün Yerine Geçebilecek Olanaklar Üzerine Bir Araştırma, Türkiye Ziraat Odaları Birliği Yayını, Ankara.
- ÖZET, O., 1992, Tütün Üzerine Konuşmalar, 1965-1980, İzmir.
- PIESSE, J., BACH, H.S.V., THIRTLE, C. and ZYL, J.V., 1995, Agricultural efficiency in the northern transvaal homelands, University of Reading, Department of Agricultural Economics and Management, Discussion Papers in Development Economics, Series G, 2(17):1-26
- RAY, S. C., 1982, A Translog Cost Function Analysis of U.S. Agriculture, 1939-77, Amer. J. Agr. Econ, 64:490-498.
- RUCKER, R.R., et al, 1995, Restricting the Market for Quota: An Analysis of Tobacco Production Rights with Corroboration from congressional Testimony, Journal of Political Economy, Vol.103, No:1, 142-175 pp.
- SEMERCİ, A., 1994, Erbaa İlçesindeki Tarım İşletmelerinde Tütün Yetiştiriciliğinin Ekonomik Önemi ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma, GOPÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat.
- SEYOUM, E.T, BATTESE, G.E. and FLEMING, E.M, 1998, Technical Efficiency and Productivity of Maize Producers in Eastern Ethiopia: A Study of Farmers Within and Outside the Sasakawa-Global 2000 Project, Department of Econometrics, University of New England, Armidale, 14p
- SUMNER, D., ALSTON, J., 1984, Effect of the Tobacco Programme: An Analysis of Deregulation, AEI, Occasional Papers, Washington, D.J. 20-70 pp.
- ŞENER A, KOÇ, A., 1999, Fertiliser Demand in Turkey. Publication, Number:25, August, 1999, Agricultural Research Economic Institute, Ankara, (In Turkish with English Summary).
- TANSEL A., 1993. Cigarette Demand, Health Scars and Education in Turkey, Applied Economics, (25):521-529.
- TANRIVERDİ, H., 1987, Türk Tütüncülüğünün Yabancı Tütün ve Sektöre Açılmasıyla İlgili Politikalar, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Organizasyon ve İşletme Politikası, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- TEKEL, Tütün Enformasyon Bülteni, İstanbul, Çeşitli Sayılar
- TEKEL, 1986, Türkiye’de Tütüncülük, Tütün ve Tütün Mamulleri Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü, İstanbul.
- Tütün Eksperleri Derneği Bülteni, 1995, Tütünde Fiyatlandırma, Sayı:27, Ekim-Kasım-Aralık, İzmir.
- WALLACE, T.D., 1962, Measures of Social Cost of Agricultural Programs, Journal of Farm Economics, pp. 580-594.
- USDA, 2000, USDA Agricultural Baseline Projections to 2009, Staff Report, February, 2000, WAOB-2001, USA
- YAVUZ, O., ve ark., 1996, Üretim Fazlasının Ortadan Kaldırılmasına Yönelik Alternatiflerin Türkiye Tütüncülüğünde Uygulanabilirliği, Türkiye 2. Tarım Ekonomisi Kongresi, Adana.
- ZANIAS, G., JONES, P., George T., 1985, Supply Control With Limited Information: An Econometric Study of Tobacco Production In Greece, Journal of Agricultural Economics, Vol. XXXVI, No:2, The University College of Wales, Aberystwyth.

ÖZET

Bu araştırma, Türkiye’de tütün arzını kontrol altına almanın yolaçacağı refah değişimini belirlemeyi amaçlamaktadır. Tütün için geliştirilen kısmi denge modeli yardımıyla gerek refah kaybı, gerekse geleceğe dönük projeksiyon hesaplamaları yapılmıştır. Bu amaçla kullanılan zaman serileri, 1978-1999 dönemini kapsamaktadır. Arzın kontrol edilmesiyle ortaya çıkacak çiftçi düzeyinde etkileri belirlemek ve bunları ortadan kaldıracabilecek doğru politikaları geliştirebilmek için translog maliyet fonksiyonu ve veri zarflama analizlerinde kullanılmak üzere yatay kesit verileri toplanmıştır. Bu veriler, tütün üretiminin gerçekleştirildiği Ege, Marmara, Güney ve Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgelerini kapsamakta olup, bölge üretimlerinin en az %75’ini oluşturan iller seçilmiştir. Bu iller; İzmir, Manisa, Denizli, Tokat, Samsun, Bursa, Balıkesir, Hatay, Batman, Adıyaman, Muş ve Bitlis’tir. İller içerisinde de, yine üretimde ağırlığı olan, tütün alım noktaları kapsama dahil edilmiş ve 300 çiftçiyle görüşülmüştür.

Çalışmada sigaranın gelir-talep esnekliği kısa dönem için 0.18 ve uzun dönem için 0.35 olarak tahmin edilmiştir. Fiyat-talep esneklik katsayısı ise kısa dönem için -0.13 ve uzun dönem için -0.25 olarak hesaplanmıştır. Türkiye’de tütünün kısa dönem arz esnekliği 0.88 ve uzun dönem arz esnekliği ise 1.25 olarak bulunmuştur. Talebin az esnek olması ve arzın esnek olması nedeniyle tütünde üretim kontrolü uygulamasını zorunlu kılan en önemli sebeplerden biri olarak değerlendirilmiştir. Kısa dönem sigara talep esneklik katsayısı -0.13 ve ihracat talep esneklik katsayısı -0.88, ilgili ağırlıklarla çarpılıp toplandığında toplam talep esnekliği -0.62 olarak hesaplanmıştır. Türkiye’nin tütün net ticaret esnekliği kısa dönem için 1,05 ve uzun dönem için 1,81 olarak tesbit edilmiştir.

Çalışmada, 2001 yılında uygulamada olan politikaların gelecek 10 yıllık dönem boyunca aynı şekilde uygulamada kalacağı kabulüne dayanılarak hazırlanan temel projeksiyonlara göre gelecek on yıllık dönem süresince tütün üretiminde önemli bir artış olmayacağı saptanmıştır. Gelecek on yıllık dönemde tütün üretimindeki artış, talep büyümesinin gerisinde kalacak olmasına rağmen stoklar hızlı bir büyüme gösterecektir. Temel projeksiyonlar ve senaryo sonuçları birlikte değerlendirildiğinde, ortaya çıkan sonuç, Türkiye’nin tütünde üretim sınırlamasına gidilmesinin kaçınılmaz olduğunu göstermiştir.

Bu çalışmada Veri Zarflama Yöntemi kullanılarak, tütün üretiminin teknik etkinliği de hesaplanmıştır. İncelenen işletmeler itibaiyle tütün üretiminin hiç bir bölgede etkin bir şekilde yapılmadığı belirlenmiştir. Ancak Doğu ve Güneydoğu’nun kaynak kullanımında görece olarak daha başarılı olduğu görülmektedir. Bu durum, o bölgedeki üreticilerin daha sınırlı kaynaklara sahip olmaları nedeniyle bunları görece olarak daha özenli ve etkin şekilde kullandıkları biçiminde yorumlanmıştır. Etkinlik analizi sonuçları dikkate alındığında, tütün üretim düzeyine herhangi bir olumsuz etki yapmaksızın, fazladan kullanıldığı anlaşılan kaynakların başka alanlara, örneğin alternatif ürünlere yönlendirilmesini sağlayacak politikaların son derece önem arz ettiği anlaşılmaktadır.

Türkiye’de tütünde; öncelikle, siyasal eğilimlere göre değişmeyen, amaçları, araçları, yöntemleri çok iyi belirlenmiş bir üretim ve fiyat politikasının belirlenmesi; herhangi bir etki ve baskı altında kalınmadan alınmış ve alınacak tüm kararların, bu politikalar doğrultusunda, uygulanmaya çalışılması gerekli görülmektedir. Üretim-kullanım dengesinin sağlanabilmesi bakımından, üretimin kota sistemi içerisinde yürütülmesi zorunlu görülmektedir.

SUMMARY

This research aims at determining the welfare change due to taking tobacco supply under control. For this purpose, a partial equilibrium model for tobacco was developed with data of the years between 1978 and 1999. In order to determine the farmer level effects of supply control and to make right policies for removing these effects, cross sectional data was gathered for the use in translog cost function and data envelopment analysis. The cross sectional data needed covers the regions Ege, Marmara, Southern and Eastern Anatolia and Black Sea in which tobacco is produced, and the provinces, İzmir, Manisa, Denizli, Tokat, Samsun, Bursa, Balıkesir, Hatay, Batman, Adıyaman, Muş and Bitlis whose tobacco production is at least 75% of the region. From the provinces, purchase points which are intensively producing tobacco were considered and 300 farmers were interviewed face to face.

Both the welfare loss and the projections for future were calculated using the partial equilibrium model. Income elasticity of demand for cigarette was found as 0.18 for short term and 0.35 for long term. Price elasticity of demand for cigarette was calculated as -0.13 for short term and -0.25 for long term. Price elasticity of supply for cigarette was calculated as 0.88 for short term and 1.25 for long term. The fact that demand has a lower elasticity than supply is considered as the main reason to control the tobacco production in Turkey. Short term price elasticity of demand and elasticity of export demand were -0.13 and -0.88 respectively and pooled demand elasticity was -0.62 . Turkey's net trade elasticity of tobacco was found as 1.05 for short term and 1.81 for long term.

The projection prepared assuming that there would be no change in the prevailing policies in 2001 during the next 10 years resulted in a non-considerable increase in tobacco production. Moreover the projection also showed that the tobacco stocks would grow up rapidly though the increase in tobacco production will be left behind the increase in the demand in the next 10 years. An all together evaluation of the projections and scenarios gave us that it is inevitable to restrict the amount of tobacco production.

In the research, technical efficiencies of tobacco production were calculated by means of data envelopment analysis. As a result of the original data collected from the farmers, none of the regions produces tobacco efficiently. However Eastern and Southeastern Regions are relatively more efficient than the other.. meaning that they produce the same amount of tobacco by the use of less amount of the resources. A probable interpretation of this result is that the tobacco producers in these regions use the resources relatively more efficiently and more precisely due to having more restricted resources. Taking the analysis results into consideration, it can be said that the policies which are interested in transferring the excessively used resources to alternative crops without any negative effect on the current amount of production are very important.

Turkey needs tobacco production and price policies with very carefully determined objectives and tools that are never changing by political tendencies and all the decisions taken and to be taken should be applied under no pressure as the policies point out.

In conclusion the quota system should be continued to keep the equilibrium between production and consumption.

EK-1**Ek Çizelge 1- 1: Bölgeler Genelinde Mevcut Girdi Kullanımı**

Değişkenler	Mevcut Durum	Standart Hata
Arazi (daa)	12.48	0.630
İşgücü (yevmiye/daa)	21.96	0.330
Çeki gücü (saat/daa)	5.23	0.076
Gübre (kg/daa)	2.62	0.071
Tarımsal İlaç (kg/daa)	0.30	0.005

Ek Çizelge 1- 2: Bölgelere Göre Mevcut Girdi Kullanımı

Değişkenler	<i>Karadeniz</i>		<i>Marmara</i>	
	Mevcut Durum	Standart Hata	Mevcut Durum	Standart Hata
Arazi (daa)	6.34	0.588	8.25	1.272
İşgücü (yevmiye/daa)	43.23	1.173	19.26	1.081
Çeki gücü (saat/daa)	2.91	0.134	2.32	0.098
Gübre (kg/daa)	11.03	0.413	4.26	0.315
Tarımsal İlaç (kg/daa)	0.52	0.036	0.30	0.017

Ek Çizelge 1- 3: Bölgelere Göre Mevcut Girdi Kullanımı

Değişkenler	<i>Doğu ve Güneydoğu</i>		<i>Ege</i>	
	Mevcu Durum	Standart Hata	Mevcut Durum	Standart Hata
Arazi (daa)	14.73	1.714	14.23	0.867
İşgücü (yevmiye/daa)	3.49	0.148	27.15	0.396
Çeki gücü (saat/daa)	5.17	0.148	5.93	0.104
Gübre (kg/daa)	2.70	0.137	1.42	0.047
Tarımsal İlaç (kg/daa)	0.10	0.004	0.35	0.006

Ek Çizelge 1- 4: Bölgeler Genelinde Gübre Kullanımı

Gübreler	Ortalama (kg/daa)	Standart Hata
15-15-15	17.16	0.613
20-20	14.67	1.091
Amonyum Nitrat	9.10	0.579
Amonyum Sülfat	4.33	0.289
DAP	14.18	0.632
TSP	15.56	1.835
Üre	4.86	1.207

Ek Çizelge 1- 5: Bölgeler Göre Gübre Kullanımı

Gübreler	<i>Karadeniz</i>		<i>Marmara</i>	
	Ortalama (kg/daa)	Standart Hata	Ortalama (kg/daa)	Standart Hata
15-15-15	40.38	5.793	21.24	1.351
20-20	40.00	0.000	14.68	3.795
Amonyum Nitrat	43.26	2.243	5.71	0.986
Amonyum Sülfat	7.17	0.429	-	-
DAP	30.25	1.714	20.45	3.172
TSP	20.15	2.331	-	-
Üre	20.83	0.000	-	-

Ek Çizelge 1- 6: Bölgelere Göre Gübre Kullanımı

Gübreler	<i>Doğu ve Güneydoğu</i>		<i>Ege</i>	
	Ortalama (kg/daa)	Standart Hata	Ortalama (kg/daa)	Standart Hata
15-15-15	19.51	2.182	14.59	0.663
20-20	21.72	1.997	6.17	0.468
Amonyum Nitrat	4.80	0.663	3.29	0.272
Amonyum Sülfat	-	-	3.33	0.000
DAP	12.90	0.990	6.99	0.385
TSP	-	-	5.00	0.000
Üre	-	-	1.67	0.000

Ek Çizelge 1- 7: Bölgeler Genelinde Tarımsal İlaç Kullanımı

Tarımsal İlaçlar	Ortalama (kg/daa)	Standart Hata
Acrobat	0.18	0.007
Agromon	0.27	0.005
Antracol	0.23	0.033
Basudin	0.06	0.004
Bayfidan	0.05	0.000
Captan	1.00	0.000
Confidor	0.10	0.000
Curacron	0.03	0.000
Ddvp	0.10	0.007
Decis	0.03	0.000
Erkuron	0.45	0.019
Folidol	0.21	0.006
Fosforin	0.22	0.016
Göztaşı	0.20	0.017
Karate	0.07	0.004
Lebaycid	0.14	0.009
Manesbar M22	0.32	0.008
Metabrom	0.58	0.029
Metakor	0.16	0.019
Morestan	0.42	0.056
Nuvacron	0.36	0.087

Ek Çizelge 1- 8: Bölgeler Genelinde Tarımsal İlaç Kullanımı (devamı)

Pomarsal	0.08	0.000
Previcur	0.05	0.000
Ridomil	0.05	0.001
Saprol	0.21	0.038
Thiram	0.06	0.003
Topas	0.10	0.004
Trichiorofon	0.40	0.000
Trifluralin	0.16	0.011

Ek Çizelge 1- 9: Bölgelere Göre Tarımsal İlaç Kullanımı

Tarımsal İlaçlar	Karadeniz		Marmara	
	Ortalama (kg/daa)	Standart Hata	Ortalama (kg/daa)	Standart Hata
Acrobat	0.26	0.026	0.23	0.016
Agromon	0.36	0.035	0.21	0.010
Antracol	0.36	0.048	0.33	0.000
Basudin	-	-	0.14	0.000
Bayfidan	-	-	-	-
Captan	-	-	1.00	0.000
Confidor	0.10	0.000	-	-
Curacron	-	-	-	-
Ddvp	-	-	0.10	0.007
Decis	-	-	-	-
Erkuron	-	-	-	-
Folidol	0.13	0.009	0.16	0.010
Fosforin	-	-	0.33	0.000
Göztaşı	0.68	0.220	0.40	0.049
Karate	0.03	0.000	-	-
Lebaycid	0.14	0.009	-	-
Manesbar M22	-	-	0.24	0.12
Metabrom	0.17	0.000	-	-
Metakor	-	-	-	-
Morestan	-	-	-	-
Nuvacron	-	-	-	-
Pomarsal	-	-	-	-
Previcur	-	-	-	-
Ridomil	0.05	0.000	-	-
Saprol	0.21	0.003	0.28	0.070
Thiram	0.17	0.023	-	-
Topas	0.23	0.024	0.13	0.014
Trichiorofon	0.40	0.000	-	-
Trifluralin	0.21	0.005	0.47	0.073

Ek Çizelge 1- 10: Bölgelere Göre Tarımsal İlaç Kullanımı

Tarımsal İlaçlar	Doğu ve Güneydoğu		Ege	
	Ortalama (kg/daa)	Standart Hata	Ortalama (kg/daa)	Standart Hata
Acrobat	0.06	0.002	0.24	0.013
Agromon	0.13	0.007	0.28	0.006
Antracol	0.15	0.005	0.22	0.039
Basudin	0.06	0.005	-	-
Bayfidan	-	-	0.05	0.000
Captan	-	-	-	-
Confidor	-	-	-	-
Curacron	-	-	0.03	0.000
Ddvp	-	-	-	-
Decis	-	-	0.03	0.000
Erkuron	0.20	0.000	0.45	0.020
Folidol	0.11	0.021	0.22	0.007
Fosforin	-	-	0.22	0.016
Göztaş1	0.05	0.003	0.15	0.008
Karate	-	-	0.08	0.000
Lebaycid	-	-	-	-
Manesbar M22	0.11	0.013	0.34	0.009
Metabrom	-	-	0.67	0.022
Metakor	-	-	0.16	0.019
Morestan	-	-	0.42	0.056
Nuvacron	-	-	0.36	0.087
Pomarsal	-	-	0.08	0.000
Previcur	-	-	0.05	0.000
Ridomil	-	-	0.04	0.000
Saprol	-	-	0.04	0.000
Thiram	0.13	0.000	0.04	0.003
Topas	0.03	0.000	0.10	0.004
Trichiorfon	-	-	-	-
Trifluralin	0.08	0.006	0.08	0.009

EK-2

TÜTÜNDE İTHALAT REJİMİ

Yürürlükteki “İthalat Rejimi Kararı” çerçevesinde 24.01 G.T.P.’lu yaprak tütün ve tütün döküntüleri ithalatında tüm ülkeler için % 25 oranında gümrük vergisi uygulanırken, “1/95 Türkiye-AB Ortaklık Konseyi Kararı” uyarınca, diğer tütün mamulleri gümrük birliği kapsamında olduğundan ithalatlarında AB ve EFTA ülkeleri için gümrük vergisi uygulanmazken diğer ülkelere ortak gümrük tarifesi hadleri uygulanmaktadır. Bununla birlikte, gümrük vergilerinin dışında, yaprak tütün ithalatında 3000 \$/ton, sigara ithalatında ise 40 cent /paket tütün fonu tahsil edilmektedir.

Diğer taraftan, 8.8.1986 tarihli ve 86/10911 sayılı Karamenin eki Yaprak Tütün ve Tütün Mamullerinin Üretimi, Satışı ve İthalatı, Fon Alınması ve bu Fonun Kullanılmasına Dair Usul ve Esasların 2.5.1991 tarihli ve 91/1755 sayılı Kararname ile değişik 5 inci maddesinin (b) fıkrasında “tütün mamulleri üretimi maksadıyla tesis kurmuş bulunan üretici firmalar borsadan, üreticiden veya ithal yoluyla yaprak tütün satın alabilirler”denilmektedir. Ayrıca anılan Kararın 5. maddesinin (c) fıkrasında değişiklik yapan ve 28.05.1993 tarihli ve 21594 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan Bakanlar Kurulu Kararı’nda ise “Yurtiçi imalatçılar tarafından üretilen sigaraların marka bazında fiili üretimlerinin 2000 ton/yıla ulaşması halinde, ilgili firma tarafından söz konusu markanın ithalatı, yurtiçi satışı ve fiyat belirlemesi serbestçe yapılabilir. Ancak, bu ithalat ilgili firmaya inhisar hakkı yaratmaz. TEKEL Genel Müdürlüğü’nce de lüzum görüldüğü takdirde “bu markaların ithalatı yapılabilir” denilmektedir. Bu bağlamda, tütün ve tütün mamulleri ithalatını, sadece yukarıda belirtilen şartları taşıyan imalatçılar ile TEKEL Genel Müdürlüğü yapabilmektedir.

Tütün ithalatında 1985 yılından beri uygulanan gümrük vergileri ile toplu konut fonu oranlarını aşağıdaki çizelgede olduğu gibidir.

Ek Çizelge 2- 1: 24.01 GTP'lu yaprak tütün ve Tütün Döküntüleri İthalatında Uygulanan Vergiler

Yıllar	Gümrük Vergisi (%)*	Toplu Konut Fonu**
1985	50(69)	----
1986	50(72)	----
1987	50(76)	----
1988	50(78)	----
1989	50(86)	----
1990	40(62)	----
1991	40(73)	----
1992	40(73)	----
1993	25	2000 \$/Ton
1994	25	2000 \$/Ton
1995	25	2000 \$/Ton
1996	25	----
1997	25	----
1998	25	----
1999	25	----
2000	25	----

* 1993 yılında tek vergi sistemine geçilinceye kadar gümrük vergisinin dışında ithalatta alınan Destekleme Fiyat İstikrar Fonu, Damga Vergisi, Belediye Hissesi, Rihtım Resmi ve Ulaştırma Altyapı Resmi gibi vergiler sonucunda oluşan koruma oranı parantez içinde gösterilmiştir. ** 1997 yılında İthalat Rejimi Kararı'nda tarım ürünlerinde (işlenmiş tarım ürünleri ile balıkçılık ürünleri hariç) Toplu Konut Fonu uygulamasına son verilmiştir. Not: Ayrıca, tütün ithalatından 3000 \$/Ton Tütün Fonu tahsil edilmektedir.

Ek Çizelge 2- 2: Sigara Talep Modeli Tahmin Sonuçları (1980-1999)

Bağımsız Değişken / Bağımlı Değişken	Yetişkin Nüfus Başına Sigara Tüketimi (Kg/Yıl)
Sabit Terim	-2.42 (-1.46)
Bağımlı değişken (t-1)	0.48 (2.38)
Ln (Kişi Başına Gelir; GSYİH 1987 Fiyatlarıyla)	0.39 (1.94)
Ln (Toptan Sigara Fiyatı (Kg / TL) / TEFE)	-0.27 (-3.03)
Dummy (1996 ve sonrası için trend)	0.27 (2.89)
R ²	0.86
Düzeltilmiş R ²	0.83
D(h)	1.41
F	22.3
Theil (U)	0.68
Yanlılık	0.000
Varyans	0.036
Ko-varyans	0.964
Regresyon	0.000
Hata	1.000

Parantez içerisinde verilen değerler t istatistikleridir.

Ek Çizelge 2- 3: İthal Tütün / Sigara Talep Oranı Modeli Tahmin Sonuçları (1989-1999)

Bağımsız Değişken / Bağımlı Değişken	İthalat / Sigara Talep Oranı
Sabit Terim	0.0091 (0.22)
Trend	0.039 (6.37)
R ²	0.82
Düzeltilmiş R ²	0.80
D.W	2.38
F	40.6
Theil (U)	0.61
Yanlılık	0.000
Varyans	0.050
Ko-varyans	0.950
Regresyon	0.000
Hata	1.000

Parantez içerisinde verilen değerler t istatistikleridir.

Ek Çizelge 2- 4: Mamul İçin Kullanılan Yaprak Tütün / Sigara Talep Oranı Modeli Tahmin Sonuçları (1986-1999)

Bağımsız Değişken / Bağımlı Değişken	Ln (Mamul İçin Kullanılan Tütün / Sigara Talebi)
Sabit Terim	1.34 (24.30)
Trend	-0.038 (-11.82)
R ²	0.92
Düzeltilmiş R ²	0.91
D.W	1.28
F	139.7
Theil (U)	0.54
Yanlılık	0.000
Varyans	0.020
Ko-varyans	0.979
Regresyon	0.000
Hata	1.000

Parantez içerisinde verilen değerler t istatistikleridir.

Ek Çizelge 2- 5: İşlenmiş Yaprak Tütün İhracat Modeli Tahmin Sonuçları (1981-1999)

Bağımsız Değişken / Bağımlı Değişken	Ln (Tütün İhracat Miktarı)
Sabit Terim	3.85 (14.45)
Ln (Tütün İhracat Birim Değeri*Döviz Kuru / TEFE)	-0.066 (-2.86)
R ²	0.34
Düzeltilmiş R ²	0.31
D.W	2.14
F	8.17
Theil (U)	0.63
Yanlılık	0.000
Varyans	0.255
Ko-varyans	0.744
Regresyon	0.000
Hata	1.000

Parantez içerisinde verilen değerler t istatistikleridir. Not:İhracat birim değeri ihracat gelirinin ihracat miktarına bölünmesiyle elde edilen değerdir ve gerçek fiyatın tahmincisidir. İhracat miktarı heterojen malların aritmetik olarak toplanmasıyla hesaplandığında birim değerde ayarlama yapmak gerekir. Bu çalışmada birim değerler her bir tütünün ihracat değeri içerisindeki ağırlığı ile düzeltilmiştir.

Ek Çizelge 2- 6: Türkiye Tütün Ekim Alanı Modeli Tahmin Sonuçları (1980-1999)

Bağımsız Değişken / Bağımlı Değişken	Ln (Tütün Ekim Alanı)
Sabit Terim	7.11 (4.69)
Bağımlı değişken (t-1)	0.38 (3.01)
GR _{t-1} (Üretici Fiyatı * Hektara Verim / TEFE)	0.0023 (5.50)
Dummy (1995 ve 1996 üretim kotası için)	-0.16 (-1.87)
R ²	0.80
Düzeltilmiş R ²	0.76
D(h)	0.58
F	22.4
Theil (U)	0.54
Yanlılık	0.000
Varyans	0.047
Ko-varyans	0.953
Regresyon	0.000
Hata	1.000

Parantez içerisinde verilen değerler t istatistikleridir.

Ek Çizelge 2- 7: Ege Bölgesi Tütün Ekim Alanı Modeli Tahmin Sonuçları (1980-1999)

Bağımsız Değişken / Bağımlı Değişken	Ln (Tütün Ekim Alanı)
Sabit Terim	8.36 (5.35)
Bağımlı değişken (t-1)	0.25 (1.86)
GR _{t-1} (Üretici Fiyatı * Hektara Verim / TEFE)	0.00197 (5.48)
Dummy (1995 ve 1996 üretim kotası için)	-0.14 (-1.79)
R ²	0.82
Düzeltilmiş R ²	0.78
D(h)	0.77
F	20.70
Theil (U)	0.52
Yanlılık	0.000
Varyans	0.051
Ko-varyans	0.949
Regresyon	0.000
Hata	1.000

Parantez içerisinde verilen değerler t istatistikleridir.

Ek Çizelge 2- 8: Marmara Bölgesi Tütün Ekim Alanı Modeli Tahmin Sonuçları (1980-1999)

Bağımsız Değişken / Bağımlı Değişken	Ln (Tütün Ekim Alanı)
Sabit Terim	8.55 (53.5)
GR _{t-1} (Üretici Fiyatı * Hektara Verim / TEFE)	0.00199 (3.07)
Trend	-0.039 (-2.59)
R ²	0.40
Düzeltilmiş R ²	0.32
D.W	2.38
F	5.01
Theil (U)	0.58
Yanlılık	0.000
Varyans	0.225
Ko-varyans	0.775
Regresyon	0.000
Hata	1.000

Parantez içerisinde verilen değerler t istatistikleridir.

Ek Çizelge 2- 9: Karadeniz Bölgesi Tütün Ekim Alanı Modeli Tahmin Sonuçları (1980-1999)

Bağımsız Değişken / Bağımlı Değişken	Ln (Tütün Ekim Alanı)
Sabit Terim	10.36 (61.04)
GR _{t-1} (Üretici Fiyatı * Hektara Verim / TEFE)	0.00096 (1.71)
Dummy (1995 ve 1996 üretim kotası için)	-0.16 (-1.33)
R ²	0.29
Düzeltilmiş R ²	0.17
D.W	1.69
F	2.48
Theil (U)	0.69
Yanlılık	0.000
Varyans	0.298
Ko-varyans	0.702
Regresyon	0.000
Hata	1.000

Parantez içerisinde verilen değerler t istatistikleridir.

Ek Çizelge 2-10: Doğu-Güneydoğu Anadolu Bölgesi Tütün Ekim Alanı Modeli Tahmin Sonuçları (1980-1999)

Bağımsız Değişken / Bağımlı Değişken	Ln (Tütün Ekim Alanı)
Sabit Terim	3.71 (2.33)
Bağımlı değişken (t-1)	0.61 (3.71)
GR _{t-1} (Üretici Fiyatı * Hektara Verim / TEFE)	0.0031 (2.43)
R ²	0.80
Düzeltilmiş R ²	0.78
D(h)	0.40
F	30.72
Theil (U)	0.78
Yanlılık	0.000
Varyans	0.055
Ko-varyans	0.945
Regresyon	0.000
Hata	1.000

Parantez içerisinde verilen değerler t istatistikleridir.

Ek Çizelge 2- 11:Türkiye Tütün Verim Modeli Tahmin Sonuçları (1989-1999)

Bağımsız Değişken / Bağımlı Değişken	Ln (Tütün Ekim Alanı)
Sabit Terim	6.59 (69.1)
P _{t-1} (Üretici Fiyatı / TEFE)	0.74 (3.02)
R ²	0.55
Düzeltilmiş R ²	0.50
D(h)	0.36
Rho*	-0.47 (-1.76)
Theil (U)	0.46
Yanlılık	0.000
Varyans	0.199
Ko-varyans	0.800
Regresyon	0.000
Hata	0.999

*Model otokorelasyon düzeltme modeli ile tahmin edilmiştir.
Parantez içerisinde verilen değerler t istatistikleridir.

Ek Çizelge 2- 12: Ege Bölgesi Tütün Verim Modeli Tahmin Sonuçları (1989-1999)

Bağımsız Değişken / Bağımlı Değişken	Ln (Tütün Ekim Alanı)
Sabit Terim	6.91 (71.2)
Trend	-0.011 (-1.67)
R ²	0.25
Düzeltilmiş R ²	0.15
D.W	2.38
F	2.80
Theil (U)	0.63
Yanlılık	0.000
Varyans	0.344
Ko-varyans	0.665
Regresyon	0.000
Hata	1.000

Parantez içerisinde verilen değerler t istatistikleridir.

Ek Çizelge 2- 13: Marmara Bölgesi Tütün Verim Modeli Tahmin Sonuçları (1989-1999)

Bağımsız Değişken / Bağımlı Değişken	Ln (Tütün Ekim Alanı)
Sabit Terim	5.50 (11.48)
P _{t-1} (Üretici Fiyatı / TEFE)	1.83 (1.68)
Trend	0.056 (2.89)
R ²	0.57
Düzeltilmiş R ²	0.48
D.W	1.51
F	5.36
Theil (U)	0.82
Yanlılık	0.000
Varyans	0.138
Ko-varyans	0.862
Regresyon	0.000
Hata	1.000

Parantez içerisinde verilen değerler t istatistikleridir.

Ek Çizelge 2- 14: Karadeniz Bölgesi Tütün Verim Modeli Tahmin Sonuçları (1989-1999)

Bağımsız Değişken / Bağımlı Değişken	Ln (Tütün Ekim Alanı)
Sabit Terim	5.88 (18.61)
P_{t-1} (Üretici Fiyatı / TEFE)	1.38 (2.14)
Trend	0.014 (1.44)
R^2	0.44
Düzeltilmiş R^2	0.29
D.W	1.80
F	3.09
Theil (U)	0.63
Yanlılık	0.000
Varyans	0.205
Ko-varyans	0.795
Regresyon	0.000
Hata	1.000

Parantez içerisinde verilen değerler t istatistikleridir.

Ek Çizelge 2- 15: Doğu-Güneydoğu Anadolu Bölgesi Tütün Verim Modeli Tahmin Sonuçları (1989-1999)

Bağımsız Değişken / Bağımlı Değişken	Ln (Tütün Ekim Alanı)
Sabit Terim	6.73 (36.68)
Trend	0.027 (2.12)
R^2	0.33
Düzeltilmiş R^2	0.26
D.W	2.22
F	4.51
Theil (U)	0.63
Yanlılık	0.000
Varyans	0.268
Ko-varyans	0.732
Regresyon	0.000
Hata	1.000

Parantez içerisinde verilen değerler t istatistikleridir.

Ek Çizelge 2- 16: Fiyat Transfer Modeli Tahmin Sonuçları (1987-1999)

Bağımsız Değişken / Bağımlı Değişken	Ln (ABD Tütün Destekleme Fiyatı * Döviz Kuru) (Pound / \$)
Sabit Terim	0.988 (4.36)
Ln (Tütün Üretici Fiyatı)	0.999 (45.84)
R ²	0.99
Düzeltilmiş R ²	0.99
D.W	1.45
F	2100.9
Theil (U)	0.26
Yanlılık	0.000
Varyans	0.0013
Ko-varyans	0.999
Regresyon	0.000
Hata	1.000

Parantez içerisinde verilen değerler t istatistikleridir.

Ek Çizelge 2- 17: Fiyat Transfer Modeli Tahmin Sonuçları (1987-1999)

Bağımsız Değişken / Bağımlı Değişken	Ln (Tütün Üretici)
Sabit Terim	-6.38 (-18.10)
Ln (Sigara Toptan Fiyatları)	1.09 (35.16)
R ²	0.99
Düzeltilmiş R ²	0.99
D.W	1.45
F	1235.9
Theil (U)	0.34
Yanlılık	0.000
Varyans	0.002
Ko-varyans	0.998
Regresyon	0.000
Hata	1.000

Parantez içerisinde verilen değerler t istatistikleridir.

Ek Çizelge 2- 18: Sigara Tüketimi, Tütün İhracatı ve Tütün İthalatı (Bin Ton)

Yıllar	Sigara Tüketimi			Tekel Sigara Satışları		Mamul İçin Kullanılan İşlenmiş Yaprak Tütün	İşlenmiş Yap.Tütün İhracatı	Tütün İthalatı
	Filtreli	Filtresiz	Toplam	Filtreli	Filtresiz			
1977	31.0	26.5	57.5			68.2	61.8	0
1978	35.0	25.7	60.7			71.0	77.3	0
1979	44.7	24.1	68.8			84.9	91.0	0
1980	37.4	21.4	58.8	39.9	23.2	74.2	83.7	0
1981	43.0	22.2	65.2	42.7	21.4	72.0	131.0	0
1982	48.1	15.4	63.5	41.6	12.4	70.4	104.9	0
1983	52.3	11.0	63.3	52.4	11.0	70.2	69.5	0
1984	55.8	8.2	64.0	53.0	8.2	69.0	69.7	0
1985	56.6	6.9	63.5	52.5	7.0	67.9	102.7	0
1986	59.0	6.0	65.0	52.0	6.4	69.8	82.0	0
1987	65.9	5.9	71.8	55.2	5.9	66.8	106.5	0
1988	64.0	4.8	68.8	54.2	4.8	58.9	77.7	0
1989	69.8	4.8	74.6	57.9	4.8	61.3	116.9	4.1
1990	72.8	3.9	76.7	57.0	3.9	56.9	94.8	3.3
1991	72.3	4.4	76.7	60.3	4.4	57.6	137.3	11.0
1992	73.0	5.3	78.3	63.1	5.3	55.3	76.5	20.9
1993	80.0	4.9	84.9	67.5	4.9	53.0	91.4	15.4
1994	82.6	7.1	89.7	72.3	7.1	64.4	103.7	20.5
1995	87.4	5.1	92.5	73.6	5.1	61.3	82.6	21.7
1996	95.2	3.4	98.6	72.1	3.4	57.2	115.0	28.0
1997	98.7	2.8	101.5	68.6	2.8	57.1	162.5	51.5
1998	106.8	2.1	108.9	72.8	2.1	53.3	154.4	40.6
1999	113.1	1.4	114.5	79.0	1.4	53.5	129.1	48.8

Kaynak: DPT, Yıllık Programlar. Not: Tekel Sigara Satışları Tekel Genel Müdürlüğü Kayıtlarından Alınmıştır.

Ek Çizelge 2- 19:Tütünün Üretici Fiyatları ve Sigaranın Ortalama Toptan Fiyatları

Yıllar	Tütün Tekel	Tütün Tüccar	TEFE 1988=100	Filtreli	Filtresiz	İhracat* Birim Değer (\$ / Kg)	İhracat** Birim Değer (\$ / Pound)
1979	112	118					
1980	130	154	2004			3.09	1.33
1981	211	278	2740			3.22	1.37
1982	282	409	3432			3.66	1.51
1983	379	533	4484			3.69	1.55
1984	535	962	6817			3.41	1.41
1985	773	1319	9540			3.62	1.46
1986	1444	1618	12088			3.77	1.50
1987	2904	3710	16800	13.2	6.3	3.51	1.49
1988	4714	7323	28644	24.6	9.5	3.98	1.69
1989	7707	8916	46957	35.2	15.4	4.45	1.60
1990	10870	11513	71519	53.8	24.7	5.04	1.70
1991	25590	86074	111117	103.4	27.7	5.19	1.64
1992	32615	36524	180099	155.5	38.9	5.38	2.04
1993	40386	57989	285276	238.3	65.8	5.05	2.05
1994	102847	74259	629319	523.1	138.1	4.65	1.85
1995	189168	95652	1170533	711.4	202.4	3.07	1.51
1996	385621	102996	2058968	2276.8	451.2	3.75	1.67
1997	696387	94064	3743204	5474.4	1067.3	4.18	1.82
1998	1108385	66441	6513174	7594.5	2065.2	4.49	2.00
1999	1501297	50843	9971670	13159.2	4620.0	4.64	1.68

Kaynak: DİE Bilgi İşlem Merkezi Kayıtları (Sigara Fiyatları).

* İhracat birim değeri, DİE dışsatım verilerinden hesaplanmıştır.

**İhracat birim değeri, ABD'nin Türkiye'den tütün ithalat istatistiklerinden hesaplanmıştır.

Ek Çizelge 2- 20: Tekel'in Tütün İhracat ve İthalatı

Yıllar	İhracat (Bin Ton)	Birim Değer (\$ / Kg)	İthalat (Bin Ton)	Birim Değer (\$ / Kg)
1981	53.5	2.6	0	0
1982	58.1	2.6	0	0
1983	20.1	2.4	0	0
1984	23.0	2.8	0	0
1985	20.2	2.8	0	0
1986	11.4	2.7	0	0
1987	41.9	2.6	0	0
1988	26.8	2.4	1.8	4.8
1989	20.1	3.0	3.4	5.3
1990	14.9	3.5	4.2	5.4
1991	53.8	2.5	12.0	5.7
1992	34.1	2.9	21.9	6.1
1993	27.0	2.4	22.5	5.7
1994	26.1	1.6	18.0	5.0
1995	79.0	1.9	19.2	4.8
1996	91.2	2.7	23.9	4.3
1997	82.8	2.4	26.7	5.8
1998	50.4	2.6	44.2	4.4
1999	34.7	2.7	40.3	3.3

Kaynak: Tekel Genel Müdürlüğü Kayıtları.